

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut politologických studií

Lukáš Kantor

**Rakety a radary jako bezpečnostní dilema:
případ třetího pilíře americké protiraketové
obranu ve střední Evropě**

Rigorózní práce

Konzultant: PhDr. Vít Střítecký, M.Phil.

Praha 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně, použil jen uvedené prameny a literaturu a v textu řádně vyznačil jejich použití.

Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v depozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne

Lukáš Kantor

Poděkování

Na tomto místě bych chtěl poděkovat svému školiteli PhDr. Vítu Stříteckému, M.Phil., hlavně za trpělivost, kterou se mnou měl a také za rychlost, s jakou četl a komentoval jednotlivé části této práce. Nejvíce zavázán jsem však rodičům za jejich dlouhodobou všestrannou podporu mým zdánlivě nekonečným studiím.

Bibliografický záznam

KANTOR, Lukáš. *Rakety a radary jako bezpečnostní dilema: případ třetího pilíře americké protiraketové obrany ve střední Evropě*. Praha: Karlova Univerzita, Fakulta sociálních věd, Institut politologických studií, 2011. 125 s. Vedoucí rigorózní práce PhDr. Vít Střítecký, M.Phil.

Anotace

Rigorózní práce se zabývá někdejší plánem Bushovy administrativy na vybudování tzv. třetího pilíře americké protiraketové obrany v Polsku a v ČR. Na tomto tématu je demonstrována hodnota několika stěžejních konceptů (neo)realistické teorie mezinárodních vztahů. Konkrétně jsou analyzovány typy a fungování bezpečnostních dilemat vyvolaných Bushovým plánem ve vztazích USA-Rusko, USA-Írán a USA-ČR/Polsko. Rigorózní práce dále ilustruje význam souvisejících modalit odstrašení a ukazuje, které státy a jak vyvažovaly USA. Pozornost je věnována i otázce, zda za plánem třetího pilíře stála defenzivně realistická snaha o bezpečnost nebo spíše ofenzivně realistické úsilí o moc a zisk na úkor druhých.

Klíčová slova: protiraketová obrana, realismus, bezpečnostní dilema, odstrašení, vyvažování, USA, Rusko, Írán, Polsko, Česká republika

Abstract

The thesis deals with the former Bush's plan of the so-called third pillar of the American missile defense system in Poland and Czech republic. We demonstrate on this topic the value of several key (neo)realist theoretical concepts. Specifically, the exact types and functioning of security dilemmas are analyzed in the framework of American-Russian, American-Iranian and American-Czech/Polish relations. The thesis also illustrates the importance of related modalities of deterrence and shows, which states and how balanced the US. In addition to that, attention is paid to the question whether the “shield” was motivated by defensive realist worries about security or rather by offensive realist struggle for power and gains at the expense of others.

Keywords: missile defense, realism, security dilemma, deterrence, balancing, USA, Russia, Iran, Poland, Czech Republic

OBSAH

ÚVOD	str. 6-9
1. TEORETICKÝ RÁMEC	str. 10-66
1.1. Bezpečnostní dilema	str. 10-43
1.1.1. Klasické bezpečnostní dilema	str. 11-15
1.1.2. Bezpečnostní dilema nebo bezpečnostní paradox?	str. 16-18
1.1.3. Bezpečnostní dilema jako fátum?	str. 19-22
1.1.4. Alianční bezpečnostní dilema	str. 23-31
1.1.5. Etnické a sociální bezpečnostní dilema	str. 32-38
1.1.6. Vnitřní a vnější bezpečnostní dilema	str. 39-43
1.2. Vyvažování	str. 44-50
1.3. Odstrašování	str. 51-61
1.3.1. Model odstrašení a model spirály	str. 51-56
1.3.2. Modality odstrašení	str. 57-61
1.4. Bezpečnost nebo moc?	str. 62-66
2. EMPIRICKÁ APLIKACE – Případová studie	str. 67-113
2.1. Třetí pilíř jako alianční bezpečnostní dilema	str. 73-82
2.2. Íránsko-americké bezpečnostní dilema	str. 83-93
2.3. Geopolitika třetího pilíře	str. 94-98
2.4. Rusko-americké bezpečnostní dilema	str. 99-113
ZÁVĚR	str. 114-122
SUMMARY	str. 123-125
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	str. 126-137

ÚVOD

Rigorózní práce se věnuje někdejšímu plánu administrativy George W. Bushe na vybudování tzv. třetího pilíře americké protiraketové obrany v Polsku a v České republice. Takto vymezené téma budeme analyzovat pomocí několika vybraných ústředních konceptů (neo)realistické teorie mezinárodních vztahů.

Význam zvolené problematiky spočívá v tom, že představuje z hlediska oboru relevantní a současně aktuální otázku, nemluvě o související rozsáhlé politické a veřejné diskusi. Vybrané téma se také různou měrou dotýká mnoha aktérů – České republiky, jejích sousedů, NATO, EU, blízkovýchodního „bezpečnostního komplexu,“ vztahů mezi velmocemi a zprostředkovaně celého mezinárodního společenství.

Dosavadní výzkum protiraketové obrany se zaměřoval buďto na technickou stránku tohoto projektu (otázky spojené s jeho praktickou proveditelností a efektivitou) nebo na jeho politické souvislosti, kterým se bude věnovat i tato práce. Téma Bushova plánu třetího pilíře není pro svou relativní aktuálnost systematictěji zpracováno a odborníci se neshodují v pohledu na něj. To vše činí naši práci potenciálně přínosnou.

Rigorózní práce čerpá teorii ze strategických/bezpečnostních a částečně i konfliktních/mírových studií. Práce vychází z (neo)realismu. Hlavním a v jistém smyslu zastřešujícím teoretickým nástrojem bude koncept bezpečnostního dilematu, tak jak se vyvinul ve svých různých variantách (klasické bezpečnostní dilema, alianční bezpečnostní dilema, imperialistické bezpečnostní dilema).

Dále budeme operovat s klasickou realistickou tezí, že státy se vzájemně vyvažují, respektive odstrašují. Využijeme i teorie o tom, že státy usilují o bezpečnost, respektive o moc a (relativní) zisky na úkor druhých.

Z hlediska metodologie bude rigorózní práce jedno-případovou studií. Za analyzovaný případ si stanovuje někdejší nerealizovaný plán na vybudování tzv. třetího pilíře americké protiraketové obrany v Polsku a v České republice. V této podobě jde o ukončený fenomén, přičemž ohraničenost případu (Drulák a kol., 2008: 32) je zde časově dána lety 2007 a 2009 (Hynek – Střítecký, 2010: 179).

Zároveň se bude jednat o instrumentální případovou studii, jejíž účel spočívá v komunikaci s teoriemi (Drulák a kol., 2008: 34). Případová studie a potažmo celá rigorózní práce si klade za cíl ilustrovat a doložit hodnotu (explanační potenciál) existující teorie, konkrétně (neo)realismu. Použijeme proto metodu „souběžného výkladu teorie,“ která ukáže, že námi vybrané teoretické koncepty (bezpečnostní dilema, modalita odstrašení, vyvažování a model odstrašení, respektive spirály) říkají něco podstatného o zvoleném případě (Drulák a kol., 2008: 65), k jehož lepšímu porozumění tak přispívají.

Hlavní výzkumnou otázkou tedy bude popsat přesně typ a fungování bezpečnostních dilemat vyvolaných plánem americké protiraketové obrany ve střední Evropě. Z pochopitelných důvodů půjde hlavně o bezpečnostní dilemata ve vztazích USA-Rusko, USA-Írán, ale také USA-ČR a USA-Polsko.

Na těchto vztazích chceme také ilustrovat související význam různých teoretických modalit odstrašení spojených s úvahami o protiraketové obraně. Zároveň ukážeme, které státy a jak vyvažovaly USA a to i specificky v reakci na Bushův plán třetího pilíře.

Rigorózní práce se rovněž pokusí odpovědět na otázku, zda právě koncept bezpečnostního dilematu nemůže vysvětlit opuštění Bushova plánu.

Zabývat se přitom budeme i otázkou, zda za plánem americké protiraketové obrany ve střední Evropě stála defenzivně realistická snaha o bezpečnost či spíše ofenzivně realistické úsilí o moc a zisk na úkor druhých.

Vzhledem k aktuálnosti zvoleného tématu budou v rigorózní práci využívány jako zdroje hlavně odborné studie a články (případně working a policy papers) z posledních několika let.

Konečně, pokud jde o limity rigorózní práce, na prvním místě je třeba uvést autorovu neznalost ruštiny, což by však nemělo příliš vadit, vzhledem k pokrytosti tématu anglicky (a jinými cizojazyčně) psanými zdroji.

Problémem může být do určité míry také to, že metoda souběžného výkladu teorie obvykle ilustruje hodnotu dané teorie na vícero případech najednou (Drulák a kol., 2008: 65). Rigorózní práce chce sice pracovat pouze s jedním případem, dosažené závěry však pravděpodobně budou moci být v nějaké formě zobecněny i na další podobné případy, například na novou Obamovu verzi evropské části protiraketové obrany.

Jiné riziko předkládané práce lze spatřovat v jisté přetíženosti teoriemi. Budeme se však snažit ukázat, že všechny zvolené teoretické koncepty mají v práci své místo, neboť spolu vzájemně souvisí, vhodně se doplňují a někdy i překrývají.

Práce bude rozdělena do dvou přibližně stejně dlouhých částí. V první podrobně představíme vybrané teoretické koncepty a ve druhé potom demonstrujeme jejich hodnotu na zvoleném případu, tj. někdejší plánu americké protiraketové obrany ve střední Evropě.

Část 1. nazvaná „Teoretický rámec“ bude tedy poměrně široká, neboť se domníváme, že je vhodné předvést bohatství teorie, o kterou se následně opíráme v případové studii tvořící část 2. označenou jako „Empirická aplikace“.

Část 1. postupně pojedná jednotlivé typy bezpečnostních dilemat (podkapitoly 1.1.1. až 1.1.6.) a to jak v mezinárodní, tak okrajově i ve vnitrostátní sféře. V podkapitole 1.1.3. pak budou nastíněny různé teoretické přístupy a názory na možnosti zmírnění či dokonce překonání bezpečnostních dilemat.

Kapitola 1.2. naváže rozborem teorie vyvažování, ke kterému se státy uchylují v podmínkách nejistoty a rivality v anarchickém mezinárodním systému generujícím bezpečnostní dilemata. Hlavní pozornost bude věnována jednotlivým typům vyvažování v teorii předního současného neorealisty Stephena Walta.

Kapitola 1.3. uvádí do problematiky odstrašování, dalšího klíčového teoretického konceptu spojeného s diskusí o protiraketové obraně. V podkapitole 1.3.1. jsou představeny model odstrašení a model spirály, neboť posledně jmenovaný bývá mnohdy fakticky ztotožňován s bezpečnostním dilematem jako takovým. Následná podkapitola 1.3.2. rozebírá tři různé takzvané modality odstrašení, které plasticky ukazují, k čemu všemu může sloužit protiraketová obrana, včetně někdejšího plánovaného třetího pilíře ve střední Evropě.

Teoretickou část 1. uzavírá kapitola 1.4. věnovaná ofenzivnímu realismu a jeho sporu s defenzivním realismem. Polemika mezi těmito tábory naznačí dvě alternativní odpovědi na naši otázku, jaká motivace stála za plánem (třetího pilíře) americké protiraketové obrany. V tomto vhodném kontextu je ještě dodatečně představen zvláštní a kontroverzní typ bezpečnostního dilematu označovaného přívlaskem „imperialistické“ bezpečnostní dilema.

Takto koncipovaná teoretická část vymezí pole, na němž se budeme pohybovat ve zbytku rigorózní práce.

Empirická část 2. začne specifikací, co přesně z prezentovaných teorií vyúsťuje v náš analytický rámec, jenž použijeme v nadcházející případové studii. Upřesníme tak, které koncepty a v jaké „operacionalizaci“ budeme aplikovat na Bushův plán třetího pilíře ve střední Evropě. Pracovat budeme hlavně s klasickým bezpečnostním dilematem, aliančním bezpečnostním dilematem a modalitami odstrašení.

Kapitola 2.1. ilustruje hodnotu aliančního bezpečnostního dilematu na vztazích USA-Polsko a USA-ČR.

Kapitola 2.2. popíše iránsko-americké vztahy, pro které má význam druhá a třetí modalita odstrašení. V tomto oddíle dojde k přínosnému propojení konceptu bezpečnostního dilematu a zmíněných modalit odstrašení – výklad ukáže, proč na pozadí druhé modality odstrašení se lze na vztahy USA-Írán dívat jako na klasické bezpečnostní dilema, zatímco třetí modalita otevře prostor pro imperialistické bezpečnostní dilema. Různé pohledy na příčiny napětí mezi Washingtonem a Teheránem pak demonstrují hodnotu modelu odstrašení, respektive modelu spirály.

Kapitola 2.3. již obrátí pozornost na rusko-americké vztahy. Konkrétně budeme argumentovat, že Bushův plán třetího pilíře přinášel USA geopolitické zisky na úkor Moskvy.

Kapitola 2.4. pak naváže s výkladem, jak plán třetího pilíře ohrožoval Rusko vojensky. Zároveň vysvětlíme, za jakých podmínek by platilo, že třetí pilíř byl pro Rusko klasickým bezpečnostním dilematem a co se v tomto ohledu mění po ohlášení Obamovy nové verze evropské části protiraketové obrany. Na reakcích Moskvy vůči původnímu třetímu pilíři bude také demonstrována hodnota teorie vyvažování. Současně se v tomto oddíle vrátíme k otázce, jaké důvody stály za americkými plány.

Závěr rigorózní práce shrne získané poznatky, na jejichž základě zodpoví výzkumné otázky. Kromě toho se ještě zamyslíme nad obecnějším poselstvím studovaných teorií a učiníme několik doporučení pro další výzkum tématu protiraketové obrany.

1. TEORETICKÝ RÁMEC

1.1. Bezpečnostní dilema

V této části práce představíme náš hlavní teoretický koncept a sice takzvané bezpečnostní dilema, o jehož relevanci panuje všeobecná shoda. Bezpečnostní dilema bývá dokonce označováno za „kvintesenciální,“ tj. jako něco, co „jde přímo k jádru teorie a praxe mezinárodní politiky“ (Roe, 1999: 183). Vůdčí (neo)realističtí autoři považují bezpečnostní dilema za „ústřední koncept v teorii mezinárodních vztahů“ (Snyder, 1984: 461). Avšak i kritici ortodoxního realismu zastupující spíše post-pozitivistický přístup a blízcí kritickým bezpečnostním studiím soudí, že bezpečnostní dilema zasluhuje „privilegované místo“ jakožto „brilantní koncept pro nové a nebezpečné časy“ (Booth – Wheeler, 2008: 261).

Na následujících řádcích popisujeme bezpečnostní dilema v jeho různých variantách. V části 1.1.1. rozebereme klasické bezpečnostní dilema, jak jej v 50. letech 20. století zavedl americký profesor John Herz.

V podkapitole 1.1.2. nastíníme jen několik let staré a originální pojetí bezpečnostního dilematu z pera britských badatelů Kena Boothe a Nicholase Wheelera, kteří propagují termín „bezpečnostní paradox“. Zároveň zreprodukujeme různé názory na otázku, nakolik lze koncept bezpečnostního dilematu aplikovat na studenou válku.

Oddíl 1.1.3. pojednává o možnostech zmírnění či odstranění bezpečnostního dilematu. Podkapitola 1.1.4. ukazuje s odvoláním na průkopnickou studii Glenna Snydera, že specifické („alianční“) bezpečnostní dilema nacházíme i ve vztazích mezi spojeneckými státy.

Navazující část 1.1.5. zase odhalí, že od 90. let 20. století se koncept bezpečnostního dilematu úspěšně zabydluje mimo obvyklé mezinárodní scény i na nové úrovni analýzy a sice ve sféře vnitrostátní, kde hovoříme o etnickém (Barry Posen), sociálním (Barry Buzan) či demografickém (Christian Leuprecht) bezpečnostním dilematu.

Závěrečná podkapitola 1.1.6. zmiňuje jako určitou zajímavost, že koncept bezpečnostního dilematu našel uplatnění i jako nástroj elementární kategorizace tří odlišných skupin států v současném mezinárodním systému.

1.1.1. Klasické bezpečnostní dilema

Autorství konceptu bezpečnostního dilematu bývá spojováno se jménem amerického klasického realisty Johna Herze (srov. Guzzini, 2004: 50). Ve své nejznámější knize zavádí pojem bezpečnostního dilematu v kapitole příznačně nazvané „Psychologické základy,“ (*Psychological Bases*) jakkoli pojem „psychologie“ nechápe nikterak úzce (Herz, 1951: 2). Zaměřuje se však především na člověka a lidské skupiny (kmeny, národy) a teprve druhotně na státy či jiné politické celky. Tento nedostatek „státocentrismu“ u realisty překvapí, dokonce můžeme říci, že svým způsobem předjímá to, co se po konci studené války prosazuje jako takzvané sociální bezpečnostní dilema (pro „group security“ srov. Herz, 1951: 125-126).

Herz zdůrazňuje jako specifický rys (civilizovaného) lidského života vědomí vlastní smrtelnosti a tedy starost o budoucnost (Herz, 1951: 2, 14). Nejdůležitější je však pro člověka poznání, že jej neohrožuje pouze příroda, ale i ostatní lidé (Herz, 1951: 3). Každý se tak stává potenciálním nepřítelem a tento pocit sdílají všichni (Herz, 1951: 3). Okamžitě proto vzniká stav vzájemného podezření a dilematu nutícího zaútočit jako první, nebo riskovat vlastní zabití (*the dilemma of „kill or perish,“ of attacking first or running the risk of being destroyed.*“ Herz, 1951: 3).

Herz přitom netvrdí „nevědecky,“ že uvedené příčiny konfliktu vyplývají z domněle narušené lidské přirozenosti (jak bylo klasickému realismu v podání Hanse Morgenthaua často vyčítáno, srov. Guzzini, 2004: 64), nehovoří v antropologických nebo biologických kategoriích (Herz, 1951: 3, 239). Podle svých slov popisuje sociální fenomén, základní sociální konstelaci (*fundamental social constellation*), primární pravdu o sociálním životě člověka (*primary fact of the social life of man*) – nejistotu ohledně úmyslů ostatních, která způsobuje shora nastíněné dilema (Herz, 1951: 3).

Herz nicméně nepřehlídí ani opačné tendence směřující ke spolupráci. Není v silách jedince vyhubit veškeré potenciální rivaly, nehledě na fakt, že existuje fyzická i materiální závislost jedněch na druhých, takže jsme svědky paradoxní situace, kdy ve společnosti dochází zároveň ke konfliktu i ke kooperaci (Herz, 1951: 3). To ovšem znamená, že člověk nedokáže nikdy stoprocentně uniknout eventualitě ohrožení, takže se musí neustále zabezpečovat (*constant search for means of perpetuating his safety*). A protože nastíněné „bezpečnostní dilema“

(*security dilemma*) ovládá i ostatní, rozhoří se sociální soutěž o prostředky zajišťující bezpečnost (Herz, 1951: 3-4).

Podle Herze tak i „ekonomická“ motivace hromadit věci souvisí úzce se snahou o sebezáchovu a prodloužení vlastního života (Herz, 1951: 4). Cokoli přivlastněného ale může být zase ztraceno či přímo odebráno, nejistota, soutěžení a hromadění tudíž panují věčně jako nevyhnutelný důsledek „boje o přežití“ (*struggle for survival*). Opět není na vině žádný vrozený speciální „mocenský instinkt“ či dokonce „vůle k moci,“ nýbrž obyčejný pud sebezáchovy, který nás nutí v „bludném kruhu“ (*vicious circle*) soupeřit o stále větší moc jako prostředek lepšího zabezpečení (Herz, 1951: 4). Moc přitom zahrnuje nejrůznější položky jako majetek, zbraně, ale i prestiž (Herz, 1951: 4) a bezpečnost znamená ochranu před možnostmi napadení, podrobení či zničení (Herz, 1951: 14).

Vidíme tedy zřetelně, že u Herze bezpečnostní dilema nefiguruje pouze v teorii mezinárodních vztahů, ale především v sociální teorii (Herz, 1951: 239). Bezpečnostní dilema je totiž všudypřítomné (*all-pervasive*; Herz, 1951: 12), veškeré sociální a politické fenomény se zakládají na stavu produkujícím „bezpečnostní a mocenské dilema“ (*security and power dilemma*; Herz, 1951: 14).

Bezpečnostní dilema tak vyjadřuje obecně základní „*condition humaine*,“ jenž nutí všechny chovat se více méně stejně lhostejno k jaké době nebo třídě patří (Herz, 1951: 5-6). Způsoby politického jednání se proto v zásadě nemění – nutně zůstávají věrny mocenské politice (*power politics*; Herz, 1951: 25). Soutěž o bezpečnost a dominanci dává univerzálně vzniknout sociální stratifikaci a to i v tak bezmocných podmínkách jaké panovaly mezi vězni koncentračních táborů (Herz, 1951: 22-23).

Přesto lidé nejsou vedeni jen egoistickým nutkáním po bezpečnosti a moci (*urge for security and power*; Herz, 1951: 12), mají také většinou schopnost lítosti, viny a soucitu (Herz, 1951: 6), které působí protisměrně čili „altruisticky“. Tento vnitřní antagonismus způsobuje, že lidé nereagují stejně na bezpečnostní dilema (Herz, 1951: 15) – mnozí se zařídí podle něj (chovají se sobecky), několik výjimek odmítne soutěžit a praktikuje etiku sebezapření nebo stažení se ze světa (Herz, 1951: 8) a další skupina se více či méně nedobrovolně nechává okolnostmi nutit „hrát mocenskou hru“ (*play the power game*; Herz, 1951: 15), neboť pokud se někdo odmítá soutěže účastnit, jen se sám oslabuje a činí o to více zranitelným (Herz, 1951: 24).

Herz demonstruje závažnost bezpečnostního dilematu na velice zajímavém příkladě chování evropských socialistických stran před první světovou válkou. Ačkoli proletářští internacionalisté shodně odmítali blížící se konflikt jako nebezpečný a výlučně kapitalistický podnik, nakonec pro něj překvapivě v příslušných národních parlamentech hlasovali. Došlo k tomu v atmosféře všeobecně rozvířeného nacionalismu a uprostřed propagandy, podle které se každá válčící země v podstatě jen bránila. Socialisté – a to je pro nás v této souvislosti důležité – však podlehl i kvůli nejistotě, nakolik se jejich zahraničním kolegům (ne)podarí souběžně zabránit vlastním zemím ve vstupu do války a tedy, zda svým individuálním pacifismem nakonec v kritické situaci pouze neoslabí svoje ohrožené spoluobčany, včetně dělníků (Herz, 1951: 87-88).

* * *

Herz rozlišuje dva různé filosofické přístupy vycházející z konfrontace s bezpečnostním dilematem a z naznačeného antagonismu lidských impulsů (Herz, 1951: 7). Prvním je takzvaný politický realismus (*political realism*), jenž se vyznačuje tím, že uznává význam a bere v potaz praktické důsledky bezpečnostních a mocenských faktorů inherentních v lidské společnosti (Herz, 1951: 18). Proti němu stojí politický idealismus (*political idealism*), který obecně problémy Herzova dilematu bagatelizuje nebo zdůrazňuje možnost jejich (budoucího) racionálního překonání (Herz, 1951: 18-19, 133).

Politický realismus si uvědomuje přítomnost konfliktu (Herz, 1951: 23) a základního dilematu lidského soutěžení o bezpečnost, totiž bludného kruhu soupeření, který nikdy nezaručí plnou bezpečnost (Herz, 1951: 239), ale vede k nutnosti hromadit moc jako prostředek sebezáchovy (Herz, 1951: 24). Politický realismus věří v nesmiřitelnost zájmů (*irreconcilability of interests and policies*) (Herz, 1951: 33) a tudíž v disharmonii (Herz, 1951: 10). Mocenské a bezpečnostní dilema podle něj vyvolává fundamentální iracionalitu (Herz, 1951: 43, 128) a nevyhnutelné oligarchické tendence (Herz, 1951: 109). Změnu si dokáže představit jen velmi obtížně, mimo jiné i pro konzervující sílu tradic a zavedených institucí (Herz, 1951: 25).

Pokud jde o Herze, osobně se hlásil ke kombinaci politického realismu a politického idealismu (Herz, 1951: 131-132) nazývané realistickým liberalismem (*Realist Liberalism*, Herz, 1951: 132). Z politického idealismu si Herz bere etické hodnoty (pro jejich výčet viz

Herz, 1951: 135) jako kritéria žádoucího společenského jednání, při současném využití všech poznatků politického realismu jako limitů pro případnou změnu (Herz, 1951: 133-134). Realistický liberalismus tak „smíchává etický dogmatismus s praktickou přizpůsobivostí“ (Herz, 1951: 143), vychází střízlivě z toho, co je, ale hledá, jak v rámci existujících omezení realizovat něco ze svého liberálního ideálu (Herz, 1951: 145, 226-227). Metaforicky řečeno se v případě realistického liberalismu jedná o syntézu utopicko-idealistické teze a cynicko-realistickej antiteze (Herz, 1951: 146).

Ona antiteze však dominuje v mezinárodních vztazích, kde byly a jsou mocenské kalkuly obzvlášť určující (Herz, 1951: 76), neboť zde není žádná vyšší a koordinující autorita typu vlády ve vnitrostátní politice (Herz, 1951: 200). V komplexnějších společnostech se navíc soutěž o bezpečnost a moc částečně pozvedá z individuální na skupinovou úroveň (Herz, 1951: 11), což znamená, že hlavní konflikt probíhá mezi většími skupinami lidí, méně již uvnitř samotných těchto skupin, kde se ustavuje přece jen jistá míra solidarity. Nejostřejší boj o existenci (*struggle for existence*) tak pozorujeme mezi kolektivitami (Herz, 1951: 13), jako kmeny, národy či státy.

Charakter interakcí mezi státy tak podle realistů diktuje především „prvotní starost o bezpečnost“ (*primordial concern for security*; Herz, 1951: 5). Obava o přežití, uhájení nezávislosti vyvolává mocenskou rivalitu a neustálé konflikty (Herz, 1951: 119). Ve světě soutěžících jednotek se proto nelze nikdy cítit naprosto bezpečně (Herz, 1951: 14, 239). Fatální problém představuje i fakt, že dosažení moci a bezpečnosti často implikuje zbavení možnosti ostatních získat (stejnou) moc a bezpečnost (Herz, 1951: 139). Řečeno moderním ekonomickým jazykem: moc je vzácným zdrojem a soutěž o ní bývá hrou s nulovým součtem (k souvislosti bezpečnostního dilematu s nedostatkem srov. Herz, 1951: 251).

* * *

Ve svém pozdějším díle Herz prodělal určitý vývoj (Booth – Wheeler, 2008: 31). Nově přišel s tím, že nikoli pouze strach a starost o bezpečnost (a tudíž bezpečnostní dilema), ale i (politické) ambice či (ničím nevynucený) expansionismus a touha po hegemonii mohou motivovat chování státu. Herz nicméně stále věřil, že nutkání po moci (*urge for power*) a z ní vyplývající mocenskou politiku (*power politics*) způsobuje primárně (anarchickým systémem produkovaná) vzájemná nejistota a obavy (čili bezpečnostní dilema),

nikoli agresivita nebo touha přivlastnit si cizí bohatství (Herz, 1962: 231). Přesto samozřejmě existují státy, které usilují i o jiné než jen bezpečnostní cíle (*interests that go beyond security proper*), například o dominanci (Herz, 1962: 234, pozn. 5). Zatímco první světovou válku vysvětlil Herz bezpečnostním dilematem, tu druhou chápal jako důsledek Hitlerova „nefalšovaného expansionismu“ (*genuine expansionism*; Herz, 1962: 241, pozn. 13; srov. také Tang, 2009: 591). Již u Herze se tak setkáváme s tím, co se ukáže jako klíčové v celé další diskusi o bezpečnostním dilematu a jeho relevanci – totiž s názorem, že bezpečnostní dilema vzniká pouze tam, kde není přítomen skutečný agresor nebo претенdent na hegemonii (srov. Collins, 2004: 30).

Také pro účely pochopení (třetího pilíře) americké protiraketové obrany se ve druhé části této práce pokusíme zjistit motivy USA stojící za uvedeným projektem, abychom mohli říct, zda šlo o bezpečnostní dilema.

1.1.2. Bezpečnostní dilema nebo bezpečnostní paradox?

Dilema znamená – již ze své definice – obtížnou volbu (Booth – Wheeler, 2008: 3-4, 6). Podle některých dokonce dvoustupňovou. Stát musí zaprvé odhadnout, co asi plánují ostatní a potom, jak na to nejlépe odpovědět. Na první a základní úrovni jde tedy o „dilema interpretace“ (*dilemma of interpretation*) pravděpodobných úmyslů a kapacit jiných aktérů (ne nutně jen států). Na to pak navazuje „dilema odpovědi“ (*dilemma of response*) čili nutnost výběru nejracionálnější reakce (Booth – Wheeler, 2008: 4). Zároveň platí, že vyřešení dilematu odpovědi jedním státem vytváří dilema interpretace pro jiné státy a tak dále (Booth – Wheeler, 2008: 5).

V dilematu interpretace se nabízejí dvě alternativy – inkriminovaný stát zbrojí kvůli sebeobraně nebo naopak s útočným cílem (změnit status quo). Dilema odpovědi tvoří opozice strategie odstrašení a možnosti uklidnění vztahu (*reassurance*). Pokud stát odpovídá nekonfrontačně na nerozpoznané nepřátelství, hrozí mu budoucí nátlak (*coercion*) ze strany rivala. Když ale z důvodu mylného podezření reaguje vojensky asertivně, vzniká riziko zvýšení vzájemného napětí, které žádná ze stran původně nechtěla. Tuto situaci „spirály“ nazývají Booth a Wheeler „bezpečnostním paradoxem“ (*security paradox*; Booth – Wheeler, 2008: 5).

Bezpečnostní paradox je tak pouze jedním z možných vyústění bezpečnostního dilematu. Booth a Wheeler proto tvrdí, že většina autorů bezpečnostní dilema vlastně nepochopila, neboť jej chybně ztotožňovala s bezpečnostním paradoxem. Když (neo)realisté mluví o tom, že bezpečnostní opatření nějakého státu přinesou v důsledku méně bezpečnosti, popisují bezpečnostní paradox, nikoli bezpečnostní dilema jako takové (Booth – Wheeler, 2008: 8-9).

Vedle bezpečnostních dilemat ale existují i takzvané „strategické výzvy“ (*strategic challenge*; Booth – Wheeler, 2008: 9). Strategickou výzvu představuje stát, který je vnímán jako skutečná hrozba, u něhož se tedy jednoznačně vyřešilo dilema interpretace (úmysly jsou identifikovány jako jasně nepřátelské a capacity jako schopné vážně poškodit). V této situaci tak již zbývá pouze dilema odpovědi – například zda v reakci zbrojit nebo spíše posílit alianční svazky (Booth – Wheeler, 2008: 9).

Nepřekvapí, že po větší část studené války „jestřábi“ v Moskvě i ve Washingtonu vnímali konkurenční supervelmoc jako nepochybnou strategickou výzvu, nikoli nejisté bezpečnostní dilema (Booth – Wheeler, 2008: 9). Diskuse v tomto směru přitom pokračují dodnes – tak jako se badatelé neshodnou, zda nástup a průběh první světové války vystihuje teorie bezpečnostního dilematu, totéž platí o válce studené (Jervis, 2001: 38). Otázka by ale asi měla být formulována skromněji – totiž která *fáze* studené války nejvíce (ne)odpovídala dynamice bezpečnostního dilematu (Tang, 2009: 620).

Například Herz hned v počátcích sovětsko-americké rivality napsal: „Snad nikdy v dějinách lidstva neexistovala situace, která tak jasně a naléhavě dokládala „bezpečnostní dilema,“ s jeho pokusem uplatnit sílu „preventivním“ způsobem, „zabít, abych nebyl zabit,“ jak to vidíme dnes, když je celá zeměkoule rozdělena do dvou hlavních bloků, (a) jejich dominantní mocnosti ozbrojeny nejstrašnějšími zbraněmi, které kdy byly vymyšleny...“ (Herz, 1951: 239). Stejně přesvědčení pak hájil i později: „Je pravděpodobné, že to byla tato rozdílnost ve výkladu záměrů svého protivníka, vycházející z bezpečnostního dilematu, jež postupně vyústila v situaci vhodně nazývanou „studená válka“. ... byl to strach nebo obavy ohledně toho, co druhá strana zamýšlela a mohla by se pokusit udělat, spíše než politika či cíle “dobytí světa“ nebo “imperialismu,“ co motivovalo snahy bloků rozšířit svoje sféry...“ (Herz, 1962: 240-241).

Jiný názor zastává Robert Jervis, jenž chápe bezpečnostní dilema jako situaci, kdy stát ve snaze zvýšit vlastní bezpečnost (nechtěně) sníží bezpečnost ostatních (Jervis, 2001: 36). Bezpečnostní dilema je vlastně tragický moment, neštěstí, nedorozumění, zbytečná komplikace (Jervis, 2001: 36). Označit studenou válku za bezpečnostní dilema v podstatě implikuje, že za ni *de facto* nikdo nemohl, nebo obě strany dohromady (Jervis, 2001: 38).

Vysvětlení studené války bezpečnostním dilematem předpokládá, že jedna nebo obě supervelmoci se obávaly té druhé jako agresora, zatímco vlastní chování chápaly jako zaměřené na udržení statu quo (Jervis, 2001: 38). Bezpečnostní dilema tedy vyžaduje, aby supervelmoci jednaly spíše ze strachu než ze snahy o zisky (Jervis, 2001: 57). Jenže supervelmoci se agrese až tak neobávaly, zejména poté ne, co dosáhly strategické parity, respektive schopnosti druhého úderu (Jervis, 2001: 57). Přesto americkou politiku podle Jervise poháněl strach, nikoli snaha o zisky, respektive kvůli strachu USA usilovaly o zisky (Jervis, 2001: 58).

Jinak řečeno: studená válka by byla bezpečnostním dilematem pouze tehdy, pokud by se obě supervelmoci staraly především o vlastní obranu, kdyby litovaly vzájemného konfliktu a byly otevřené zmírňování napětí, ke kterému by nepřistupovaly jenom z obavy, že by soupeř interpretoval jejich vstřícnost jako slabost. (Také by nevyužívaly příležitostí k expanzi, jestliže by to nepovažovaly ze nezbytné z hlediska vlastní bezpečnosti; Jervis, 2001: 37) Připustíme-li ale, že i Stalin usiloval jen o bezpečnost, musíme si uvědomit, že ta v jeho očích nejspíš znamenala kompletní stažení USA z Evropy a následnou finlandizaci kontinentu (Jervis, 2001: 46). To jen ilustruje, že někdy ani nelze dosáhnout nějaké všeobecně přijatelné vzájemné bezpečnosti (*mutual security*), i kdyby na tomto cíly existoval oboustranný zájem (Jervis, 2001: 40). Nemluvě o tom, že totalitní režimy mohou mít zájem na mezinárodních konfliktech proto, aby pomocí nich ospravedlnily vlastní moc a kontrolu obyvatelstva (Jervis, 2001: 47). Jervis zmiňuje stalinské SSSR, ale totéž zřejmě platí pro dnešní Severní Koreu, které se hodí nepřátelství s okolním světem pro utužení domácí diktatury. Z těchto úvah ale na druhou stranu vyplývá, že Moskva ani Pchjongjang nestály (nestojí) o otevřený střet, protože ten by jejich vnitrostátní pozice značně ohrozil (srov. Jervis, 2001: 57).

Když tedy odmítneme vysvětlit studenou válku pomocí bezpečnostního dilematu, označíme nejspíše jednu z konkurenčních velmocí (SSSR) za inherentně expanzionistickou, čili motivovanou jinými než bezpečnostními cíly (Jervis, 2001: 42; Glaser, 1997: 194). Pokud je stát motivován ofenzivně, bezpečnostní dilema se stává irelevantním (Jervis, 2001: 41; Glaser, 1997: 190, 191, 194; Tang, 2009: 604).

Přesto samozřejmě ani studená válka nepostrádala aspekty klasického bezpečnostního dilematu (Jervis, 2001: 58), který bránil oběma rivalům v dosažení oboustranně přijatelnějších výsledků (Jervis, 2001: 55). Například status quo v Evropě mohl být dohodnut dříve a s menšími obtížemi, kdyby supervelmoci docenily vzájemné obavy a zájmy (Jervis, 2001: 55). Kořenem konfliktu byl ale střet dvou rozdílných sociálních systémů (Jervis, 2001: 58). Za těchto okolností nemohlo být vzájemné bezpečnosti dosaženo (Jervis, 2001: 58), zejména pokud bezpečnost ztotožňujeme se zachováním statu quo, který Moskvě prý nevyhovoval (Jervis, 2001: 50, 58). Obě supervelmoci chápaly, že rozdělení světa na dvě zcela odlišné poloviny (*half slave and half free*) nemůže trvat věčně (Jervis, 2001: 41). Takovéto „hluboké bezpečnostní dilema“ (*deep security dilemma*) neskýtalo téměř žádné vyhlídky na radikální zlepšení vztahů, na rozdíl od „běžného“ bezpečnostního dilematu založeného na překonatelné nedůvěře (Jervis, 2001: 41).

1.1.3. Bezpečnostní dilema jako fátum?

Podle realistů podmínky anarchie a bezpečnostního dilematu významně ztěžují spolupráci. Státy se totiž musí neustále obávat defekce druhých (čili vlastního zneužití; viz Jervis, 1978: 172), kteří možná ani nechtějí ostatní poškodit, avšak nerozumí dostatečně křehkosti situace (Jervis, 1978: 181) nebo sami nedůvěřují některému ze zúčastněných aktérů (Jervis, 1978: 168). Důsledkem bývá sub-optimální stav – i když mají státy stejný zájem (například zachovat status quo), často se jim jej nepodaří naplnit (Jervis, 1978: 168), protože místo spolupráce skončí ve vztahu soupeření, ba i války (Glaser, 1997: 171, 184, 190). Celý problém ještě dále zhoršuje nejistota ohledně budoucích cílů partnerů (Jervis, 1978: 168; Jervis, 2001: 36) a fakt, že (relativní) zisk (v bezpečnosti) jednoho často (potenciálně) ohrožuje ostatní (Jervis, 1978: 170, 174).

Přesto i realisté vidí prostor pro spolupráci. Protože vycházejí z teorie racionální volby, kalkulují na prvním místě zisky a náklady kooperace i defekce. Obecně tedy platí, že vyšší pravděpodobnosti a trvanlivosti spolupráce se dosáhne, když se podaří například 1) posílit podněty ke spolupráci zvýšením zisků z ní plynoucích; 2) a/nebo snížením nákladů, které stát zaplatí v případě, že bude spolupracovat zatímco ostatní jej podvedou; 3) či zvýšením oboustranných nákladů vzájemné ne-spolupráce atp. (Jervis, 1978: 171; srov. také Jervis, 2001: 37).

V této souvislosti je důležité si uvědomit, že pokud stát reaguje rychle a tvrdě na přírůstky zbraní jiného státu (viz bezpečnostní dilema), netvoří náklady tohoto rozhodnutí pouze cena jeho nově pořízených zbraní, ale především ztráta zisků z potenciální spolupráce (*missed opportunities*), včetně zvýšeného rizika zbytečných budoucích závodů ve zbrojení či přímo války (Jervis, 1978: 176). Jsou to právě vysoké náklady války a zisky z kooperace, co zmírňuje následky bezpečnostního dilematu (Jervis, 1978: 177) stejně jako třeba účinný inspekční systém, jenž výrazně eliminuje nejistotu ohledně úmyslů partnerů (Jervis, 1978: 181).

Pokud se stát necítí příliš zranitelný, může si dovolit býti případně i podveden (třeba v dohodě o kontrole zbrojení), takže tato jeho sebejistota napomáhá ochotě spolupracovat (Jervis, 1978: 173). Jakmile ale některý stát dosáhne nezranitelnosti (získáním větší moci), jeho bezpečnost mu poskytne základ, ze kterého bude schopen ohrozit pozice ostatních (Jervis, 1978: 173).

Existuje-li zase velký zájem na vzájemné spolupráci, některý ze zúčastněných států může partnery vydírat hrozbou defekce či jen obstrukce jako to praktikovala Francie za de Gaulla v rámci evropských integračních seskupení (Jervis, 1978: 178). Podobně lze samozřejmě zneužít ve svůj prospěch i toho, když druhý stát nemá z nějakých důvodů téměř žádnou jinou volbu než spolupracovat (Jervis, 1978: 180-181).

Zde se dostáváme k myšlence, že anarchie by nemusela být takový problém, kdyby státy byly více méně soběstačné a izolované (Jervis, 1978: 195). Ale protože mají většinou v jiných částech světa svoje zájmy (například v přístupu k surovinám) a/nebo závazky (kvůli spojencům), jsou vystaveny zostřeným bezpečnostním dilematům. Odtud pramení i úzkost USA o stabilitu blízkovýchodního regionu. Obecně to pak přispívá k pochopení, proč se i velmoci obhajující status quo musejí někdy chovat jako agresori (Jervis, 1978: 202).

Bezpečnostní dilema by se také skoro vytratilo (Jervis, 1978: 199), jestliže by šlo jasně rozlišit obranné od útočných zbraní a pokud by obrana měla výhodu před útokem (Glaser, 1997: 171, 185; srov. také Collins, 2004: 40). Pak by totiž bylo v principu možné zvýšit vlastní bezpečnost bez toho, aniž by to ohrožovalo bezpečnost druhých (Jervis, 1978: 187; Glaser, 1997: 186). Realisté se nicméně domnívají, že je těžké spolehlivě učinit takovéto rozlišení (Jervis, 1978: 201), lze však odhadnout, zda je ta která zbraň užitečnější pro útok nebo pro obranu (Jervis, 1978: 203). Přesto i zde existují důležité výjimky – například v kontextu logiky odstrašení jsou útočné zbraně těmi, které zajišťují obranu (Jervis, 1978: 206). Zejména (pozemní) mezikontinentální balistické rakety (Intercontinental Ballistic Missiles, ICBMs) mohou sloužit jak obraně, tak útoku – buď ke zničení nepřátelských měst v rámci odvety za první úder nebo k zahájení války útokem na strategické síly soupeře (Jervis, 1978: 207).

Každopádně se ale ukazuje, že bezpečnostní dilema nemusí přinášet pouze negativní výsledky, může vést i ke kooperaci (*virtuous circle of cooperation*; Booth – Wheeler, 2008: 7). Až dosud jsme popisovali pouze proces gradace vzájemných antipatií. Postupovat lze však i opačným směrem – totiž po „sestupné spirále nepřátelství“ (*downward spiral of hostility*; Booth – Wheeler, 2008: 6). Takto uvažoval i psycholog Charles E. Osgood, když navrhoval, aby USA iniciovaly přerušování eskalace studenové války jednostranným rozhodnutím umenšit americkou hrozbu vůči SSSR (Glaser, 1997: 181). Osgoodova strategie „odstupňovaného recipročního snižování napětí“ (*Graded Reciprocation in Tension*

Reduction, GRIT) předpokládala, že dostaví-li se z Moskvy obdobná pozitivní reakce, má se pokračovat s ještě vstřícnějšími kroky a tak dále až potenciálně po úplné zklidnění obou rivalů (Booth – Wheeler, 2008: 90).

Někteří autoři se domnívají, že logika GRIT vystihuje skvěle chování Michaila Gorbačova (Booth – Wheeler, 2008: 147), jenž uspěl se svými smířlivými gesty vůči Západu, který oplácel stejnou mincí (tzv. *tit-for-tat*), což vyústilo v nenásilný konec studené války. Jak Gorbačov, tak i Reagan projevíli velkou dávku toho, co Ken Booth a Nicholas Wheeler nazývají „citlivostí na bezpečnostní dilema“ (*security dilemma sensibility*; Booth – Wheeler, 2008: 7). Jde o schopnost a ochotu docenit význam strachu v chování druhých, včetně vlivů vlastních opatření na tento strach. Nově probuzená americká i sovětská citlivost na bezpečnostní dilema (Booth – Wheeler, 2008: 155, 228) pomohla stabilizovat důvěru ve vzájemných vztazích a tak alespoň částečně překonat negativní tendence bezpečnostního dilematu (Booth – Wheeler, 2008: 7). Proto by měla být citlivost na bezpečnostní dilema považována za klíčovou vlastnost skutečných státníků (Booth – Wheeler, 2008: 296).

Na obecné rovině pak rozlišují Ken Booth a Nicholas Wheeler tři základní ideálně-typické přístupy k bezpečnostnímu dilematu: fatalistický (*fatalist*), zmírňující (*mitigator*) a transcendentující (*transcender*). Transcendovat bezpečnostní dilema vyžaduje na první pohled nějakou zásadní globální reformu, hlubokou strukturální transformaci (Booth – Wheeler, 2008: 171). Pokouší se o ni většina pacifistů i kosmopolitů (Booth – Wheeler, 2008: 17) a rovněž aktuálně vlivná teorie demokratického či liberálního míru (*democratic peace theory*; Booth – Wheeler, 2008: 210). Transcendovat bezpečnostní dilema ale sliboval i systém kolektivní bezpečnosti nebo funkcionalismus Davida Mitranyho (Booth – Wheeler, 2008: 182), nemluvě o představě světové vlády (Booth – Wheeler, 2008: 201), u které však není jisté, zda by dosavadní mezistátní formu konfliktů neproměnila pouze ve (stejně nebezpečné) války občanské.

Zdaleka nejúspěšnějším příkladem transcendentování jsou proto jednoznačně takzvaná bezpečnostní společenství (Booth – Wheeler, 2008: 296; srov. také Collins, 2004: 37), především Evropská unie (Booth – Wheeler, 2008: 199), ačkoli i zde můžeme namítnout, že bezpečnostní dilema „transcendovala“ za cenu jeho přenesení na vyšší (potenciálně nebezpečnější) úroveň – do vztahů k jiným makro-regionálním (integračním) celkům (Booth – Wheeler, 2008: 234). Ať tak či onak, za klíč ke zdárnému transcendentování bezpečnostního

dilematu považují Ken Booth a Nicholas Wheeler důvěru (Booth – Wheeler, 2008: 171, 231). Díky ní sice nejistota ani soutěživost úplně nezmizí, nemusí však nabývat vojenské podoby, obzvláště tehdy ne, pokud se důvěra rozšíří mezi jednotlivé společnosti, nikoli pouze politiky a když se jeden stát pozitivně identifikuje s druhým (Booth – Wheeler, 2008: 172).

Zcela opačný pohled nabízí fatalistický přístup, podle něž nelze v praxi bezpečnostní dilema nijak významně eliminovat, což tvrdí hlavně ofenzivní realisté, kterým se věnujeme v kapitole 2.3. Naproti tomu zmírňující proudy věří v možnost alespoň částečného otupení bezpečnostního dilematu (jeho nejnebezpečnějších projevů) a to nejčastěji pomocí diplomacie a vytváření norem či mezinárodních (bezpečnostních) režimů (Booth – Wheeler, 2008: 15, 165), zejména v oblasti kontroly zbrojení (smlouvy NPT, SALT a ABM; viz Booth – Wheeler, 2008: 126, 115). Zmírňovat bezpečnostní dilema čili nejistotu a strach se tradičně pokouší také proponenti mezinárodního práva (Booth – Wheeler, 2008: 99), u diplomacie se zdůrazňuje její přínos k usnadnění komunikace států o svých záměrech (Booth – Wheeler, 2008: 101). Zmírňující účinky se obvykle přisuzují i (institucionalizované) rovnováze moci, alespoň v okruhu anglické školy teorie mezinárodních vztahů (Booth – Wheeler, 2008: 100-101), ale stejný názor nacházíme i u Johna Herze (1962: 233), jenž vůbec zdůrazňoval, že bezpečnostní dilema se v různých podmínkách (dobách, regionech) projevuje s odlišnou intenzitou (Herz, 1962: 235).

K úspěšnému zmírnění bezpečnostního dilematu dále slouží – kromě výše zmiňované samotné „citlivosti na bezpečnostní dilema“ – například de-ideologizace konfliktu (Booth – Wheeler, 2008: 165; srov. také Herz, 1962: 249) a co nejtransparentnější defenzivní bezpečnostní opatření (Booth – Wheeler, 2008: 168). Přívrženci zmírňování tedy zastávají přesvědčení o možnosti rozlišení mezi útočnou a obrannou zbraní či strategií. Tímto optimismem se vyznačují hlavně defenzivní realisté, podle kterých jsou státy v zásadě schopny signalizovat druhým vlastní mírumilovnost (Booth – Wheeler, 2008: 104). Určitými kroky komunikuje stát ostatním informace o svých záměrech (tzv. *signalling type*). V oblasti zbrojení evidentně platí, že stát usilující pouze o bezpečnost (*pure security seeker*) si opatří jiné vojenské kapacity než „nenasytný stát“ (*greedy state*; Glaser, 1997: 179, 181).

Defenzivní realista by proto nepovažoval za neuskutečnitelné, aby například USA instalovaly takovou protiraketovou obranu, která by je ochránila před severokorejskými raketami, aniž by zároveň jakkoli ohrožovala kredibilitu čínských odstrašujících kapacit (Booth – Wheeler, 2008: 278).

1.1.4. Alianční bezpečnostní dilema

Až dosud se mohlo zdát, že obtížný problém bezpečnostního dilematu vyvstává na povrch pouze ve vztazích mezi soupeřícími státy. V této kapitole ale ukážeme, jak se bezpečnostní dilema vtírá i do svazků spojeneckých (Snyder, 1984: 494).

Podle (neo)realistů vstupují státy do aliancí z téhož důvodu, který stojí i za zbrojením nebo teritoriální expanzí – navýšení moci jako prostředku k zajištění vlastní bezpečnosti (Snyder, 1984: 461). Proto lze mechanismus bezpečnostního dilematu studovat nejen na tradičním výzkumném poli závodů ve zbrojení (*armaments game*), ale i na jiných projevech mezinárodního soutěžení (*adversary game*) a poněkud překvapivě také právě na vztazích mezi spojenci (*alliance game*).

V takzvané „alianční hře“ má bezpečnostní dilema dvě fáze (Snyder, 1984: 462): primární (přítomnou v procesu tvorby aliance) a sekundární, která se týká situace po vytvoření dané aliance. Pokud se pohybujeme v multipolárním mezinárodním systému (jemuž odpovídal svět před rokem 1945 a k němuž se v současnosti přinejmenším částečně navracíme), pak primární alianční dilema (*primary alliance dilemma*) mezi hlavními (přibližně stejně silnými) státy získává podobu známého věžňova dilematu s N-aktéry (Snyder, 1984: 462). V těchto podmínkách tedy každý stát disponuje dvěma volbami (Snyder, 1984: 462): hledat spojence nebo se zdržet uzavírání aliancí, které vždy zahrnují určité náklady typu omezené svobody jednání (*freedom of action*) nejen v důsledku povinnosti bránit zájmy partnerů.

Z pohledu každého individuálního státu by přirozeně bylo nejvýhodnější, aby vytvořil nějakou alianci, zatímco ostatní nikoli. Druhým nejlepším možným řešením je pak všestranné zdržení se uzavírání aliancí (Snyder, 1984: 463). Kdyby žádné státy nevstoupily do aliance (a zároveň v systému neexistoval agresor; viz Snyder, 1984: 462, pozn. 2), zůstaly by na tom všechny relativně stejně dobře (Snyder, 1984: 462). Jenže ani jedna z těchto teoretických variant není podle (neo)realistů v praxi dosažitelná, hlavně kvůli věčné, anarchické struktou mezinárodního systému generované nejistotě ohledně úmyslů ostatních (obavy, že některé ze států se nezdrží uzavírání aliancí) a z důvodu naléhavé potřeby států uchránit se před nejhorším, tj. izolací (Snyder, 1984: 463).

Jakmile ale vznikne jedna aliance, nutně vyvolá v život i alianci opoziční (*counter-alliance*) složenou ze států, které si nemohou být jisty pouze obrannými záměry prvotní aliance. Logický výsledek primárního aliančního dilematu – dvě konkurenční koalice – je ovšem druhým nejhorším možným výsledkem z hlediska všech států (Snyder, 1984: 463), neboť se nedokázaly dohodnout na výhodnějším univerzálním zdržením se uzavírání aliancí a tak si naložily břemena spojená s účastí v alianci, aniž by si prostřednictvím spojeneckých svazků výrazně zvýšily bezpečnost, jelikož proti jejich alianci podobně působí aliance opoziční (Snyder, 1984: 462).

Ve shora popsaném – jakkoli samozřejmě ideálně-typickém – modelu zřetelně rozeznáváme onen kontraproduktivní (*self-defeating*, viz Snyder, 1984: 462, pozn. 2) rys charakterizující bezpečnostní dilema. Tato kontra-produktivnost formování aliancí ale zmizí, pokud by šlo o alianci vytvořenou kvůli obraně před zjevně expanzionistickým státem nebo kdyby některé ze států v systému byly výrazně slabší, což by na jejich straně vyvolávalo jiné (rozuměj: pochopitelnější a méně nebezpečné) motivy ke spojení než s jakými operuje výše nastíněné bezpečnostní, respektive věžňovo dilema (Snyder, 1984: 462, pozn. 2).

To nám také říká jen tolik, že aliance vzniknou s velmi vysokou pravděpodobností, nevyřešenou však zůstává klíčová otázka, totiž kdo se spojí s kým a jak si rozdělí užitky a náklady alianční spolupráce (Snyder, 1984: 463). O uvedených záležitostech rozhoduje vyjednávací proces (*process of bargaining*), v němž se každý stát snaží nabídnout ostatním „lákavý podíl na aliančních výnosech“ (Snyder, 1984: 463), při současném úsilí o začlenění do nejsilnější koalice a o maximalizaci svého prospěchu z ní (Snyder, 1984: 463).

Z dosavadního výkladu by se mohlo zdát, že takřka každý stát je potenciálně téměř stejně vhodný jako případný spojenec (Snyder, 1984: 463), což na první pohled odporuje realitě. Nezávisle na vyjednávání v rámci alianční hry totiž obvykle existují jisté zájmy států, které jim předurčují konkrétní koaliční partnery a také rivaly (Snyder, 1984: 463-464). Tyto „předcházející“ (*prior*) zájmy, konflikty a afinity mezi státy a jejich vnitropolitickými režimy (Snyder, 1984: 465-466) vstupují do vyjednávacího procesu tak, že buďto zvyšují nebo snižují očekávaný výnos z dané aliance a tím zvyšují nebo snižují pravděpodobnost jejího uzavření (Snyder, 1984: 465).

V okamžiku vzniku aliance se bezpečnostní dilema přesouvá do jiné oblasti označené výše jako sekundární fáze, která může ale nemusí odpovídat logice věžňova dilematu (Snyder, 1984: 466). Zde mají státy na výběr opět mezi dvěma volbami, tentokrát ale v otázce, jak se zachovat ke svému aliančnímu partnerovi (Snyder, 1984: 466), tj. nakolik se k němu přimknout a zda mu poskytnout (plnohodnotnou) podporu ve všech jeho konfliktech s rivalem (*adversary game*). Pokud jde o extrémní póly kontinua, člen aliance se tedy rozhoduje mezi strategií „kooperace“ a „defekce“ (*defect*).

Každá ze zmíněných alternativ přináší eventuální dobra (*goods*) i zla (*bads*). Hlavní zlo představuje v aliančním bezpečnostním dilematu opuštění (*abandonment*) nebo „chycení do pastí“ (*entrapment*) ze strany spojence a analogicky nejdůležitější dobro (zisk) spočívá v redukci rizika, že bude stát svým spojencem opuštěn či chycen do pastí (Snyder, 1984: 466). Tyto obavy způsobuje fakt, že v multipolárním mezinárodním systému nejsou aliance nikdy zcela pevné, lhotejno jak závazně zní psaná dohoda zakládající dané spojení (Snyder, 1984: 466).

Varianta opuštění zahrnuje hned několik různě závažných forem jednání. Inkriminovaný spojenc se může pouze stáhnout z dosavadní aliance (*de-align*), ale také rovnou „přeběhnout“ do aliance opoziční (*re-align*), nebo zůstat ve stávající alianci, ovšem neplnit (dostatečně) povinnosti z ní vyplývající, tj. zejména podporovat svého partnera, když a jak to potřebuje (Snyder, 1984: 466).

„Chycení do pastí“ naproti tomu znamená téměř vždy jedině: více či méně vynucené zatažení do konfliktu o zájmy aliančního spojence, které ale daný stát (úplně) nesdílí (Snyder, 1984: 467). Tento scénář není vůbec nepravděpodobný, jak se snad jeví těm, kdo se intuitivně domnívají, že spojenci se stávají jen státy s totožnými zájmy. Podle (neo)realistů však zájmy spojenců obvykle nebývají identické či stejně ceněné (Snyder, 1984: 467). „Chycení do pastí“ tedy nastává vždy, když jednomu ze států záleží na zachování aliance více než na nákladech spojených s bojem za zájmy spojence (Snyder, 1984: 467).

Platí přitom, že získá-li určitý stát silný pocit podpory od svých partnerů, bude se pravděpodobně chovat neústupněji vůči rivalům a tudíž hrozí větší riziko, že následně „chytí do pastí“ ony partnery, kteří za ním tolik stáli. Čím těsněji a jednostranněji se tedy stát přimyká ke spojenci, tím více nahrává možnosti vlastního „chycení do pastí“.

k čemuž přispívají samozřejmě i specifické vlastnosti daného spojení, zejména jeho případná lehkomyšlnost či agresivita (Snyder, 1984: 467). K této zajímavé tezi se později vrátíme v diskusi o protiraketové obraně ve střední Evropě, která byla zřejmě způsobila v jistém smyslu „chytit do pastí“ Polsko a Českou republiku (a zprostředkovaně pak i EU?) díky jejich dlouhodobě takřka bezvýhradnému příklonu k USA.

Zde se však sluší dodat, že mezi rizikem „chycení do pastí“ a opuštěním existuje inverzní vztah čili téměř nepřímá úměrnost – pokud snížíme pravděpodobnost jedné hrozby, zvýšíme nevyhnutelně tendenci k výskytu druhého extrému (Snyder, 1984: 467). Poctivá kooperace, úzké provázání, četné a dalekosáhlé závazky, prostě oddanost spojenci – to vše zmenšuje riziko opuštění při současném zvětšení rizika „chycení do pastí,“ neboť partner začne nejspíš vystupovat sebevědoměji ve sporech s rivaly. Naopak slabé či vágní závazky nebo i reálná zkušenost s neplněním aliančních povinností přiměje partnera k pochybám o loajalitě spojení, který tak sice omezí riziko vlastního „chycení do pastí,“ avšak za cenu zvýšení rizika opuštění. Řešení aliančního bezpečnostního dilematu tedy spočívá v – klasickou ekonomii inspirovaném – porovnání a následném kompromisu (*trade-off*) mezi náklady a nebezpečími (pravděpodobnostmi, že dotyčná situace nastane) opuštění a „chycení do pastí“ (Snyder, 1984: 467).

Opuštění se samozřejmě bude jevit jako nepříjemně nákladné zejména tomu státu, který je na dané alianci relativně více (existenčně) závislý (Snyder, 1984: 471). Takový spojenec se pak radši nechá i „chytit do pastí,“ než aby znejistil svého tolik potřebného partnera. V těchto kalkulacích hraje velkou roli i míra totožnosti či naopak disparity zájmů – čím podobnější jsou zájmy spojenců, tím nižší vyvstává pro oba riziko opuštění stejně jako „chycení do pastí“ (Snyder, 1984: 474).

Pravděpodobnost opuštění či „chycení do pastí“ státy zase dedukují nejčastěji z chování partnerů (*behavioral record*) v nedávné minulosti (Snyder, 1984: 474). Pokud se tedy nějaký stát cítí velmi závislým na stávajícím spojenci, který navíc před tím prokázal pochybnou loajalitu, bude se tento stát obávat více opuštění než „chycení do pastí,“ čemuž přizpůsobí vlastní alianční strategii ve smyslu ubezpečování partnera o svých závazcích a poskytování mu podpory v jeho konfrontacích s rivaly (Snyder, 1984: 475).

Jenže silná podpora spojenci přinese nežádoucí důsledek v podobě snížené vyjednávací moci (*bargaining power* či *bargaining leverage*) v rámci aliance. Pokud si je partner naprosto jistý pomocí spojence, ztrácí tento možnost jej výrazněji ovlivnit. Vyjednávací moc spojence zvyšuje naopak takzvané lavírování (Snyder, 1984: 467). Kontext aliančního smlouvání tedy podle (neo)realistů favorizuje taktiku nikoli vzdáleně připomínající defekci (viz výše).

Ignorovat nelze ani fakt, že silná podpora stávajícímu spojenci uzavírá cestu k eventuálním jiným partnerům (*one's own options of realignment*). Proto státy v multipolárním systému obecně preferují ve vzájemných vztazích spíše strategii slabých závazků (Snyder, 1984: 468). Odlišný problém pak představuje onen již tolikrát diskutovaný kontraproduktivní rys bezpečnostního dilematu, totiž to, že v případě mohutné podpory vlastnímu spojenci nechtěně přispíváme i k upevnění opoziční aliance, která se začne cítit více ohrožena v důsledku posílené solidarity konkurenčního bloku (Snyder, 1984: 468).

Zde se již dostáváme k souvislostem mezi alianční hrou (*alliance game*) a hrou s protivníkem (*adversary game*). Obě hry probíhají současně (Snyder, 1984: 468), takže ovlivňují jedna druhou, byť nepřímo prostřednictvím vedlejších účinků (*side-effects*). Kombinace těchto her pak vytváří pro státy „složené bezpečnostní dilema“ (*composite security dilemma*).

Pokud jde o jeho součást nazvanou hra s protivníkem, stát (usilující o zachování statu quo) stojí před dvěma opcemi: buď vůči rivalovi zvolí strategii usmiřování (*conciliation*) nebo postoj neústupnosti (*firmness*). Dilema přitom spočívá v nejistotě ohledně skutečných ambicí rivala – kdyby byl opravdu expanzionistický, odstrašil by jej jediné postoj neústupnosti, neboť usmiřování za těchto okolností spíše povzbuzuje k dalším požadavkům. Ovšem je-li i uvažovaný rival orientován na zachování či jen drobnou modifikaci statu quo, postoj neústupnosti by na něj mohl působit zbytečně nepřátelsky, což hrozí zvýšením napětí a potenciálně i závody ve zbrojení (Snyder, 1984: 468-470).

Nyní se podívejme, jaký dopad vyvolá ta či ona strategie ve hře s protivníkem na alianční hru. Očekávat musíme žádoucí i nežádoucí vedlejší účinky. Jestliže partner postupuje vůči rivalovi tvrdě (*firmness*), klade mu odpor (*resistance*) nebo jej dokonce donucuje (*coercion*), ubezpečuje tím svého spojence o vlastní loajalitě, čímž snižuje pravděpodobnost jeho eventuální defekce (Snyder, 1984: 470). Na druhou stranu ale v tomto případě zcela evidentně narůstá riziko „chycení do pastí“. Postoj neústupnosti ve hře s protivníkem také omezuje

vyjednávací moc vůči spojenci v alianční hře. A v neposlední řadě nezbyvá než zopakovat, že neústupnost vůči rivalovi přispívá nechtěně k posílení jeho aliance (Snyder, 1984: 470).

Naproti tomu strategie usmiřování protivníka bude mít za následek umírnění spojence (*restraining the ally*) a tudíž snížení nebezpečí vlastního „chycení do pastí“. Zlepšení vztahů s rivalem přiměje i spojence k opatrnějšímu jednání s ním. Dotyčný spojenec se třeba navíc i začne obávat, že jeho partner uvažuje o defekci, čemuž se může pokusit zabránit vstřícnějším (submisivnějším – *accommodative*) chováním ve stávající alianci, kde mezitím klesá jeho vyjednávací moc vůči spojenci úměrně tomu, jak se tento sblížil s rivalem (Snyder, 1984: 471). Přitom nejvíce nežádoucím vedlejším účinkem usmiřování protivníka je hrozba ztráty dosavadního spojence. Ten totiž nemusí na partnerovo zlepšování vztahů s rivalem reagovat jen větší oddaností, ale také právě vlastní defekcí nebo přinejmenším samostatnější politikou, včetně té ve vztahu k protivníkovi. (Neo)realisté jsou přesvědčeni, že tato obava představuje významnou překážku strategie usmiřování či zmírňování napětí („détente“), překážku, která brání větší spolupráci států ve hře s protivníkem (Snyder, 1984: 471).

Dynamika alianční hry a hry s protivníkem se tedy řídí odlišnou logikou. Analogii k odstrašení rivala ve hře s protivníkem reprezentuje v alianční hře umírnění spojence. Jenže zatímco k odstrašení rivala slouží hrozba aktivního použití síly, k umírnění spojence se využívá hrozba opačná, totiž nenasazení síly na pomoc partnerovi. Rozdíl najdeme také ve vztahu mezi mocí a pevností postojů. Nad spojencem získává stát (vyjednávací) moc prostřednictvím slabých či neurčitých příslibů (jakéhosi podmíněného a nedefinitivního postoje přátelství), avšak nad protivníkem zvyšuje svůj vliv jedině cestou explicitního odhodlání bránit své zájmy (Snyder, 1984: 471).

V bezpečnostním dilematu hry s protivníkem (*adversary security dilemma*) pak často dochází k roztočení „spirály nejistoty“ (*insecurity spiral*), kdy vzájemně zatvrzelí rivalové soutěží o moc a bezpečnost hnáni známým strachem, že obranné kroky soupeře jsou motivovány (skrytou) agresivitou (Snyder, 1984: 477). V aliančním bezpečnostním dilematu nacházíme obdobnou tendenci v podobě takzvané „integrační spirály“ (*integrative spiral*), v rámci které se spojenci postupně vůči sobě víc a víc přibližují, ovšem z obavy, aby je ten druhý neopustil (Snyder, 1984: 477).

Nepřekvapí, že obě zmíněné spirály se vzájemně proplétají a posilují. V praxi to vypadá následovně: 1) spojenci spolu úzce kooperují, aby partner nedefektoval, kdyby se setkal s nízkou podporou, 2) zároveň snižují jeho obavy tvrdým vystupováním vůči rivalovi, 3) ten se pak cítí ohrožen a jeho nepřátelská reakce nově posílí tendenci spojenců k semknutí se, 4) což ovšem dále zneklidní protivníka, který se ze strachu přimkne ke svým partnerům, 5) odpovědí je upevnění prvotní aliance atd. (Snyder, 1984: 477)

Ani tento bludný kruh ale není osudový. Pokud se například někteří členové konkurenčních koalic ocitnou v krizové konfrontaci, jejich nezúčastnění spojenci mohou oba tábory po předchozí dohodě koordinovaně zkrotit (každý vyvinutím tlaku na své partnery), čímž se vyhnou oboustranně nepříjemnému „chycení do pasti,“ avšak za cenu potenciálního zneřícení si vlastních spojenců (Snyder, 1984: 479). Tito nezúčastnění spojenci tedy musí shodně zvolit strategii kooperace, respektive usmiřování ve hře s protivníkem a strategii defekce v alianční hře (Snyder, 1984: 480), tj. pravý opak toho, co se od nich normálně očekává.

* * *

Až dosud jsme hovořili o situaci v multipolárním mezinárodním systému charakteristickém pro první polovinu 20. století. Nyní se ještě krátce zastavíme u bipolárního mezinárodního systému, jak jej známe z následného období studené války. Omezíme se přitom na evropský kontinent, kde se nejvíce projevil zásadní rozdíl aliančního bezpečnostního dilematu v bipolárním systému oproti témuž dilematu v systému multipolárním.

V bipolárním mezinárodním systému se alianční bezpečnostní dilema ukazuje jako mnohem méně vyostřené, protože existuje jen malá pravděpodobnost, že stát skončí opuštěn. Je to dáno hlavně tím, že bylo ve vlastním zájmu obou supervelmocí bránit své spojence (čili nehrozilo příliš jejich stažení z Evropy – *de-alignment*) a to i tehdy, pokud se – jako několik menších západoevropských států – prohlásily za neutrální (došlo-li tedy u nich k formálnímu *de-alignment*). Členské státy NATO měly sotva nějaký důvod jakkoli uvažovat o „přeběhnutí“ k Varšavské smlouvě (*realign*) a pokud se o zahraničněpolitickou re-orientaci pokusil některý ze sovětských východoevropských satelitů, Moskva tomu zabránila ozbrojeným zásahem (Snyder, 1984: 483-484).

Z aliančního bezpečnostního dilematu v bipolárním mezinárodním systému tak prakticky zůstalo jen riziko „chycení do pastí“. Obě supervelmoci mohly být nedobrovolně vtaženy do konfliktu v Evropě vyprovokovaného svými (neopatrnými nebo až příliš sebevědomými) partnery. Evropští spojenci se zase museli více či méně obávat, že se na jejich (politikou détente úspěšně zklidněný) kontinent přenesou (spillover) střety supervelmocí (původně) probíhající v jiné části světa (*extraregional entrapment*). Největší strach ale vyvolávala varianta „nukleárního chycení do pastí“ (*nuclear entrapment*), tj. scénář jaderné války supervelmocí, během níž by se Evropa stala hlavním (nebo i jediným) bojištěm (Snyder, 1984: 484, 491).

„Chycení do pastí“ tedy hrozilo zejména slabším spojencům obou supervelmocí, neboť sdílely jen část z globálních zájmů Washingtonu či Moskvy, jejichž jednání ani nedokázaly – pro velké mocenské asymetrie – příliš ovlivnit (Snyder, 1984: 484). Před „chycením do pastí“ se ale lze poměrně jednoduše bránit – distancí od partnerovy politiky (*dissociation from the ally's policy*), v případě bipolárního systému navíc bez velkého rizika následného opuštění (Snyder, 1984: 484-485). A jelikož nebezpečí rozpadu aliance není reálné, spojenci neztratí ochranu supervelmocí, i když někdy nepomohou nebo dokonce překáží jejím akcím. A pokud podporu proti nepříteli poskytnou, je to především z důvodu sdílených zájmů, nikoli z obavy o udržení partnera. Tato alianční stabilita také nebrání žádnému ze spojenců v příklonu ke strategii usmiřování (proto teoreticky i supervelmoci snáze zastaví vzájemnou „spirálu nejistoty“; Snyder, 1984: 489, pozn. 30) vůči rivalovi, čemuž charakter multipolárního mezinárodního systému nepřeje (Snyder, 1984: 485).

V bipolárním systému ale může každý spojenec postupovat značně samostatně ve hře s protivníkem, aniž by tím hned vyvolal výše popsané nežádoucí vedlejší účinky (*side effects*) v alianční hře. V polovině 80. let 20. století skutečně panovala v NATO neshoda mezi USA a evropskými spojenci ohledně poměru k SSSR – zatímco Reaganova administrativa zvolila kurs konfrontace, Evropané chtěli (pro sebe) udržet výdobytky détente a tak se spíše přikláněli ke strategii usmiřování (Snyder, 1984: 489). Podle neorealistů bylo přetrvávání rozdílných politik spojenců paradoxně umožněno zásadní stabilitou jejich aliance, stabilitou, kterou produkovala samotná struktura systému a jí generované společné bezpečnostní zájmy (Snyder, 1984: 485).

Přesto si lze i v bipolárním systému představit několik scénářů potenciálně ohrožujících přežití aliance. Vlastně jde o určité analogie rizika „opuštění“ (*abandonment*) – „kondominium“ velmocí a/nebo „finlandizace“ či „neutralizace“ ze strany menších (spojeneckých) států (Snyder, 1984: 486). Alianční bezpečnostní dilema USA v bipolárním systému proto spočívalo v nalezení takové „optimální směsi neústupnosti a kompromisu vůči SSSR,“ která by vytvářela pro západoevropské spojence nejmenší možný podnět k úvahám o vlastní neutralizaci nebo finlandizaci (Snyder, 1984: 487).

Pro pozdější diskuse o protiraketové obraně ve střední Evropě bude však zajímavější „kondominium,“ čímž se zde rozumí úzká spolupráce mezi velmocemi (za účelem zachování řádu v systému) a tedy upozadění části jejich kompetitivních zájmů a také některých zájmů vlastních spojenců, ačkoli se většinou nadále počítá s jejich obranou (Snyder, 1984: 486).

Tím se dostáváme k aliančnímu dilematu evropských členů NATO, kteří se museli snažit minimalizovat riziko „chycení do pastí“ při současném zabránění byť i jen částečnému americkému opuštění (*partial U.S. abandonment*). To by se mohlo projevit 1) dílčím stažením vojsk USA z Evropy (Snyder, 1984: 487) nebo 2) změněnými americkými zahraničněpolitickými prioritami (zaměření se primárně na obranu jiných regionů, například Perského zálivu), ale také třeba 3) větším posunem Washingtonu k unilateralismu a tedy oslabením váhy spojenců (Snyder, 1984: 491).

Alianční bezpečnostní dilema evropských států NATO vyhrotilo v polovině 80. let 20. století citlivé téma strategických zbraní a efektivního odstrašování SSSR („Pershingy vs. SS-20“). Otázkou bylo, nakolik podpořit americké snahy o posílení jaderného odstrašení, které by však v případě selhání znamenalo ještě větší pohromu pro Evropu. Na politické rovině (*political side of the dilemma*) pak šlo o to, neznepřátelit si příliš Washington, kdyby Evropa odporovala americké strategii a zároveň nepoškodit zbytečně atmosféru evropsko-sovětského détente v případě, že Evropa americkým plánům vyhoví (Snyder, 1984: 492-493). Lapidárně řečeno: na americké Pershingy rozmístěné (mimo jiné) v západním Německu se dalo současně dívat jako na „pojistku proti americkému nukleárnímu opuštění (*American nuclear abandonment*) i jako na zdroj evropského nukleárního „chycení do pastí“ (*European nuclear entrapment*)“ (Snyder, 1984: 493). Ve druhé části této práce si ukážeme, nakolik lze podobnou optikou nahlížet i někdejší plán americké protiraketové obrany ve střední Evropě.

1.1.5. Etnické a sociální bezpečnostní dilema

Bezpečnostní dilema zůstává v centru pozornosti i po konci studené války, jak dokazuje i známý článek Barry R. Posen (1993), profesora Massachusetts Institute of Technology. Posen jako první použil model bezpečnostního dilematu k vysvětlení nově vznikajících etnických konfliktů (Roe, 1999: 188). Bezpečnostní dilema (ale i další realistické koncepce) má podle něj velký explanační a prediktivní potenciál pro otázku pravděpodobnosti a intenzity vojenského střetnutí mezi odlišnými sociálními skupinami, které se ocitly v podmínkách rozpadajících se impérií (Posen, 1993: 43).

Konec studené války přinesl vlnu nacionalistických, etnických a náboženských konfliktů napříč Eurasíí, zejména na Balkáně a v post-sovětském prostoru (Posen, 1993: 27). Také tuto situaci podle Posen charakterizuje logika bezpečnostního dilematu – jednotlivé sociální skupiny jsou najednou nuceny se samy postarat o vlastní bezpečnost (což evokuje „self-help“ atribut mezinárodního systému, viz Roe, 1999: 188-189), protože došlo k rozpadu někdejších autoritativně řízených mnohonárodnostních republik, které garantovaly určitý řád, zatímco jejich (nečekané) zhroucení otevřelo cestu anarchii (Posen, 1993: 27) s jejím nevyhnutelným průvodním jevem – touhou po bezpečnosti jako nejdůležitější pružinou jednání (Posen, 1993: 28).

Bezpečnost podle realistů ovšem zajistí pouze nahromadění dostatečné moci (Posen, 1993: 28), o kterou se proto soustavně soutěží. To vede často k tomu, že některá ze skupin získá více moci než potřebuje pro vlastní bezpečnost, čímž vyvolá akutní pocit ohrožení u ostatních skupin, které pak obvykle přistoupí k protiopatřením (Posen, 1993: 28). Vše komplikuje nedostatek empatie, respektive fakt, že si aktéři často ani nepřipouští, že určité kroky mohou jiní vnímat jako nebezpečí (Posen, 1993: 28). Navíc, relativní moc lze jen obtížně měřit a podléhá tedy subjektivnímu hodnocení. Co se zdá jednomu státu jako neškodný a legitimní bezpečnostní krok, mohou pochopit ostatní jako nepřátelský záměr (Posen, 1993: 28). Bezpečnostní dilema čili řetězec akcí a reakcí je tudíž schopen spustit i stát, který nemá žádné agresivní tendence (Posen, 1993: 28).

Bezpečnostní dilema dále zhoršuje praktická nemožnost jasného rozlišení mezi obrannými a útočnými vojenskými prostředky (Posen, 1993: 28). Toto se ukáže jako velice významné i v diskusi o protiraketové obraně. Pak ovšem nepomáhá ani to, když státy otevřeně deklarují

své výlučně defenzivní a tudíž omezené ambice. USA neustále ujišťovaly svět, že jejich plán protiraketové obrany nemohl sloužit jiným než obranným účelům, Rusko (a v menší míře i Čína) se přesto znepokojovalo. Podle logiky bezpečnostního dilematu jsou totiž rozhodující kapacity, nikoli úmysly, které nelze – na rozdíl od stavů vojenských sil – nikdy spolehlivě identifikovat. Proto musí aktéři počítat s nejhorsím scénářem, když je objektivně možný (Posen, 1993: 28).

Výsledkem bezpečnostního dilematu tedy bývají větší arzenály zbraní při stejné nebo dokonce menší bezpečnosti na obou stranách pomyslné barikády. Kooperace k zastavení či alespoň zmírnění této potenciálně nekonečné spirály naráží opět na problém nejistoty a nedůvěry, neboť mezi zúčastněnými panuje obava, že je partner podvede (poruší případnou dohodu) a oni tak zůstanou oslabeni (Posen, 1993: 28).

K vyhocení problému konečně přispívá i fakt, že útočné prostředky mají podle (ofenzivních) realistů navrch před prostředky obrannými a to v tom jednoduchém smyslu, že útočné operace bývají efektivnější (útok lze naplánovat na dobu, kdy má agresor nějakou výhodu – Posen, 1993: 32; pozice útočníka poskytuje vždy přinejmenším výhodu momentu překvapení a vybrání si bojiště) než operace obranné, takže státy si pro své přežití budou chtít opatřit hlavně útočné kapacity.

Z této logiky zároveň vyplývá poměrně silná tendence k preemptivním úderům (relevanci tohoto argumentu uvidíme opět i u protiraketové obrany) v případě krizí (Posen, 1993: 28-29), neboť nadřazenost útočných kapacit (*offensive advantage*) svádí k prvnímu úderu, který slibuje úspěch (Posen, 1993: 29), naskytá-li se vhodná příležitost neboli tzv. „okno příležitosti“ (*window of opportunity*).

Obecně řečeno, takovýmto oknem příležitosti je samozřejmě především momentální mocenská asymetrie (*power differential*) a to tím spíše, pokud silnější strana tuší, že svou převahu do budoucna nemusí udržet (Posen, 1993: 34), čehož se podle Posena obávali například Srbové ve vztahu k nově se osamostatnivším Chorvatům. V podmínkách rozpadajících se impérií tvoří základ mocenské asymetrie jednotlivých skupin odlišná rychlost, s jakou si tyto skupiny osvojují atributy a kapacity nové státnosti (tj. efektivně kontrolovaného území a obyvatelstva, ozbrojených sil, finančních zásob, průmyslových

kapacit; Posen, 1993: 34) a také síla jejich případných zahraničních spojenců, vůbec pravděpodobnost nějaké vnější intervence (Posen, 1993: 35).

Z uvedeného výkladu vidíme jasně, že podle Posena bezpečnostní dilema ovlivňuje vztahy mezi sociálními skupinami stejným způsobem jako vztahy mezi státy na mezinárodní úrovni (Posen, 1993: 29). V mocenském vakuu vytvořeném kolabujícími centrálními autoritami musí každá sociální skupina zvážit, nakolik jsou pro ni ostatní skupiny hrozbou (Posen, 1993: 29, 34) a pokud ano, jak se tato hrozba vyvine v čase (Posen, 1993: 27).

Substátní skupiny ovšem navíc stojí před úkolem znovu vybudovat (vlastní) státní struktury na troskách rozpadlých impérií, což jejich situaci dále ztěžuje. V těchto podmínkách už vůbec nelze rozlišit útočné a obranné kapacity, čímž se nadřazenost útočných kapacit umocňuje (Posen, 1993: 29). Tyto faktory ve výsledku ovlivňují pravděpodobnost konfliktu, jehož vypuknutí napomáhá i silná kolektivní identita substátních skupin (Posen, 1993: 30).

Jak známo, kolektivní identita a skupinová solidarita usnadňují vojenské nasazení vlastních bojovníků a tak zvyšují strach ostatních skupin (Posen, 1993: 30). Samotná soudržnost jiné skupiny bude nejspíš vnímána jako hrozba, protože poskytuje emocionální sílu (*emotional power*) důležitou pro mobilizaci (Posen, 1993: 31). Kolektivní identita odlišné (například etnické) skupiny má tedy „útočné implikace“ (*offensive implications*) a to tím spíše, pokud se tato skupina již v minulosti chovala nepřátelsky (Posen, 1993: 30).

Připomeňme, že historicky velmi špatné vztahy panovaly mezi Srby a Chorvaty, kterými se Posen ve svém článku zabývá (Posen, 1993: 35-38). Právě předchozí skutky (jejich různě manipulované interpretace a tradování) zásadně ovlivňují vnímání aktérů v současnosti – někdejší rivalita stojí v cestě budoucímu uklidnění, navíc když rozpadající se systém často privilegoval některou ze skupin na úkor ostatních (Posen, 1993: 34).

Politická geografie rovněž posiluje sklon k zahájení ofenzivní kampaně (Posen, 1993: 32). Pokud se určitá skupina nebo její část nachází v „obležení“ konkurenční skupinou (problém iredentismu), nebude se zřejmě cítit příliš bezpečně a pravděpodobně ani neuvěří v úspěch případné obrany, takže se může rozhodnout rovnou pro útok jako jedinou možnost sebezáchovy (Posen, 1993: 32). Izolované etnické skupiny („etnické ostrovy“) tak představují

mimořádný podnět pro preventivní válku (Posen, 1993: 32), jak dokázal i případ srbské enklávy v nově nezávislém Chorvatsku.

Nejtemnější stránka bezpečnostního dilematu v etnických konfliktech pak spočívá v riziku, že úsilí o bezpečnost jedné skupiny vyústí až v genocidní chování vůči sousedním skupinám (Posen, 1993: 30), neboť obvyklým cílem zneprátených komunit je (maximální) rozšíření prostoru homogenně obývaného soukmenovci a tudíž vyhnání či zabití všech ostatních. Naplnění tohoto cíle opět velice silně favorizuje rozhodnutí pro útočnou vojenskou strategii, tedy přistoupení k násilné eskalaci (Posen, 1993: 33).

Bohužel, naznačené bezpečnostní dilema zhoršuje také skutečnost, že mezinárodní společenství často nereaguje dostatečně a/nebo včas na propukající násilí (Posen, 1993: 33). Podle Posena, ale i jiných pozorovatelů navíc současná praxe mírových operací OSN (*peacekeeping*) fakticky nahrává té straně konfliktu, která již dosáhla vojenských úspěchů (Posen, 1993: 33-34). Pouze věrohodnými politickými a humanitárními garancemi ze strany mezinárodního společenství by šlo částečně omezit naléhavost probíraného bezpečnostního dilematu (Posen, 1993: 44).

Toto dilema se ukázalo jako příliš vyhocené v bývalé Jugoslávii, kde vedlo ke krvavým válkám. Naproti tomu ale v podobné situaci mezi Rusi a Ukrajinci nedošlo k žádným střetům, čili tamní bezpečnostní dilema nezískalo na intenzitě (Posen, 1993: 38-41). Zde ovšem sehrály významnou roli přítomnost jaderného deterentu v obou zemích (Posen, 1993: 38, 42) a fakt, že Rusové na Ukrajině žijí blízko hranicím s Ruskem a tudíž by nebylo těžké je v případě nutnosti ochránit (Posen, 1993: 42). Jako nejdůležitější se nicméně jeví první tvrzení, tedy to, že Posen oceňuje (za určitých okolností) rozšíření (či udržení – v případě Ukrajiny) jaderných zbraní jako efektivního prostředku k ochraně slabých před silnými (Posen, 1993: 44). K této otázce se ještě vrátíme v diskusi o tzv. proliferačních optimistech, respektive pesimistech.

* * *

Asi nepřekvapí, že jiní autoři Posenův přístup kritizovali (Roe, 1999: 188). Ač zdůrazňuje rozhodující roli struktury (anarchie) pro vypuknutí etnického konfliktu, Posen není ortodoxně neorealistickeý. Když totiž hovoří o významu minulých zkušeností, které si ze vzájemných vztahů odnesly různé sociální skupiny, přibližuje se východiskům spíše konstruktivistickým (Roe, 1999: 189). Totéž platí i pro úvahy o skupinových identitách a jejich formování skrze tradovanou orální historii, jež prý rovněž ovlivňuje vnímání hrozeb (Roe, 1999: 189).

Přední konstruktivisté jako Friedrich Kratochwil navíc namítají, že samotný rozpad státu (Jugoslávie) nepředstavuje (dostatečnou) příčinu vypuknutí násilí (Roe, 1999: 191-192). Anarchické prostředí se všemi jeho riziky produkuje spíše zakořeněné skupinové diference (čili sociokulturní faktory), nikoli pouhá absence centrální autority (čili politicko-vojenská dimenze problému).

Stručně řečeno, vnitrostátní anarchie bezpochyby zásadním způsobem ovlivňuje pravděpodobnost vypuknutí etnického konfliktu (Roe, 1999: 189), jedná se však o nutnou, nikoli dostačující podmínku: „anarchie a možnost bezpečnostní hrozby nestačí k vytvoření bezpečnostního dilematu mezi komunitami, které spolu mohly žít v míru po desetiletí. Etnické bezpečnostní dilema (*ethnic security dilemma*) vyžaduje oboustranný strach ze skupinového vyhlazení“ (Roe, 1999: 192).

Analogie mezi mezistátním a vnitrostátním bezpečnostním dilematem nemůže být tak přímočará (Roe, 1999: 192) také proto, že přežití státu znamená ve všech případech pouze udržení politické autonomie (suverenity) a teritoriální integrity, zatímco otázka přežití sociálních skupin zahrnuje kromě fyzické bezpečnosti i různorodější méně předvídatelné obavy vztahující se k identitě (např. konkrétní míra kulturní či „etnické“ autonomie; viz Roe, 1999: 196).

Tím se dostáváme k tématu tzv. societální (společenské) bezpečnosti, poprvé představené Barry Buzanem (srov. Buzan – Waeber – Wilde, 2005: 139-163), který hovoří rovněž o „societálním bezpečnostním dilematu“ (*societal security dilemma*) jako o situaci, kdy spolu různá společenství (society) soupeří o identitu (Roe, 1999: 194). Societální bezpečnostní dilema tak kombinuje klasický koncept bezpečnostního dilematu s novou teorií tzv. societální bezpečnosti (Roe, 1999: 194), v níž se referenčním objektem bezpečnostních úvah stává společnost, respektive společenství (etnicky, rasově nebo nábožensky definovaná societa).

Societální (Roe používá specifickější výraz intersocietální) bezpečnostní dilema zahrnuje mnohem víc než jen otázky vojenského charakteru, přesto je také založeno na již mnohokrát zmíněné spirálovité a ve svých důsledcích kontraproduktivní dynamice: jedno společenství se pokusí zvýšit svoji societální bezpečnost (např. posílením vlastní identity), čímž rozpoutá (podobné) reakce druhého společenství a tak potenciálně stále dokola (Roe, 1999: 194; pro eskalaci jazykových nároků různých skupin srov. Roe, 1999: 196).

Tento mechanismus řetězení bývá opět spuštěn neúmyslně, třeba politikou *nation-buildingu*, která chce upřímně sjednotit obyvatelstvo (postkoloniálního) státu, čímž ale vyvolá pocity ohrožení u menšin obávajících se asimilace (Roe, 1999: 198-199). Jiný příklad (inter)societálního bezpečnostního dilematu nastane, když (špatně pochopený) menšinový nacionalismus probudí strach z odtržení (*seces*), které představuje hrozbu pro bezpečnost státu (teritoriální integritu), ale i pro societální bezpečnost, neboť nově vzniklý stát může zahrnovat i část příslušníků dosud většinové komunity (Roe, 1999: 199).

Ovšem zatímco státní suverenitu brání především zbraně, societální identitu pouze výjimečně, zejména když se úzce váže ke konkrétnímu území nebo pokud hrozí fyzická likvidace členů společenství (Roe, 1999: 194). Jinak ovšem platí, že hlavní pojistku societální bezpečnosti tvoří prostředky legislativní, které garantují kulturní reprodukci (například právo na výuku ve vlastním jazyce) nebo náboženskou toleranci, tolik důležitou pro nejrůznější menšiny (Roe, 1999: 196-197).

Jsou to především ohrožené společnosti, kdo vyvíjí snahu o posílení vlastní identity, koheze a odlišnosti (Roe, 1999: 194), k čemuž dobře slouží etnický nacionalismus. Jenže národní identifikace obvykle vyžaduje i vymezení se vůči ostatním (Roe, 1999: 195), někdy dokonce jejich přímé ponížení (Roe, 1999: 196), což nás znovu přivádí k mechanismu typickému pro bezpečnostní dilema: posílení identity jedné (národní) skupiny může zahrnovat distanci, antipatii vůči ostatním, jejichž identita se tak oslabuje, respektive degraduje (Roe, 1999: 195). Etnický nacionalismus (autor jej odlišuje od neškodného občanského nacionalismu) hraje tedy v societálním bezpečnostním dilematu podobně ambivalentní roli jako zbraně v mezistátním bezpečnostním dilematu: může produkovat jak bezpečnost (jedné skupiny) tak i nebezpečí (jiných skupin), čímž fakticky nutí k přípravám na nejhorší možnou variantu (Roe, 1999: 195).

Vztahy na vnitrostátní úrovni lze proto nahlížet jako soutěž identit (většinou té dominantní a ostatních menšinových) usilujících o zachování svého postavení, a tudíž jako stupeň sociální bezpečnosti různých skupin žijících na daném území (Roe, 1999: 197). Jako důležité se přitom ukazuje, že intersociální bezpečnostní dilema je potenciálně výbušnější, neboť opravdová újma zde vzniká dříve než na mezinárodní úrovni ve vztazích států (Roe, 1999: 200) – když jeden stát zbrojí, ještě tím žádný stát přímo nepoškodil, avšak když jedna skupina nepřizná jiné (rovná) kulturní práva, bezprostředně ji oslabuje (Roe, 1999: 200). Na druhou stranu ale v případě eskalace intersociálního bezpečnostního dilematu nemusí vůbec dojít k použití násilí – zbavení některé z komunit autonomie vyžaduje pouze přijetí nebo zrušení příslušných legislativních a administrativních opatření (Roe, 1999: 200).

Zda se intersociální bezpečnostní dilema vyhrotí nebo naopak zmírní pomáhá předpovědět také projekce demografického vývoje (Leuprecht, 2010: 62). V této souvislosti se dokonce objevuje hypotéza takzvaného „demografického bezpečnostního dilematu“ (Leuprecht, 2010). Demografické bezpečnostní dilema se především snaží objasnit poměrně častý jev (jenž má významné bezpečnostní implikace), proč porodnost mezi příslušníky (potlačované) menšiny nezdědka převyšuje populační růst většinové skupiny (Leuprecht, 2010: 62).

Demografické bezpečnostní dilema se zřejmě vztahuje například na Palestince žijící na „okupovaných územích“ Gazy a Západního břehu (Leuprecht, 2010: 69). Čím více totiž Izrael „sekuritizuje“ (a šikanuje, udržuje v chudobě atd.) tamní rozrůstající se palestinskou populaci, tím celý problém nechtěně zhoršuje (Leuprecht, 2010: 60, 70) – porodnost mezi Palestinci zůstává výjimečně vysoká (Leuprecht, 2010: 64), neboť představuje jakousi (podle autora jedinou) formu odvetu (Leuprecht, 2010: 61, 72).

Skutečně není žádným tajemstvím, že Izrael vnímá palestinskou populaci (i kvůli jejímu demografickému vývoji) jako hrozbu (Leuprecht, 2010: 70). Zejména ultra-ortodoxní židé pohlížejí na „demografické kroky“ Palestinců s obavami, takže v souladu s logikou (demografického) bezpečnostního dilematu na ně odpovídají stejně, tj. srovnatelnou, ba dokonce ještě větší porodností (Leuprecht, 2010: 71), bez ohledu na to, že tím – opět v souladu s paradoxní logikou bezpečnostního dilematu – dochází k stále nebezpečnějšímu zacyklení daného (intersociálního) konfliktu.

1.1.6. Vnitřní a vnější bezpečnostní dilema

Koncept bezpečnostního dilematu našel zajímavé uplatnění v práci profesora politologie na dánské univerzitě v Aarhus Georga Sorensena (2005). Podle tohoto autora stojíme před úkolem propojit studium „mezinárodních“ a „vnitrostátních“ fenoménů (Sorensen, 2005: 17). K tomu se dobře hodí právě bezpečnostní dilema, jenž Sorensenovi slouží k „dekonstrukci“ tradiční realismem inspirované dichotomie „vnitřní“ / „vnější“ sféry státu (Sorensen, 2005: 19, 111). Bezpečnostní dilema pak není jen produktem mezinárodní anarchie, ale i vnitřních státních struktur (Sorensen, 2005: 17, 108, 111).

Zároveň platí, že neexistuje pouze jedno univerzální bezpečnostní dilema, nýbrž několik takovýchto dilemat založených na „rozdílné konfiguraci mezinárodních a vnitrostátních podmínek“ (Sorensen, 2005: 19). Tyto různé podoby bezpečnostního dilematu využívá autor k analýze současného mezinárodního systému, konkrétně k rozlišení tří hlavních (ideálních) typů států, na jejichž utvoření se ovšem podílely i mezinárodní normy a ekonomické síly (Sorensen, 2005: 19). Zmíněnou typologii tvoří státy 1) moderní, 2) postmoderní a 3) postkoloniální (Sorensen, 2005: 17).

Pro různé státy jsou tedy charakteristická jiná bezpečnostní dilemata (Sorensen, 2005: 111): „Bezpečnostní dilema, s nímž se potýkají postkoloniální státy, je kvalitativně odlišné od bezpečnostního dilematu moderních států a také bezpečnostní dilema států postmoderních se liší. Směšovat tato bezpečnostní dilemata do jediného, které je relevantní pro všechny suverénní státy v mezinárodním systému, je od základu chybné.“ (Sorensen, 2005: 17)

Moderní stát vznikl původně v Evropě (Sorensen, 2005: 91). V prvních desetiletích po druhé světové válce se tomuto modelu nejvíce blížily země západní Evropy, Severní Ameriky a v menší míře i řada států Latinské Ameriky či východní a jihovýchodní Asie a dokonce v něčem i Sovětský svaz a jeho východoevropské socialistické satelity (Sorensen, 2005: 100). Všechny moderní státy definovala přítomnost 1) centrální, právně potvrzené, politické, administrativní a policejné-vojenské vlády s monopolem na legální násilí, 2) národního cítění jako projevu soudržnosti obyvatel daného území, 3) relativně soběstačného a rozvinutého národního hospodářství (Sorensen, 2005: 109).

Skupina postkoloniálních států zahrnuje naproti tomu především země, které získaly nezávislost teprve s procesem dekolonizace vrcholícím v 60. letech 20. století (srov. 1960 jako „rok Afriky“). Tyto státy dnes většinou spadají do kategorie tzv. „weak states,“ v horším případě se jedná přímo o státy zhroucené (*failed states*). Pozorujeme u nich nefunkčnost či úplný rozpad státních struktur a neschopnost národní ekonomiky saturovat základní potřeby obyvatelstva, o skutečném blahobytu a rozvoji ani nemluvě (Sorensen, 2005: 101). Uvedené problémy souvisí úzce s tím, že v postkoloniálních státech přetrvává osobní vláda silných politických vůdců a jejich klientel a zároveň zde jako kolektivní identity vítězí etnické a lokální loajality nad „celonárodní“ sounáležitostí se státem. Z výše řečeného je zřejmé, že nejvíce postkoloniálních států se nachází v subsaharské Africe (Sorensen, 2005: 101).

Konečně, pokud jde o postmoderní stát, jeho zrod zapříčinila buďto zásadní transformace jako v případě poraženého Japonska nebo mimořádně intenzivní vzájemná spolupráce a všestranná integrace jako v západní Evropě (Sorensen, 2005: 104). V Evropské unie mizí relativní oddělenost a soběstačnost národních ekonomik, dominují přeshraniční transakce, objevuje se dokonce jednotný trh. Postmoderní evropské státy se současně podřizují „víceúrovňovému vládnutí,“ čili delegují některé ze svých kompetencí na nadnárodní a/nebo substátní entity či se zaplétají do „politických sítí“ a mezinárodních režimů. Tradiční občanství přitom postupně nahrazuje „postnárodní členství,“ jakkoli dosud málo zřetelné (Sorensen, 2005: 106).

Nyní se zaměříme na podstatu bezpečnostního dilematu v jednotlivých typech států, jak jsme si je výše představili. Začneme státy postkoloniálními, které jsou jedinečné tím, že se často stávají hrozbou pro vlastní občany (Sorensen, 2005: 101, 131), jejichž bezpečnost a blahobyt nedokáží nebo ani nechtějí zajistit, což v poslední době vedlo až k použití tzv. humanitárních intervencí ze strany mezinárodního společenství (Sorensen, 2005: 123, 137).

Avšak ani takovéto výjimečné zásahy ze zahraničí nemění nic na důležité skutečnosti, že postkoloniální státy přes svou zranitelnost netrpí výraznou vnější nejistotou, jelikož existující mezinárodní normy garantují právo na sebeurčení a zapovídají vměšování do vnitřních záležitostí (Sorensen, 2005: 124-125). Proto podle Sorensena „klasické bezpečnostní dilema není přímo aplikovatelné na situaci slabých postkoloniálních států, neboť tyto státy nečelí vnějším hrozbám, které by ohrožovaly přežití.“ (Sorensen, 2005: 126)

Jinými slovy: ani zcela zhroucený postkoloniální stát neriskuje anexi či imperialistické podmanění (Sorensen, 2005: 144), což ovšem snižuje tlak na žádoucí chování příslušných státních elit, které se většinou nestarají o zajištění vlastní politické legitimacy a autentické občanské podpory. Právě slabé vnější hrozby (Sorensen, 2005: 128) přispívají k udržení egoistických vůdců a nejistotě na domácí půdě. Také proto v postkoloniálních státech doslova bují autoritativní formy vlády založené na donucování a klientelistické preferenci určitých etnických či lokálních klanů na úkor zbytku populace (Sorensen, 2005: 129-130).

Z těchto důvodů je mnoho sociálních skupin vystaveno problémům chudoby, porušování lidských práv, uprchlictví. V řadě případů pak popsaná situace přerůstá ve vnitřní násilný konflikt, k němuž jsou postkoloniální státy obzvlášť náchylné (Sorensen, 2005: 130). Tuto analýzu potvrzuje trend z období po konci studené války, kdy se dramaticky zvýšil počet vnitrostátních (občanských) konfliktů na úkor těch „klasických“ mezistátních (srov. Booth – Wheeler, 2008: 72).

Zcela odlišný vývoj můžeme pozorovat ve státech postmoderních. Kvalitativní posun zde představuje fakt, že rozsáhlý násilný konflikt již nepřichází v úvahu (Sorensen, 2005: 147). Mezi postmoderními státy nadále neexistují vojenské hrozby (Sorensen, 2005: 151, 167), neboť ze svých vzájemných vztahů odstranily riziko válečného střetnutí (Sorensen, 2005: 156, 167), čímž se v jistém smyslu „vyčlenily z anarchie“ (Sorensen, 2005: 164).

(Neo)realistická koncepce hobbesovské anarchie proto neplatí pro větší část Evropského kontinentu, včetně širšího transatlantického prostoru, vůbec pro globální zónu „demokratického míru“ (zahrnující i Japonsko a v menší míře i další země OECD) kde se vytvořilo jedinečné bezpečnostní společenství (Sorensen, 2005: 147), či specifičtěji „koordinované bezpečnostní společenství“ (Sorensen, 2005: 150), které podle Sorensena zcela neodpovídá žádné z původních Deuschových představ, tj. ani „pluralistickému,“ ani „amalgamovanému“ bezpečnostnímu společenství (Sorensen, 2005: 149).

Přesto i postmoderní státy musejí řešit mnoho těžkostí, ovšem jiného druhu. Jak se vytrácí tradiční pojetí bezpečnosti jako výsostně vojensko-politické kategorie, objevuje se nejistota ohledně integrací zkomplikované ekonomické bezpečnosti, demokratické legitimacy a sociální otázky (Sorensen, 2005: 147): „Tradiční bezpečnostní dilema tedy bylo do značné míry

nahrazeno problémy vztahujícími se k efektivnímu zajištění a distribuci politických statků“ (Sorensen, 2005: 148).

Zároveň není vyloučeno, že postmoderní státy mohou čelit vnějším (konvenčním) bezpečnostním hrozbám ze strany států moderních (Sorensen, 2005: 151), čili ani prvky klasického bezpečnostního dilematu nemizí úplně ze hry. Podle Sorensena však v současnosti neexistují pro postmoderní státy žádné naléhavé bezpečnostní hrozby, jejichž původcem by byly právě státy moderní, takže se postmoderní státy často soustředí na přeměnu vlastních ozbrojených sil v expediční jednotky určené pro nasazení v kolabujících postkoloniálních státech (Sorensen, 2005: 164).

Uvedený výklad lze shrnout následovně: moderní státy se podle Sorensena vyznačují tím, že na svém území úspěšně vyřešily *vnitřní bezpečnostní dilema*, přičemž jim ale zůstává větší či menší starost s *vnějším bezpečnostním dilematem*. Naopak postkoloniální státy prakticky nečelí vážnému vnějšmu bezpečnostnímu dilematu, sužuje je však nedostatečná či dokonce zcela absentující neutralizace vnitřního bezpečnostního dilematu (pro podobný závěr viz také Roe, 1999: 197). Pouze postmoderní státy téměř zázračně překonaly jak vnitřní tak i vnější bezpečnostní dilema (přesto nejsou zdaleka prosty problémů, jak jsme naznačili výše).

Zbývá jen zodpovědět otázku, do jaké z popsaných skupin patří státy, kterými se zabývá tato práce (USA, Rusko, Írán? Spojené státy americké považuje Sorensen za postmoderní stát (Sorensen, 2005: 150), byť v menší míře než například země Evropské unie (včetně ČR a Polska), neboť „aspekty postmoderní státnosti se v různých zemích rozvinuly v odlišné míře“ (Sorensen, 2005: 150). Naproti tomu Írán odpovídá většině kritérií moderních států a totéž můžeme říci i o Rusku, u kterého nicméně došlo v tomto ohledu k zásadnímu vývoji vzhledem k jeho nedávné minulosti.

Bezpečnostní dilema SSSR se podle Sorensena velmi lišilo od bezpečnostního dilematu USA. Důvodem byla skutečnost, že elity v Moskvě „měly stejné obavy z vnitřních i z vnějších hrozeb,“ tj. z domácí opozice jako z rivality Západu. Přitom pro obyčejné sovětské občany nepředstavoval největší hrozbu jejich bezpečnosti kapitalistický blok, nýbrž samotný Sovětský svaz (Sorensen, 2005: 120). Toto již dnes neplatí, rozhodně ne v takové míře jako před rokem 1989. Proto lze říci, že se „demokratické“ Rusko přiblížilo modelu moderního státu a proto i pro něj nyní platí především klasické Herzovo bezpečnostní dilema.

Sorensen se totiž domnívá, že klasické Herzovo bezpečnostní dilema je relevantní pouze pro moderní státy (Sorensen, 2005: 114), které pro své občany zajišťují politické statky jako bezpečnost a pořádek (Sorensen, 2005: 115, 120). Proto se toto bezpečnostní dilema týká výlučně potenciálních vnějších hrozeb ze strany ostatních států (Sorensen, 2005: 115). Viděli jsme ale, že klasickému vnějšímu bezpečnostnímu dilematu mohou čelit i postmoderní státy ohrožené některým ze států moderních. V našem případě se jedná o íránské raketové (a jaderné?) zbrojení, jenž údajně vyvolalo takové obavy postmoderních USA, že tato velmoc připravovala budování části protiraketové obrany ve střední Evropě.

Tento krok ovšem značně znejistěl Rusko, čímž se dostáváme k zajímavé otázce, kterou Sorensen netematizuje: co když bezpečnostní hrozby nesměřují pouze od moderních států ke státům postmoderním (nebo k jiným moderním státům), ale někdy i od postmoderního státu k vybraným státům moderním?

Druhá část této práce se pokusí ukázat, že navrhovaná americká protiraketová obrana ve střední Evropě skutečně v jistém smyslu ohrožovala Rusko a další moderní stát Írán. Nejen proto si musíme uvědomit, že USA představují zvláštní (nikoli „čistý“) typ postmoderního státu a to právě pro svou bezprecedentní vojenskou kapacitu a globální angažovanost s ní spojenou.

1.2. Vyvažování

V této kapitole představíme další klíčovou kategorii (neo)realismu, která úzce souvisí s problematikou bezpečnostního dilematu, našeho zastřešujícího teoretického konceptu.

V následujícím textu se zabýváme tématem mocenské rovnováhy, jež podle klasických realistů pomáhá zmírnit mezistátní rivalitu plynoucí z logiky bezpečnostního dilematu v anarchickém prostředí mezinárodních vztahů. Zároveň demonstrujeme na stěžejním díle Kennetha Waltze, že tendence k vzájemnému vyvažování stály v centru pozornosti i u neorealistů. Následně s využitím práce předního soudobého neorealisty Stephena Walta předvádíme, které státy a jak v současnosti vyvažují hegemonní pozici USA. Jakožto specifické formě vyvažování se podrobněji věnujeme šíření jaderných zbraní, přičemž uvádíme základní argumenty debaty mezi takzvanými nukleárními či proliferačními optimisty a pesimisty.

* * *

Klasičtí realisté se domnívali, že nejúčinnějším nástrojem k překonání bludného kruhu bezpečnostního dilematu je zmírnění následků mezistátní rivality ustavením systému mocenské rovnováhy (srov. Herz, 1951: 209-210). Rovnováha moci tak představuje klíčovou kategorii realismu, a to již od jeho zrodu v podobě klasického realismu reprezentovaného zejména Hansem Morgenthauem, který považoval závody ve zbrojení (viz oddíly 1.1.1. až 1.1.3. této práce) či spojenecké svazky za „metody využívané v mechanismu rovnováhy moci“ (Guzzini, 2004: 42). Herz se dokonce domníval, že i systém kolektivní bezpečnosti není než (více racionalizovanou – Herz, 1951: 222) variantou mocenské rovnováhy (Herz, 1951: 221, 236).

Regulovat a alespoň do určité míry zmírňovat moc lze tedy jen jinou mocí (Herz, 1951: 205), což připomíná Jervisův model odstrašení, ve kterém se za správnou reakci na jasnou hrozbu považuje stanovisko síly (Jervis, 1976: 78). Jestliže rovnováhu moci v antice ohrožovala především athénská hegemonie (Herz, 1951: 209), pak v moderní Evropě to byly střídavě francouzské či německé ambice (Herz, 1951: 211). Úspěch systému rovnováhy moci na starém kontinentě dlouho zajišťovala naopak Británie, která se těšila výhodné ostrovní poloze a své expanzivní zájmy uspokojovala v mimoevropském prostoru (Herz, 1951: 210).

Británie tak vždy v případě potřeby bránila slabší evropské státy, ovšem z důvodů převážně sobeckých (Herz, 1951: 211).

Ve 20. století pak původně britská role vyvažující mocnosti (*balancer*) postupně přešla na Spojené státy americké (Herz, 1951: 211). Ty zásadním způsobem rozhodly o výsledku obou světových válek a následně i války studené. V této době se klíčový realistický princip vyvažování (*balance principle*) přenesl z původně evropské úrovně na rovinu celosvětovou (Herz, 1951: 211).

Vůdčí neorealista Kenneth Waltz proto mohl později ztotožnit teorii rovnováhy moci s (politickou) teorií mezinárodní politiky vůbec (Waltz, 1979: 117), respektive s rozvinutím (své) systémové teorie mezinárodní politiky (Waltz, 1979: 123). Tendence vytvářející rovnováhu moci údajně existovaly, ať už se státy o tuto rovnováhu vědomě snažily nebo ne, stejně jako když některý z nich usiloval o dominanci (Waltz, 1979: 119-121, 125). Byla-li rovnováha narušena, státy se pokoušely ji nějak obnovit (Waltz, 1979: 128).

Waltz vykresluje státo-centrický model mezinárodní politiky (Waltz, 1979: 94-95) jako systém podobných (podobně se chovajících) jednotek (Waltz, 1979: 77, 93, 95-98) s primárně sobeckými zájmy (*self-regarding units*; Waltz, 1979: 91) určenými principem svépomoci (*principle of self-help*; Waltz, 1979: 91, 111), neboť imperativem anarchického soutěživého mezinárodního řádu je „starej se o sebe“ (Waltz, 1979: 107, 109).

Státy tudíž usilují na prvním místě o vlastní přežití, přinejmenším proto, že jde o nezbytný předpoklad naplňování jakýchkoliv dalších cílů (Waltz, 1979: 91) a protože v anarchii platí bezpečnost za nejvyšší cíl (Waltz, 1979: 126). Naopak moc není cílem sama o sobě – je prostředkem k dosažení bezpečnosti, ale její jednostranné navyšování nemusí přinést kýženou bezpečnost (Waltz, 1979: 126), jak jsme to mnohokrát viděli v diskusích o bezpečnostním dilematu.

Státy se tak podle Waltze nesnaží o mocenské zisky, neboť by tím vyprovokovaly ostatní k protireakcím, včetně například preventivní války (Waltz, 1979: 126). Hlavní starostí států není akumulace moci, ale udržení svojí pozice v systému (Waltz, 1979: 126). Proto podle neorealistů převažuje mezi státy vyvažování (nikoli *bandwagoning* čili přidání se k silnější straně) jakožto chování podporované samotným systémem (Waltz, 1979: 126).

Státy se přidávají na stranu slabšího, aby vyvažovaly silnější stranu, která je ohrožuje (Waltz, 1979: 127). Řečeno slovy Waltze: „Státy vyvažují moc spíše než aby ji maximalizovaly.“ (Waltz, 1979: 127)

Tento teoretický (neo)realistický předpoklad (že se státy budou vyvažovat; viz Waltz, 1979: 128) si ukážeme na současné situaci. Kdo a jak vyvažuje USA popisuje jiný přední americký neorealista Stephen Walt (2006), podle něhož se státy starají o rovnováhu moci a znepokojují se, kdykoli jeden stát – jakkoli třeba benevolentní (k představě USA jako „benevolentního hegemonu“ srov. Walt, 2006: 161) – získává výrazně navrch (Walt, 2006: 19, 110).

Walt rozlišuje mezi „tvrdým vyvažováním“ (*hard balancing*) a „jemným (či měkkým) vyvažováním“ (*soft balancing*) a také mezi „vnějším vyvažováním“ (*balancing externally*) a „vnitřním vyvažováním“ (*internal balancing*). Tvrdé vyvažování má za cíl vytvoření opoziční koalice zadržující dominantní mocnost (Walt, 2006: 126). Tuto formu vyvažování zatím nelze pozorovat, snad jen v určitých zárodečných stádiích (Šanghajská organizace pro spolupráci). Naproti tomu měkké (či jemné) vyvažování nechce změnit celkové rozložení moci, ale více z něj pro sebe vytěžit (Walt, 2006: 126). Měkké vyvažování představuje hlavně cílevědomou diplomatickou koordinaci zaměřenou na dosažení výsledků odlišných od amerických preferencí (Walt, 2006: 126). Měkké vyvažování se snaží omezit schopnost USA vnucovat ostatním vlastní plány (Walt, 2006: 126-127).

Za skvělý příklad měkkého vyvažování označuje Walt společný postup Francie, Německa a Ruska, jenž zabránil USA získat v Radě bezpečnosti OSN posvěcení útoku na Irák (Walt, 2006: 122, 130). Měkkým vyvažováním ale bylo i to, když Francie, Německo a Velká Británie nepřijaly nesmlouvavý americký proti-iránský kurs a naopak prosadily svůj diplomatictější přístup (Walt, 2006: 131). Za další případ měkkého vyvažování považuje Walt vzájemnou pomoc mezi některými problematickými státy (Irák, Čína, Srbsko, Severní Korea), kterou si navzájem poskytovaly, aby snáze vzdorovaly tlaku Washingtonu nebo komplikovaly jeho akce (Walt, 2006: 127).

Měkké vyvažování může mít také za cíl demonstrovat Washingtonu, že dotčené státy dokáží nalézt spojence i jinde. Tento vzkaz je prý v pozadí rusko-čínského sblížování nebo rusko-iránského strategického partnerství (Walt, 2006: 128), ale i prohlubujících se vztahů mezi EU

a Čínou (Walt, 2006: 128-129). Rovněž zahraničně-politickou a bezpečnostní emancipaci Evropy považuje Walt za projev měkkého vyvažování (Walt, 2006: 129).

Vyvažování se často pojí s jinými strategiemi „krocení“ (*taming*) americké moci, zejména s „odmítáním“ (*balking*, Walt, 2006: 141) neboli odepřením pomoci, nevyhověním žádosti atp. (Walt, 2006: 141). Rusko například nesplnilo přání Washingtonu, aby přestalo spolupracovat na íránském jaderném programu (Walt, 2006: 143) a Turecko (člen NATO) nedovolilo USA využít svoje území pro válku v Iráku (Walt, 2006: 143).

Moc USA se tedy snaží „krotit“ (*tame*) i američtí spojenci (Walt, 2006: 11), častěji ale usilují spíše o využití vlivu (Walt hovoří o manipulování, viz např. Walt, 2006: 19, 202) Washingtonu pro své vlastní zájmy (Walt, 2006: 16, 18). Některé státy se tak USA – alespoň navenek – přizpůsobují (na první pohled praktikují strategii *bandwagoning*), avšak výměnou za vojensko-politicko-diplomatickou ochranu, finanční pomoc atp. Spojenectví USA se mnoha státům hodí (Walt zmiňuje výslovně i Polsko; viz Walt, 2006: 188-189) jako výborný prostředek odstrašení regionálních bezpečnostních hrozeb (Walt, 2006: 25, 187).

Zároveň existují státy, které – aniž by chtěly USA nutně vyvažovat – mohou mít přesto zájem na omezení schopnosti Washingtonu volně nakládat se svojí mocí (Walt, 2006: 144). Proto se snaží USA svázat ruce prostřednictvím mezinárodních institucí (Walt, 2006: 22, 24, 144-145). Jiná strategie „krocení“ spočívá ve zpochybňování legitimacy (zahraniční politiky) USA (Walt, 2006: 25, 160-161), čímž se oslabuje americká „*soft power*“ – popularita a vliv ve světě a spontánní podpora pro cíle Washingtonu (Walt nicméně zdůrazňuje, že k úspěšnosti tohoto zpochybňování přispěla vydatně samotná Bushova administrativa, viz Walt, 2006: 168, 174-175).

Vydírání představuje další způsob, jak některé (často výrazně slabší) země kontrolují americkou moc (Walt, 2006: 152). Úspěšně tak činí především Severní Korea (Walt, 2006: 153), které se podařilo vymámit na Washingtonu ústupky pod pohrůzkou získání jaderných zbraní. Walt se však neobává, že by darebácký stát mohl USA věrohodně vydírat hrozbou *použití* zbraní hromadného ničení, protože takovýto krok by znamenal sebevraždu (Walt, 2006: 158-159). Podobně nepovažuje za reálnou ani možnost, že by darebácké státy předaly své pracně vyrobené jaderné zbraně teroristickým skupinám (Walt, 2006: 224).

Pokud jde o již zmíněné „vnější vyvažování,“ tento pojem označuje spojení sil více států proti hegemonovi (Walt, 2006: 120), takže v podstatě zahrnuje jak tvrdé, tak i měkké vyvažování. Walt se domnívá, že vnější vyvažování proti USA sice (příležitostně) probíhá, ale dosud pouze ve velmi omezené míře (Walt, 2006: 121-122, 124). Naopak „vnitřní vyvažování“ je – v různé podobě – poměrně rozšířené (Walt, 2006: 123, 132). Rozumí se jím mobilizace vlastních zdrojů za účelem efektivnějšího odporu vůči silnějšímu státu (Walt, 2006: 120).

Protože však slabý stát nemá proti supervelmoci šanci, musí se zaměřit na asymetrickou strategii (Walt, 2006: 133). Zejména pokud si obstará zbraně hromadného ničení, získá značnou imunitu proti nesmírné americké konvenční převaze (Walt, 2006: 134). Státy obávající se americké vojenské moci dobře vědí, že konvenční přesile Pentagonu nemohou konkurovat, proto se proti ní snaží zabezpečit zbraněmi hromadného ničení (Walt, 2006: 138). Walt se domnívá, že některé slabé a chudé státy dnes chtějí jaderné zbraně (a raketové nosiče) ze stejného důvodu, jako kdysi USA a SSSR – aby odstrašily aktuální nebo potenciální nepřátele a jejich hrozby svým životním zájmům (Walt, 2006: 138-139). Jaderný status Teheránu nebo Pchjongjangu by Američanům velmi ztížil použití konvenční síly k donucení nebo svržení těchto „darebáckých států“ (Walt, 2006: 139), které oponují USA, protože považují Washington za jednoznačně nepřátelskou mocnost, s níž se kříží jejich vlastní zájmy (Walt, 2006: 110, 112-113).

Nastíněná problematika proliferace nás přivádí nazpět k tématu této kapitoly. Jestliže pro mnohé rovnováha moci platila za garanta bezpečnosti států, stability a míru ve světě (Waltz, 1979: 117), její kritici ji nezdědka obviňovali naopak z rozpoutání válek (Guzzini, 2004: 31, 43). Stejně, ba ještě větší kontroverze vyvolává i šíření jaderných zbraní. Proliferace je ostatně jen jinou formou vyvažování, respektive změnou v rovnováze (relativní) moci (Gartzke – Jo, 2009: 215, 226) odrážející vývoj nevykořenitelného boje o vliv (Gartzke – Jo, 2009: 226). Jako taková proliferace snižuje vliv (exkluzivitu) dosud uzavřeného klubu jaderných států (Gartzke – Jo, 2009: 217). Přesto se na bezpečnostních dopadech šíření jaderných zbraní odborníci neshodují. Experti se v této otázce dělí na takzvané nukleární či proliferační optimisty, respektive pesimisty.

Podle optimistů (patří mezi ně zejména Kenneth Waltz či John Mearsheimer) proliferace napomáhá stabilitě (Gartzke – Jo, 2009: 212). Jaderné zbraně působí jako mocné odstrašení (Gartzke – Jo, 2009: 209, 212), tudíž potlačují tendence k použití síly a to i jen té konvenční

(Gartzke – Jo, 2009: 212). Státy se budou snažit konfliktům vyhnout, neboť by se pro ně mohly stát až příliš nákladnými, takže status quo si troufne zpochybnit méně vyzyvatelů (Gartzke – Jo, 2009: 214). Podle optimistů tedy nukleární zbraně spíše zbrzdí (potenciální) protivníky v jejich ochotě bojovat (či eskalovat již probíhající konflikt, Gartzke – Jo, 2009: 210), než povzbudí jaderné státy k vlastním výpadům (Gartzke – Jo, 2009: 210, 226). Koneckonců, právě jaderným zbraním a s nimi spojeným (oboustranným) odstrašením se obvykle přisuzuje zásluha na tom, že studená válka nikdy nepřerostla ve válku horkou (Gartzke – Jo, 2009: 213, 215). Optimisté jako Waltz se rádi opírají o tuto historickou zkušenost, která podle nich potvrzuje, že ať už získal jaderné zbraně jakýkoliv stát, choval se pak vždy opatrně (Sagan – Waltz – Betts, 2007: 137). Podle Walze jsou ostatně jaderné zbraně použitelné pouze pro účely odstrašení (Sagan – Waltz – Betts, 2007: 145). Ani jaderný Írán by tedy nepředstavoval nebezpečí (Sagan – Waltz – Betts, 2007: 136-137, 138).

Pesimisté se naopak jaderného Íránu obávají (Sagan – Waltz – Betts, 2007: 141). Rozšíření jaderných zbraní hrozí totiž podle nich zvýšit riziko válečného střetnutí (Gartzke – Jo, 2009: 215), třeba tím, že přispěje k větší agresivitě nukleárních států (Sagan – Waltz – Betts, 2007: 139, 141), k zostření všeobecného strachu a k větší pravděpodobnosti různých špatných odhadů a vyhodnocení (Gartzke – Jo, 2009: 209, 215). Pod ochranou nukleárního deštníku (*nuclear umbrella*) může stát (Gartzke a Jo zmiňují USA po druhé světové válce) snáze sledovat ambiciózní (“revizionistickou”) politiku (Gartzke – Jo, 2009: 211, 215), zejména vůči nejaderným státům. Získání jaderného statutu ostatně povzbuzuje k rozšíření vlastních cílů úměrně nově nabytým schopnostem (Gartzke – Jo, 2009: 215).

Dnes se zdá, že proliferace nemá vliv ani tak na množství konfliktů, jako na jejich povahu (Gartzke – Jo, 2009: 210) a vyústění. Jaderné státy podle všeho vykazují více menších sporů (*minor disputes*), avšak méně válek (Gartzke – Jo, 2009: 210, 221). Současně se ukazuje, že ony menší spory nacházíme hlavně mezi čerstvými jadernými státy, netoliko mezi těmi již déle etablovanými (Gartzke – Jo, 2009: 210). Zároveň panuje názor, že protivníci nukleárních států se častěji snaží o mírové vyřešení konfliktů s nimi (Gartzke – Jo, 2009: 226). Nejen proto nepřekvapuje, že o nukleární status usilují nejvíce státy, které mají vážné bezpečnostní starosti (což zjevně platí i pro Írán; viz Sagan – Waltz – Betts, 2007: 137, 144), takže také relativně častěji bojují, což ovšem s jadernými zbraněmi nesouvisí – samotná

proliferační nebyvá důvodem sporu, ale reakcí na již existující konflikt (Gartzke – Jo, 2009: 210).

Proliferačním optimistům nahrávají výzkumy z poslední doby, které naznačují, že nukleární zbraně nemají příliš vliv na to, zda státy začnou bojovat (Gartzke – Jo, 2009: 209), popřípadě s kým budou bojovat (Gartzke – Jo, 2009: 210). Spíše ovlivní, kdo co získá ze vzájemné interakce (Gartzke – Jo, 2009: 210). Jaderné arzenály totiž propůjčují svému držiteli větší vyjednávací sílu, lepší „diplomatický status“ (Gartzke – Jo, 2009: 209, 210), takže se mu dostane větší pozornosti ze strany ostatních (Gartzke – Jo, 2009: 226) a s vyšší pravděpodobností uspěje v diplomatických přích (Gartzke – Jo, 2009: 217, 226). To znamená, že „proliferátor“ (*proliferator*) v krizi snáze vyzíská ústupky od oponenta (Gartzke – Jo, 2009: 222), že jeho nukleární výhoda se přemění ve výhodnější ujednání (Gartzke – Jo, 2009: 222). Největší dopad jaderných zbraní tak zaznamenáváme v oblasti toho, „co státy přinášejí k jednacímu stolu a s čím odcházejí domů.“ (Gartzke – Jo, 2009: 226)

1.3. Odstrašování

Tato kapitola se zabývá několika dalšími důležitými (neo)realistickými teoretickými koncepty souvisejícími s bezpečnostním dilematem i protiraketovou obranou.

Podkapitola 1.3.1. je zaměřená na dva vlivné koncepty vůdčího amerického vědeckého pracovníka Roberta Jervise – model odstrašení a model spirály (posledně jmenovaný pojem autor fakticky ztotožňuje s bezpečnostním dilematem).

Následný oddíl 1.3.2. přináší analýzu takzvaných modalit odstrašení, které se jeví jako vhodný teoretický nástroj pro pochopení různých funkcí protiraketové obrany v kontextu vztahů USA-Rusko a USA-Írán.

1.3.1. Model odstrašení a model spirály

Teorie odstrašování (*deterrence theory*) řeší mnoho subtilních problémů (Jervis, 1976: 58), nás však budou zajímat pouze některé obecnější. Předpokládá se, že agresorovi, ale vlastně jakémukoliv ambicióznějšímu státu musí ostatní klást odpor hned od začátku, protože pokud nejdřív v něčem ustoupí (často může jít o maličkost), bude pro ně později těžší přesvědčit rivala o svém (nově nabytém) odhodlání bránit dalším koncesím (Jervis, 1976: 58), bez ohledu na to, že tyto úvahy předpokládají – zdaleka ne vždy přítomný – fakticky nekonečný seznam cílů, o jaké státy usilují (Jervis, 1976: 61).

Z hlediska našeho tématu můžeme předběžně říci, že i Rusko nepochybně věřilo, že nesmí dovolit rozmístění jakkoli zanedbatelného počtu amerických strategických zbraní ve střední Evropě, neboť příště by případnému dalšímu „obkličování“ bránilo ještě obtížněji. Nejen v teorii odstrašování totiž platí, že (i) záležitosti, které mají jinak samy o sobě malý význam (deset antiraket v Polsku a jeden radar v České republice?) získávají často velkou důležitost jako ukazatelé rozhodnosti (Jervis, 1976: 58). Státy jsou nuceny zacházet do krajností (viz některé výhrůžky Moskvy), neboť umírněnost, usmířování a dokonce zdvořilost hrozí vyvolat dojem (snadno zneužitelné) slabosti (Jervis, 1976: 59), čímž se konflikt dostává do úrovně z teorie her nechvalně známé hry na zbabělce (*game of “Chicken“*; Jervis, 1976: 59, 67).

Zároveň platí, že zatímco odstrašení (*deterrence*) slouží k zabránění určité činnosti a je tedy negativně orientováno k tomu účelu, aby se stát pouze zdržel některých kroků, takzvané donucení (*compellence*) vyžaduje od druhých, aby pozitivně jednaly v zájmu jiného státu (srov. Jervis, 1976: 112).

* * *

Bezpečnostní dilema dostává u Roberta Jervise název „model spirály“ (*spiral model*; Jervis, 1976: 62). Způsobuje jej samozřejmě opět anarchická povaha mezinárodních vztahů a správné (nejde tedy o žádné špatné pochopení čili „*misperception*“) vyhodnocení důsledků z toho plynoucích – státy jsou pro svou obranu odkázány pouze na vlastní sílu a musí být na pozoru před ostatními, protože i když třeba momentálně nemají nepřátelské úmysly, nic nezaručuje, že se u nich časem neobjeví (Jervis, 1976: 62).

Jenže většina prostředků k sebeobraně zároveň ohrožuje ostatní (Jervis, 1976: 63), neboť může být stejně dobře použita i k útoku (Jervis, 1976: 64): „Když státy usilují o schopnost bránit se, dostávají příliš mnoho a příliš málo – příliš mnoho protože získávají schopnost provést agresi; příliš málo, protože ostatní, jsouce ohroženi, zvýší svojí vlastní výzbroj a tak sníží bezpečnost prvního státu.“ (Jervis, 1976: 64) Nedostí na tom – některé státy se mohou cítit ohroženy už jen samotnou existencí jiných (silných) států (Jervis, 1976: 64). Bezpečnost takového státu pak vyžaduje přinejmenším zbavení dalších velmocenského postavení (Jervis, 1976: 64).

Státy přitom mohou mít společný zájem, ale struktura situace v jaké se nachází brání dosažení vzájemně přijatelných řešení (Jervis, 1976: 66). Státy naopak musí počítat s tím nejhorším – co může jeden udělat k poškození druhého, to patrně udělá (hned jak dostane šanci). A tak je třeba si pořídit co nejvíce zbraní (Jervis, 1976: 65). Jelikož však tento imperativ diktuje chování obou konkurujících si stran, pokusy zvýšit bezpečnost jednoho se ukáží jako kontraproduktivní (Jervis, 1976: 65). Závody ve zbrojení nejsou zdaleka jediným, i když nejnápadnějším příkladem této spirály. Také soutěž o kolonie byla podle Jervise poháněna logikou bezpečnostního dilematu (Jervis, 1976: 66; pro závažnou kritiku tohoto názoru srov. Tang, 2009: 617). A stejná dynamika může vyústit i v otevřenou válku, zvláště když si všichni uvědomují, že kdo zaútočí jako první, získá značnou výhodu (Jervis, 1976: 67).

Tragičnost modelu spirály znásobují ještě psychologické faktory. Lidé mají sklon hledat za vším nějaký plán, cílevědomou politiku, ba i spiknutí (Jervis, 1976: 319-320), setkáváme se u nich tudíž s neochotou přiznat si, že existují také náhody, nezamýšlené důsledky či iracionální jednání (Jervis, 1976: 320). Obvykle se zároveň objevuje potřeba redukovat vysvětlení cizího chování na několik málo (opakujících se) příčin (Jervis, 1976: 319-320), mezi nimiž bohužel dominuje údajná snaha uškodit.

Státy obecně vykazují tendenci přeceňovat nepřátelství druhých (Jervis, 1976: 370, 424) a/nebo dokonce reagovat na zcela imaginární hrozby (*imaginary dangers*; Jervis, 1976: 373) – je jim vlastní připisovat ostatním zlé úmysly (*inherent bad faith model*; Jervis, 1976: 414). Tato ostražitost však nesouvisí pouze s individuální či sociální psychologií, ale generuje ji také vědomí o anarchii v mezinárodních vztazích (Jervis, 1976: 320), která nutí k nedůvěře (Jervis, 1976: 4).

Navíc dochází současně většinou i k přeceňování vlastního vlivu (Jervis, 1976: 345), což poskytuje příjemný pocit, že aktér kontroluje své okolí. Žádoucí chování druhých tak bývá interpretováno jako výsledek našeho snažení, respektive hrozeb (Jervis, 1976: 424). Opačně to však už neplatí – nežádoucí chování ostatních se s železnou pravidelností vykládá jako nevyprovokované nepřátelství (Jervis, 1976: 424).

Řečeno lapidárně: státy obvykle nedokáží pochopit, jak může někdo nechápat, že pro něj nejsou žádnou hrozbou (Jervis, 1976: 354). Ten samý stát, který podezřívá mnohé své sousedy, odmítá připustit, že i jeho vlastní kroky mohou zavdávat jiným důvod k obavám (Jervis, 1976: 68-69). Naopak si myslí, že všichni přece musí vidět, že nikoho neohrožuje a pokud se tedy někdo chová nepřátelsky, nemůže než jít o důkaz jeho jednostranné agresivity (Jervis, 1976: 71, 75).

Teoretici spirály zdůrazňují, že jsou to často mocnosti bránící status quo (*status quo power*), které si neuvědomují, že je druzí mohou vnímat jako agresivní (Jervis, 1976: 85). Dnes se to týká samozřejmě USA.

Problém spočívá i v tom, že jakmile si jeden aktér vytvoří představu o druhých (a zejména představu negativní), těžko se jí zbaví, naopak nejednoznačné ba i přímo protichůdné informace budou nejspíš přizpůsobeny této již existující zažité představě (Jervis, 1976: 68). Tato „kognitivní rigidita“ ještě dále zhoršuje následky mezinárodní anarchie (Jervis, 1976: 68). Nepřekvapuje proto, že minulé zkušenosti často formují naši vnímavost vůči přítomným

hrozbám. Projevujeme tendenci vidět v současnosti analogie s historickými událostmi (Jervis, 1976: 220, 423). Rusko-americké kontroverze ohledně protiraketové obrany ve střední Evropě také u mnohých evokovaly podobné konflikty z éry studené války, o jejímž eventuálním návratu (v nějaké podobě) se živě diskutovalo (srov. Lucas, 2008: 11, 20-22, 25-26, 28, 194, 250-251, 253, 256, 258).

Jinou (poněkud paradoxní) psychologickou souvislost nalzáme mezi intenzitou vnímání hrozeb a schopností jim čelit. Obecně platí, že pokud věříme ve snadné odvrácení hrozby, budeme tuto hrozbu také intenzivněji pociťovat a naopak, když jí nemůžeme příliš eliminovat, budeme se jí snažit spíše ignorovat. To přispívá k pochopení, proč relativně slabé evropské státy chápaly téměř vždy Sovětský svaz jako méně nebezpečný než globální mocí oplývající Spojené státy americké (Jervis, 1976: 377).

Také v současnosti ostatně Evropa neprojevuje takové obavy z Íránu jako USA, což může působit opět nepochopitelně vzhledem k větší blízkosti starého kontinentu k blízkovýchodnímu ohnisku napětí. Z naznačeného způsobu vysvětlení však vyplývá dosti absurdní a ovšem také zneklidňující závěr: pokud slabé státy obecně bagatelizují hrozby, pak silné státy zase vidí hrozby téměř všude, což ale souvisí i s jejich globálnějším zájmy. Proto před íránským zbrojením bijí na poplach v Pentagonu a méně v Bruselu (postoj Izraele však nápadně neodpovídá tomuto argumentu).

Tuto část diskuse můžeme uzavřít konstatováním, že Robert Jervis doplnil koncept bezpečnostního dilematu (spirály) psychologickou analýzou demonstrující, jak důsledky anarchie ještě zhoršují rozličná vzájemná nedorozumění (Jervis, 1976: 75). Přesto právě anarchie zůstává i u Jervise hlavním zdrojem bezpečnostního dilematu: „Jádrem argumentu bezpečnostního dilematu je to, že zvýšení bezpečnosti jednoho státu může učinit ostatní méně bezpečnými nikoli kvůli špatnému pochopení nebo imaginárnímu nepřátelství, ale kvůli anarchickému kontextu mezinárodních vztahů.“ (Jervis, 1976: 76)

* * *

Výše jsme představili dva vlivné koncepty spojené se jménem Roberta Jervise – model odstrašení a model spirály. Rozdíl mezi nimi se odvíjí především od míry skutečně nepřátelských (*malign*) úmyslů, které se připisují soupeři (Collins, 2004: 30). Proto také teorie

odstrašení a teorie spirály hodnotí odlišně význam a důsledky negativních sankcí (Jervis, 1976: 78). Podle teorie odstrašení musí stát na sílu reagovat zase silou. Agresi lze zadržet pouze shromážděním a inteligentním využitím sankcí, hrozeb a síly (Jervis, 1976: 78). V teorii odstrašení tedy síla nepůsobí kontraproduktivně (Jervis, 1976: 78-79) jako v modelu spirály, i když se připouští, že hrozby nemusí fungovat, protože jim nebude uvěřeno nebo jelikož je rival bude ochoten podstoupit (Jervis, 1976: 79).

Model odstrašení bývá naprosto racionální reakcí na skutečně existující nebezpečí a neslučitelnost (*real incompatibility*; Jervis, 1976: 80), zatímco model spirály předpokládá vznik zbytečné, doslova iluzorní neslučitelnosti (*illusory incompatibility*; Jervis, 1976: 80). Často se ale stává, že státy přistoupí k určitým krokům vedeni modelem odstrašení, ovšem způsobí výsledky předpokádané a vysvětlované teorií spirály (Jervis, 1976: 81). Teorie odstrašení tak vysvětluje spíše specifické kroky politiků, zatímco teorie spirály dynamiku následné interakce mezi státy (Jervis, 1976: 81).

Vidíme zřetelně, že teorie odstrašení a model spirály si vzájemně odporují. Teoretici odstrašení se obávají nejvíce toho, že agresori podcení odhodlání obránců, zatímco teoretici spirály vidí největší nebezpečí v tom, že obě strany zveličí nepřátelství druhého státu (Jervis, 1976: 84). Doporučení vyplývající z teorie odstrašení (rozmístění účinných zbraní, vůle bojovat i o věci nízké hodnoty) jsou podle modelu spirály těmi, která nejvíce zvýší napětí a přispějí k vytvoření iluzorní neslučitelnosti (*illusory incompatibility*; Jervis, 1976: 84). Naopak kroky obhajované teoretiky spirály (snaha o ujištění druhé strany o vlastní neagresivnosti, vyhnout se provokacím, přistoupení k jednostranným krokům) povzbudí podle modelu odstrašení agresora k pochybám o ochotě druhých (hlavně takzvané „status quo power“ čili velmoci garantující daný řád) klást mu odpor (Jervis, 1976: 82-84).

Pokud tedy stát hájící status quo správně odhadne skutečně nepřátelské úmysly agresora a začne jim čelit, nemůžeme nastalou situaci označit za model spirály (Jervis, 1976: 102), i když následná interakce odpovídá dynamice stále se zvyšujícího napětí. Model spirály totiž vystihuje neštěstí konfliktu mezi dvěma aktéry více či méně oddanými status quo (Jervis, 1976: 102).

Když Jervis říká, že se státy musí rozhodnout, zda se nachází v situaci odstrašení nebo spirály (Booth – Wheeler, 2008: 48), je to zjevně totéž, jako když Booth s Wheelerem hovoří o dilematu interpretace. Jervis předpokládá, že státy buďto (legitimně) usilují o bezpečnost (a pak je třeba jim dát ujištění a vyvarovat se modelu spirály) anebo jsou (zbytečně) „nenasytné“ (*greedy*; Booth – Wheeler, 2008: 49) a tudíž zralé pro odstrašení (ponechme teď stranou, že podle některých analytiků se určité režimy nebo skupiny nedají odstrašit a/nebo ujistit, srov. Booth – Wheeler, 2008: 49, 129). Jervisův model odstrašení odpovídá tomu, co Ken Booth a Nicholas Wheeler označují jako situaci, která je vyhodnocena jako strategická výzva (Booth – Wheeler, 2008: 47). Účinné odstrašení se týká agresivní nebo revisionistické moci (usilující o změnu statu quo), tj. státu hnaného ambicí, nikoli strachem (Booth – Wheeler, 2008: 47).

A konečně to, co Jervis nazývá modelem spirály ztotožňují mnozí s bezpečnostním dilematem, respektive bezpečnostním paradoxem (Booth – Wheeler, 2008: 45-46). Jervis sám bez jasného vymezení implicitně směšuje bezpečnostní dilema a model spirály (Tang, 2009: 616), řada autorů pak považuje oba pojmy za synonymní (Tang, 2009: 616). Jiní však tento přístup kritizují, neboť bezpečnostní dilema nelze jen tak zaměňovat za model spirály (Tang, 2009: 616-617). Bezpečnostní dilema sice produkuje spirály, ale všechny spirály (zhoršujících se vztahů) nejsou důsledkem bezpečnostního dilematu – někdy za ně může autentický konflikt ofenzivně a defenzivně realistického státu nebo dvou ofenzivně realistických států (Tang, 2009: 616).

Identifikace motivů tak zůstává klíčovou, byť skutečně nelehkou úlohou a to i pro diskusi o protiraketové obraně ve druhé části této práce.

1.3.2. Modality odstrašení

Diskuse o protiraketové obraně souvisí úzce s problematikou (širší) strategie odstrašování. Oba koncepty se často chápaly jako vzájemně neslučitelné. „Jaderné odstrašení se za desítky let osvědčilo i bez protiraketové obrany, a ta je takto přinejlepším nadbytečná, přinejhorším destabilizující,“ shrnuje obvyklý názor Richard Lowry (2001: 109). Ačkoli se tedy mnozí domnívali, že protiraketová obrana (považovaná za příklad tzv. aktivní obrany; viz Hynek, 2008: 9) nahrazuje koncept odstrašování (zařazovaný mezi tzv. pasivní obrany; viz Hynek, 2008: 9), přidržíme se v této práci vlivného opozičního argumentu, že „deštník“ představuje jen určitý doplněk stále platné logiky odstrašování (Hynek, 2008: 6).

Strategie odstrašování může mít podobu tzv. odstrašování odepřením (*deterrence by denial*) či odstrašování potrestáním (*deterrence by punishment*). K dosažení prvního typu odstrašení slouží právě protiraketová obrana, zatímco druhou formu odstrašení poskytují útočné jaderné i ne-jaderné zbraně (Hynek, 2008: 10; Hynek, 2010: 440). Obecně pak platí, že odstrašení potrestáním vyžaduje schopnost státu způsobit protivníkovi vážnou škodu (v rámci odvety), zatímco odstrašení odepřením pouze brání ziskům nepřítele (Hynek, 2010: 452).

V návaznosti na poslední výzkumy (Hynek, 2008, 2010) rozlišujeme v této kapitole tři kvalitativně různé takzvané modality odstrašování (srov. Hynek, 2010: 441) relevantní pro aktuální bezpečnostní prostředí. V každé z těchto modalit hraje protiraketová obrana (včetně jejího třetího pilíře) jinou roli (Hynek, 2008: 6).

První modalitu představuje „staronové strategické odstrašování“ mezi USA a Ruskem (Hynek, 2008: 11), které pokračuje i po skončení studenové konfrontace (Hynek, 2008: 11; Hynek, 2010: 441). Tato modalita se nadále řídí známou logikou vzájemně zaručeného zničení (*mutual assured destruction*, MAD; viz Hynek, 2008: 11). Oboustranné odstrašování zajišťuje přibližná strategická parita mezi velmocemi, čili jejich schopnost provedení druhého (masivního; viz Hynek, 2010: 451) odvetného úderu (*second strike capability*), jenž brání potenciálnímu agresorovi zaútočit jako první (Hynek, 2008: 8). V modalitě založené na logice MAD stačí k účinnému odstrašení silný útočný strategický potenciál, odstrašení tedy nabývá podoby trestu (*nuclear punishment*; Hynek, 2010: 451).

Pouze v tomto specifickém kontextu působí protiraketová obrana jako destabilizující prvek (Hynek, 2010: 437), neboť činí jednu ze stran méně zranitelnou (Hynek, 2008: 8). Moskva také skutečně namítala, že plánovaný třetí pilíř ve střední Evropě (spolu s dalšími prvky amerického „deštníku“) ohrožuje případný ruský odvetný útok, což ovšem USA popíraly (Hynek, 2008: 11). Každopádně ale platí, že v této konkrétní modalitě plní protiraketová obrana funkci doplňku k útočné strategii, tj. umožňuje beztestný první úder (srov. Hynek, 2008: 12).

Druhá modalita popisuje situaci odstrašování tzv. darebáckých států (Hynek, 2008: 11), konkrétně jejich asymetrických hrozeb (třeba jediné balistické rakety s primitivní nukleární hlavicí; viz Hynek, 2010: 442). Reaguje tedy na relativně nový, post-studenoválečný fenomén, ovlivněný zkušenostmi z první války v Perském zálivu (Hynek, 2010: 442).

Podle Nikoly Hynka vymezuje základ struktury druhé modalitě kombinace Jervisova modelu spirály (v němž existuje prostor pro pozitivní stimuly a doporučuje se úsilí o spolupráci s protivníkem) a modelu „odstrašování na míru“ (*tailored deterrence*), tj. odstrašení přizpůsobeného konkrétnímu protivníkovi, povaze dané hrozby a významu toho, co je v sázce (Hynek, 2010: 451).

Ve druhé modalitě se proto dosahuje odstrašení několika komplementárními způsoby. Kromě již zmíněného odstrašení odepřením a odstrašení potrestáním jde o „odstrašení odměnou“ (*deterrence by reward*), které nehrozí sankcí v případě nežádoucího jednání, ale naopak nabízí odměnu, pokud se toto jednání neuskuteční (Hynek, 2010: 452). V tomto smyslu odstrašení ani nevyžaduje přítomnost vojenské síly (Hynek, 2010: 452) – účinnou sankcí může být i omezení či přerušování obchodních styků a analogicky odměnou příslib ekonomické pomoci (Hynek, 2010: 452).

Odstrašení odměnou se jeví jako vhodná strategie ve fázi, kdy protivník ještě nezískal jaderné zbraně (což v současnosti platí pro Írán) nebo než se (jimi) rozhodne zaútočit na USA či americké spojence (Hynek, 2010: 453). V případě takového útoku pak pochopitelně nastupuje odstrašení potrestáním (ovšem stejně jako ve třetí modalitě ne nutně jadernými zbraněmi; viz Hynek, 2010: 453) spolu s odstrašením odepřením (Hynek, 2010: 453), ke kterému slouží právě omezená protiraketová obrana, jejíž samotná existence (víra v její alespoň částečnou účinnost) ostatně produkuje jistý odstrašující efekt (Hynek, 2008: 12).

V případě druhé modalitě je tedy funkce protiraketové obrany „skutečně obranná,“ neboť spočívá ve zničení jaderných střel odpálených v rámci (nevyprovokovaného) prvního úderu ze strany darebáckého státu (Hynek, 2008: 12). Tato modalita totiž vychází z obavy, že představitelé darebáckých států nemusí jednat rozumně (Lowry, 2001: 111) a nelze tudíž spoléhat na dosavadní způsob odstrašování (Hynek, 2010: 442). Proto je třeba, aby USA rozmístily omezený systém protiraketové obrany (Hynek, 2010: 442).

Jinými slovy, druhá modalita předpokládá, že spolehlivé odstrašení darebáckých států vyžaduje kromě útočných strategických zbraní ještě doplňkovou (čili omezenou) protiraketovou obranu (Hynek, 2008: 12), která přijde ke slovu v momentě, kdy odstrašení útočným strategickým potenciálem z nějakých důvodů selže (tzv. *deterrence failure*), tj. neodstraší darebácký režim od prvního úderu (Hynek, 2008: 12), třeba z toho důvodu, že podle mnohých analytiků (některé) darebácké režimy *nelze odstrašit* (Hynek, 2008: 9).

Zároveň se ale dá očekávat, že USA s funkční protiraketovou obranou budou „řešit krize s tzv. darebáckými státy pomocí tvrdších prostředků,“ což ovšem hrozí vyprovokovat darebácké státy k (preemptivnímu) jadernému útoku (Hynek, 2008: 12). Tento scénář nás přivádí k třetí modalitě odstrašení, která se vztahuje na případ „reverzního odstrašování od intervence v regionálních konfliktech“ (Hynek, 2008: 11).

V uvedené modalitě dochází oproti druhé variantě k výměně role odstrašovaného a odstrašujícího (Hynek, 2008: 12; Hynek, 2010: 444), přičemž odstrašovanou zemí se stávají trochu paradoxně USA (Hynek, 2008: 12), které jsou odstrašovány regionálními jadernými zeměmi zejména (ale ne nutně výlučně) z řad tzv. darebáckých států (Hynek, 2008: 13).

Diskutovaná modalita předpokládá, že některá regionální jaderná země vyvolá regionální konflikt (nebo napadne nejaderný sousední stát), přičemž „Klíčovou otázkou následně není, zdali USA mohou odstrašit například Írán či Čínu od jaderného útoku, nýbrž zdali tyto země mohou naopak odstrašit USA či NATO od regionální intervence s cílem znovunastolení regionálního pořádku.“ (Hynek, 2008: 13) Případný zahraniční zásah čelí totiž riziku, že se intervenující země (a/nebo její spojenci) dočká odvetného jaderného útoku (Hynek, 2008: 13).

„Dnes ... jsou to ... Spojené státy, které budou možná muset vyslat ohromnou sílu vyzbrojenou konvenčními zbraněmi, pravděpodobně na Blízký východ a do Asie. Jaderné odstrašení, které bylo účinné proti sovětům, se může nyní snadno obrátit proti Spojeným státům,“ říká Richard Lowry (2001: 110) a dodává: „Vlastnictví jaderných zbraní by nějakému diktátorovi pravděpodobně poskytlo větší manévrovací prostor ve světovém dění a velmoci by mohly být méně náchylné ke konfrontaci s ním“ (Lowry, 2001: 110-111).

Ve třetí modalitě tedy protiraketová obrana dovoluje Spojeným státům americkým provést bez větších obav eventuální intervenci v regionální krizi, specificky v citlivé oblasti Blízkého východu (Hynek, 2008: 13). Původně plánovaný třetí pilíř amerického „deštníku“ ve střední Evropě by poskytl Washingtonu potřebný „manévrovací prostor k regionální intervenci“ (Hynek, 2008: 13), neboť případný odvetný iránský jaderný útok (nejspíše vůči Evropě) by byl polskými antiraketami odražen (Hynek, 2008: 13). Protiraketová obrana by zabránila tomu, aby američtí spojenci v Evropě byli vzati jako rukojmí Íránu, jenž by takto odstrašoval USA od vojenského zásahu na Blízkém východě (Hynek, 2008: 13).

Je zjevné, že třetí modalita (ale koneckonců i druhá) operuje v kontextu tzv. rozšířeného odstrašování (*extended deterrence*), které si klade za cíl ochránit i území vlastních spojenců (Hynek, 2010: 450). Třetí modalita také kombinuje prvky modelu (přiměřeného) odstrašení (*deterrence model*) a modelu donucení (*compellence model*). Donucení zde znamená použití síly nebo hrozby silou k tomu, aby protivník přestal s již započatou činností (například okupací sousední země) nebo ke zvrácení jejích důsledků (Hynek, 2010: 451).

V praxi se obvykle předpokládá následující scénář: USA nejprve nasadí konvenční vojenský potenciál, aby donutily protivníka upustit od nežádoucího jednání (např. ke stažení z okupované země). Souběžné použití odstrašení potrestáním a odstrašení odepřením pak zůstane vyhrazeno pro případ, kdy předchozí donucení selže (Hynek, 2010: 453) nebo vyprovokuje (jadernou) odvetu dané regionální mocnosti.

Kvůli objektivitě ovšem musíme připustit i možnost, že USA (NATO) zaštitěné „deštníkem“ podniknou regionální intervenci jen za účelem „změny režimu“ (*regime change*), nezávisle na tom, zda dotyčný darebácký stát před tím zahájil v oblasti nějaké agresivní operace či se choval relativně nekonfliktně.

A konečně platí, že jakkoli se většina úvah o třetí modalitě soustředí takřka výlučně na Írán, zmíněná varianta odstrašování přichází teoreticky ke slovu i v americko-čínské konfrontaci (Hynek, 2008: 20). Také Peking se totiž může pokusit odstrašit USA od případné regionální intervence (motivované nejspíš eskalací tchajwanského problému) tím, že si vezme evropské členy NATO jako rukojmí čili pohrozí „namířením jaderného úderu i – anebo jen – na Evropu.“ (Hynek, 2008: 20). Věrohodnost této výstrahy by pak závisela na míře omezenosti a operační účinnosti třetího pilíře (Hynek, 2008: 20), který má v třetí modalitě za cíl neutralizaci potenciálu reverzní strategie odstrašování.

* * *

Výše nastíněný rozbor několika různých modalit odstrašení odkazuje k jednomu z důležitých konstitutivních aspektů bezpečnostního dilematu, totiž ke dvojznačné symbolice (*ambiguous symbolism*) zbraní. Ta se týká i protiraketové obrany, která může posloužit jak (čistě) obranným (druhá modalita), tak i (spíše) útočným cílům (intervence v třetí modalitě): „Ve světle toho všeho hraje protiraketová obrana dvojí roli ve spolehlivě fungujícím a moderním systému odstrašení. První spočívá v její nápomoci v odstrašení a to neutralizací atomových zbraní protivníka. Protiraketová obrana by představovala přímou hrozbu nějaké státní moci s protizápadní orientací tím, že by snižovala její schopnosti zastrašit USA natolik, aby neprovedly žádnou akci. (...) Druhý účel (protiraketové) obrany spočívá v poskytnutí ochrany, kdyby odstrašení selhalo...“ (Lowry, 2001: 112-113).

1.4. Bezpečnost nebo moc?

V nadcházející kapitole stručně představíme takzvaný ofenzivní realismus a jeho vztah k bezpečnostnímu dilematu i ke konkurenčnímu defenzivnímu realismu. Naznačíme hlavní rozdíl mezi těmito dvěma proudy realistické reflexe mezinárodních vztahů – spor o to, zda státy motivuje spíše (relativně neškodná) snaha o bezpečnost nebo (potenciálně nebezpečné) úsilí o moc (srov. Smith – Hadfield – Dunne, 2008: 160), potažmo hegemonii. V této souvislosti ještě vyložíme kontroverzní variantu bezpečnostního dilematu v podobě „imperialistického bezpečnostního dilematu“ Jacka Snydera.

* * *

Jednu z nejmladších škol v rámci realistické tradice mezinárodních vztahů reprezentuje ofenzivní realismus. Objevuje se v podstatě až na konci 80. let, respektive v průběhu 90. let 20. století jako výtvor amerického profesora Johna Mearsheimera (Toft, 2005: 382). Dá se říci, že ofenzivní realismus dovádí do krajnosti základní rysy všech realistických přístupů, hlavně mocenský materialismus (Guzzini, 2004: 218-219) a skepticismus (Guzzini, 2004: 235).

Mocenský materialismus se u ofenzivních realistů kombinuje se strukturálním determinismem (Booth – Wheeler, 2008: 12) typickým pro Waltzovské neorealisty (Guzzini, 2004: 218). Zmíněný skepticismus pak nabývá podoby až jakéhosi fatalismu: budoucnost bude s největší pravděpodobností kopírovat minulost, která se ukazuje tragickou (Booth – Wheeler, 2008: 35). Konflikt mezi velmocemi stejně jako dominance mocností nad slabými státy se zdá neměnnou podstatou mezinárodní politiky (Booth – Wheeler, 2008: 15). Nejistota v anarchii nutí státy usilovat o navýšení vlastní moci, kdykoli k tomu existuje příležitost (Toft, 2005: 390).

Ken Booth a Nicholas Wheeler jsou přesvědčeni, že ofenzivní realisty lze označit za nejdůslednější dědice konceptu bezpečnostního dilematu (Booth – Wheeler, 2008: 35, 37). Defenzivní realisté však tento názor zcela odmítají. Charles Glaser namítá, že Mearsheimer existenci bezpečnostního dilematu buďto vůbec neuznává (pro podobnou kritiku ofenzivních realistů srov. také Tang, 2009: 603), nebo ji nepovažuje za dostatečnou brzdu maximalizace

moci, kterou tak silně doporučuje (Glaser, 1997: 196). Protože logika bezpečnostního dilematu přece spočívá v paradoxní kontra-produktivě jednostranných snah o získání (relativní) vojenské výhody (Glaser, 1997: 196). Mearsheimer ale neproblematicky nabádá k hromadění moci (kvůli bezpečnosti), jako kdyby tím státu nehrozilo, že si stejně nakonec v důsledku vyvažujících reakcí ostatních nijak nepolepší (srov. Toft, 2005: 392).

Ať tak či onak, Mearsheimer zdůrazňuje (přeceňuje) fundamentální nejistotu v anarchickém mezinárodním systému, zejména nejistotu ohledně (budoucích) úmyslů ostatních států (Toft, 2005: 383). Tak jako se mění úmysly (Toft, 2005: 383), tak i dnešní spojenci se mohou stát příštími oponenty (Booth – Wheeler, 2008: 166). Proto ofenzivní realisté doporučují přistupovat k jiným státům jako k potenciálním agresorům (Booth – Wheeler, 2008: 277). Jako klíčový předpoklad zde funguje představa, že státy nikdy nemohou spolehlivě signalizovat jeden druhému své mírové úmysly (Booth – Wheeler, 2008: 37, 61), mimo jiné i kvůli údajné nemožnosti jasného rozlišení mezi útočnými a obrannými prostředky (Booth – Wheeler, 2008: 38).

Ofenzivní realisté samozřejmě nevyklučují existenci dočasných dohod o spolupráci, avšak popírají jejich udržitelnost, neboť jsou podle nich založeny pouze na úzce definovaných zájmech, které se logicky proměňují v závislosti na vývoji událostí (Booth – Wheeler, 2008: 88). Opět tedy do hry vstupuje nejistota ohledně budoucnosti, tato jediná jistota ofenzivních realistů: „Nejistota je pro Mearsheimera vždy jistou, avšak nikoli neřešitelnou, když na ní člověk odpoví ofenzivně,“ čímž promění potenciální dilemata v opravdové strategické výzvy (Booth – Wheeler, 2008: 35). Dilema interpretace tak Mearsheimer rozetnul jednoznačným příklonem k předpokládání nepřátelských úmyslů těch, kteří mohou uškodit a dilema odpovědi následně zredukoval na správnou volbu ofenzivní strategie (Booth – Wheeler, 2008: 37).

Agresivně hromadit moc mají údajně všechny velmoci (Toft, 2005: 381). Státy se totiž nemohou spokojit s relativně výhodnou pozicí v systému, jak si myslel Waltz. Naopak – budou usilovat o hegemonii a její udržení (Booth – Wheeler, 2008: 33, 37). Snahou velmocí tak není nic menšího než dostat se na pozici nejsilnějšího státu v systému (Booth – Wheeler, 2008: 37). Jelikož je ale globální hegemonie prakticky nedosažitelná, hlavní strategický cíl představuje hegemonie regionální (Toft, 2005: 384).

(Nejen) ve vztahu k protiraketové obraně ofenzivní realismus argumentuje, že velmoci budou vždy usilovat o to, aby vyvinuly nové (vojenské) technologie jako první, ať už proto, že si tím zajistí jasnou převahu nebo alespoň zabrání ostatním v získání jednostranné výhody (Booth – Wheeler, 2008: 278). Už jen z tohoto důvodu bude jakýkoliv typ protiraketové obrany představovat určité bezpečnostní dilema, neboť nejistota probouzí ve státech pocit, že musí sami co nejrychleji zahájit výzkum, popřípadě rozmístování systému, jinak totiž hrozí, že je předběhne konkurence (tímto způsobem se kdysi v USA ospravedlňoval i horečnatý vývoj atomové bomby; srov. Herz, 1962: 242).

Pokud ale bezpečnost státu vyžaduje podle ofenzivních realistů získání vojenské převahy (Booth – Wheeler, 2008: 61), půjde vždy o bezpečnost na úkor jiných. Takovéto pojetí připomíná bezpečnostní dilema, jak jej chápal Jack Snyder – jako situaci, kdy bezpečnost jednoho státu vyžaduje (zvýšenou) nejistotu (*insecurity*) druhých (Collins, 2004: 28), ba dokonce kdy se každý stát domnívá, že jeho bezpečnost předpokládá nejistotu (všech) ostatních (Collins, 2004: 32). Tento specifický případ nazýval Jack Snyder „imperialistickým bezpečnostním dilematem“ (*imperialist security dilemma*), tj. dilematem pramenícím ze snahy alespoň jednoho ze států o dosažení určitých expanzivních politických, ekonomických nebo ideologických cílů, čili z dynamiky (omezené) soutěže o jiné než bezpečnostní zájmy („*non-security interests*,” viz Tang, 2009: 610-611). Ze Snyderovy představy „imperialistického bezpečnostního dilematu“ později vyšel Alan Collins (srov. Tang, 2009: 612), který vytvořil svojí mírně modifikovanou verzi propagovanou jako „*state-induced security dilemma*“ (Collins, 2004: 28).

Imperialistické bezpečnostní dilema působí tam, kde se objevuje revizionistický stát obávající se velmoci bránící status quo (Collins, 2004: 33). Imperialistický stát přitom nemusí chtít rovnou dobývat, ale třeba “pouze” zastrašovat (Collins, 2004: 33). Ještě mnohem častěji se však imperialistické bezpečnostní dilema aplikuje na stav, kdy jeden stát usiluje o zachování status quo, ale vyžaduje zároveň nejistotu svých sousedů (Collins, 2004: 42). Jsou to právě velmoci oddané status quo (*status-quo powers*), kterým se v diskutované teorii připisuje, že svojí bezpečnost spojují s nejistotou druhých (Collins, 2004: 30), obvykle sousedních států (Collins, 2004: 34), hovoříme proto většinou o dilematu ve vztazích mezi různě mocnými státy (Collins, 2004: 42).

Imperialistické bezpečnostní dilema pak nastává v případě, kdy se velmoc hájící status quo rozhodne agresivní politikou zajistit existující řád zastrašením ostatních, kteří by jej mohli zpochybnit (Collins, 2004: 34). V podmínkách imperialistického bezpečnostního dilematu (a v Collinsově “*state-induced security dilemma*”) si hegemon nejspíš opatří takové zbraně, které mu pomohou čelit vyzyvatelům statu quo, kdekoli se objeví (Collins, 2004: 41). Půjde tudíž o vojenské prostředky ze své podstaty útočné, resp. umožňující tzv. projekci síly (*power projection*), neboť status quo by nešlo udržet neprovokativně vyčkávacím pasivně-obranným přístupem (Collins, 2004: 41).

Typ “imperialistického bezpečnostního dilematu“ tedy souvisí se snahou státu získat hegemonii (Collins, 2004: 34) a s tím, jak jej potom ostatní začnou vnímat jako hrozbu (Collins, 2004: 34). Znejistěné státy patrně odpoví vlastním hromaděním moci, což ovšem pretendent na hegemonii budu téměř jistě interpretovat jako projev nepřátelství a nespokojenosti se současným statem quo, čímž se dostáváme ke známé paradoxnosti charakterizující bezpečnostní dilemata (Collins, 2004: 34).

Imperialistické bezpečnostní dilema ilustruje Collins na příkladu čínsko-amerických vztahů. Washington ani Peking údajně neusilují o změnu statu quo na Dálném východě, přitom obě strany zneklidňuje rostoucí vojenská angažovanost té druhé v oblasti (Collins, 2004: 36). Ještě důležitější je, že čínský pocit bezpečí vyžaduje uznání hegemonní pozice Pekingu v regionu, včetně podřízeného postavení Tchajwanu (Collins, 2004: 36). Imperialistické bezpečnostní dilema tak můžeme chápat jako nárok na dominanci, aby druhý akceptoval vlastní zranitelnost (Collins, 2004: 36).

* * *

Collins se domnívá, že “imperialistické bezpečnostní dilema” představuje v zásadě přínosné rozšíření původního – Herzem inspirovaného – konceptu (Collins, 2004: 28, 34, 41). Jasně si však uvědomuje, že pro klasické bezpečnostní dilema je rozhodujícím předpoklad defenzivně realistických států, proto Snyderovo (a také Collinsovo vlastní) pojetí znamená výzvu tomuto ortodoxnímu přístupu (Collins, 2004: 32).

Jiní badatelé jsou nicméně přesvědčeni, že žádná takováto rozšíření nejsou potřebná, naopak přispívají k nešťastnému zmatení pojmů (Tang, 2009: 593), což je i případ dalších

kategorií Jacka Snydera (konkrétně jeho zavádějící distinkce mezi takzvaným „*structural security dilemma*“ a „*perceptual security dilemma*“; viz Tang, 2009: 610).

Bylo by lépe, kdyby teoretici bezpečnostního dilematu zůstali věrni původním koncepcím Herze a Jervise (Tang, 2009: 615). Těmto koncepcím odporuje Snyderova představa „imperialistického bezpečnostního dilematu“ především z toho prostého důvodu, že nepopisuje interakci mezi státy bez nepřátelských úmyslů (Tang, 2009: 610-611). Nemůže tedy jít o skutečné bezpečnostní dilema (Tang, 2009: 611), nýbrž o nemístný pokus přizpůsobit tento koncept odlišnému typu vztahu, totiž tomu mezi ofenzivně realistickým (tj. agresivním) a defenzivně realistickým státem (Tang, 2009: 612), vztahu, pro který by se spíše hodilo jednoduché označení „imperialistická nebo expansionistická hrozba“ (Tang, 2009: 615).

* * *

Vrátíme-li se k ofenzivnímu realismu, vidíme, že imperialistické bezpečnostní dilema souvisí s úsilím o hegemonii. Podle Mearsheimera vlastně státům a hlavně velmocím nezbyvá než se chovat – řečeno s Charlesem Glaserem – „nenasytně“ (*greedy*). Zatímco takřka veškerý realismus tak či onak pracuje s mechanismem rovnováhy moci (Guzzini, 2004: 60), ofenzivní realismus nahrazuje ideál velmocenského „koncertu“ postulováním tendencí k hegemonii.

Jestliže však velmoc začne usilovat o (regionální či globální) hegemonii, zákonitě vyvolá dilemata interpretace a odpovědi slabších států (Booth – Wheeler, 2008: 103). A když tyto státy odpoví vlastním zbrojením, vytvoří bezpečnostní dilemata svým sousedům a často i samotné velmoci, takže dochází k procesu „nákazy bezpečnostního dilematu“ (*security dilemma contagion*; Booth – Wheeler, 2008: 103).

Ve druhé části této práce se budeme zabývat otázkou, nakolik se Bushova administrativa (ne)řídila ofenzivním realismem, když plánovala rozmístění třetího pilíře americké protiraketové obrany ve střední Evropě. Jinými slovy, půjde o to zjistit, zda za projektem stála mocenská snaha o hegemonii spíše než obavy o bezpečnost neboli jestli byl hlavním motivem strach či ambice. Zároveň se pokusíme zodpovědět, v čem eventuelně plán (třetího pilíře) americké protiraketové obrany odpovídal nastíněné povaze imperialistického bezpečnostního dilematu.

2. EMPIRICKÁ APLIKACE

Na tomto místě shrneme nejdůležitější závěry z předcházející teoretické části a identifikujeme hlavní koncepty, jejichž hodnotu budeme ilustrovat na následující případové studii věnované někdejšímu americkému plánu třetího pilíře protiraketové obrany v Polsku a v České republice.

Jako zastřešující koncept jsme si zvolili bezpečnostní dilema, jehož různé varianty představily zejména podkapitoly 1.1.1., 1.1.2., 1.1.4. a 1.1.5. Pro diskusi o protiraketové obraně se samozřejmě nehodí všechny zmíněné typy bezpečnostního dilematu (např. sociální bezpečnostní dilema), nadále tedy budeme pracovat pouze s pojetím bezpečnostního dilematu Kena Boothe a Nicholase Wheelera a hlavně s klasickým, aliančním a okrajově i imperialistickým bezpečnostním dilematem.

Jak ukázala podkapitola 1.1.4., alianční bezpečnostní dilema panuje ve vztazích mezi spojenci. Člen aliance se musí obávat, že jej partner opustí (*abandonment*) nebo chytí do pastí (*entrapment*). Pokud se svým loajálním jednáním pokusí odvrátit první riziko, zvýší bohužel pravděpodobnost druhé hrozby, neboť partner nejspíš sebevědoměji rozehraje hru s protivníkem (*adversary game*), tj. vlastní spory, do nichž bude chtít zatáhnout i ostatní kolegy z aliance či jejichž následky dopadnou na celou alianci.

Zároveň jsme mohli vidět, že bezvýhradná podpora spojenci také snižuje vyjednávací moc v rámci aliance. Na rozdíl od (rozumně odměřovaného) lavírování, příslovečnou servilitou nelze příliš ovlivnit politiku partnera, nejen vůči jeho oponentům.

Tyto teze doložíme v oddíle 2.1. na příkladu vztahů ČR-USA a Polsko-USA.

Pojmem klasické bezpečnostní dilema označujeme situaci, kdy stát při zvyšování vlastní bezpečnosti nechtěně snižuje bezpečnost druhých (srov. Jervis, 1976: 76; Jervis, 1978: 186; Jervis, 2001: 36). Klasické bezpečnostní dilema v pracích Johna Herze a Roberta Jervise charakterizovalo několik aspektů, z nichž za nejdůležitější (a společné oběma autorům) považujeme tři.

Za prvé: konečným zdrojem bezpečnostního dilematu, jeho elementárním kontextem je anarchická struktura mezinárodního systému.

Za druhé: pro bezpečnostní dilema jsou klíčové deriváty anarchie (Tang, 2009: 605), totiž nejistota a strach ve vztahu k ostatním státům, mezi nimiž vládne soutěživost (*power competition*) a imperativ svépomoci (Tang, 2009: 604). Zejména nejistota ohledně budoucích úmyslů států způsobuje, že se většina připravuje na nejhorší, neboť v případě nemístné důvěřivosti riskují katastrofu jako obsazení či porobení (Booth – Wheeler, 2008: 1). Protože je v sázce tolik, za racionální se považuje postoj obezřetnosti (mírně řečeno). Podezření se pak ale často nevyhne ani stát, který přistoupí k smířlivým gestům signalizujícím vlastní mírumilovnost (Booth – Wheeler, 2008: 5).

A za třetí: bezpečnostní dilema má tragické rysy, jelikož státům usilujícím v dobré víře (*lack of malign intentions*) o vlastní bezpečnost bez záměru ohrozit ostatní (*defensive realist states*) přináší nezamýšlené a kontraproduktivní (*self-defeating*) důsledky, totiž zvýšené napětí (způsobené protiopatřeními jiných států) ústící někdy až v nechtěnou válku (srov. Tang, 2009: 593-595).

Jinými slovy lze koncept klasického bezpečnostního dilematu operacionalizovat následovně: státy usilují o bezpečnost (*security seekers*), ale snahou o její zvýšení vyvolají obavy ostatních, jejichž reakce hrozí spustit tragický „model spirály,“ tj. proces zbytečné gradace vzájemné nedůvěry a rostoucího napětí. Tento koncept tedy vysvětluje, proč i defenzivně orientované státy (relativně) spokojené se *statem quo* mohou paradoxně skončit v konfliktním až válečném stavu (srov. Collins, 2004: 28-29).

Někteří autoři však namítají (např. neoklasický realista Randall Schweller), že nejčastější příčinou konfliktu není nejistota a strach (tedy bezpečnostní dilema), ale mnohem spíše regulérní expansionismus, agresivita, revisionismus, predátorství jednoho nebo vícero států v systému, lhostejno zda takovýto stát nazývají různí realisté jako expansionistický (Herz), agresivní (Jervis), revoluční (Kissinger), imperialistický (Morgenthau), nenasytný (Glaser) či revizionistický, resp. predátorský (Schweller).

Již u Herze (a jiných klasických realistů) se setkáváme s podobným rozlišením, když říká, že státy nemusí motivovat bezpečnostní cíle, ale i politické ambice (Hitlerovské Německo uvádí jako příklad). Pokud je ovšem v systému přítomen „nenasytný“ stát, nemůžeme nadále hovořit o bezpečnostním dilematu (názor R. Schweller), nebo pouze o některých jeho méně závažných aspektech (názor Ch. Glasera).

Několik teoretiků se přesto pokusilo rozšířit využití konceptu bezpečnostního dilematu i na vztahy mezi státy, které nelze všechny označit za defenzivně realistické (*security-seekers*), tj. prosté nepřátelských mocenských úmyslů. Kontroverzní Snyderovo „imperialistické bezpečnostní dilema“ popisuje situaci, kdy určitý stát pro svou bezpečnost vyžaduje (zvýšenou) nejistotu (a/nebo nedostatek bezpečnosti; *insecurity*) druhých, nejčastěji sousedů.

Imperialistické bezpečnostní dilema se objevuje tam, kde stát usiluje o hegemonii a/nebo její (následné) udržení. Obvykle tedy vzniká mezi slabším (domněle) revizionistickým státem a velmocí střežící status quo. Imperialistické bezpečnostní dilema pramení ze snahy takovéto velmoci uhájit asertivní politikou existující řád zastrašením těch, kteří by jej mohli narušit (Collins, 2004: 34). Viděli jsme, že proti potenciálním vyzyvatelům si úřadující hegemon nejspíš pořídí zbraně schopné projekce síly (*power projection*).

Imperialistické bezpečnostní dilema tak vyjadřuje nárok určitého státu na dominanci zahrnující podřízené postavení druhých včetně jejich větší zranitelnosti (Collins, 2004: 36).

* * *

Originální pojetí bezpečnostního dilematu předložili Ken Booth a Nicholas Wheeler. U těchto autorů tvoří bezpečnostní dilema hned dvojí obtížná volba – napřed „dilema interpretace“ a následně ještě „dilema odpovědi“.

Dilema interpretace přitom představuje v podstatě jakákoliv situace, kdy se stát X musí snažit odhadnout, co stojí za konkrétní (provokativní) vojenskou akcí státu Y – zda obranné či útočné (změna statu quo) cíle. V závislosti na učiněném úsudku pak zbývá v rámci dilematu odpovědi zvolit nejvhodnější reakci.

Pakliže stát X dojde k přesvědčení, že stát Y má agresivní úmysly, jedná se podle Booth a Wheelerem o „strategickou výzvu“ (*strategic challenge*). Přesto i v tomto případě existuje výběr mezi dvěma různými odezvami – buďto se ohrožený stát X pokusí o uklidnění vztahů nebo přistoupí k odstrašování. Tato odpověď státu X pak zase postaví stát Y (a/nebo jiné státy) před dilema interpretace a celý proces se může i několikrát opakovat.

Pokud se státy zbytečně obávají jeden druhého jako „strategické výzvy“, jejich oboustranné zbrojení hrozí vyústit v bezpečnostní paradox, což je pojem, kterým Booth a Wheeler označují tentýž tragický a nikým nechtěný výsledek (nižší bezpečnost a větší nejistota

pro všechny) jako Herz a Jervis, když mluví o bezpečnostním dilematu. Jestliže ale stát X uklidňuje stát Y, jenž se ukáže jako skutečná strategická výzva, riskuje stát X svou zranitelnost.

Zkombinujeme-li výše uvedené teze s Jervisovými modely popsány v podkapitole 1.3.1., můžeme říci, že zatímco bezpečnostní dilema bývá spojováno s „modelem spirály,“ na situaci s nenasytným (agresivním) státem se aplikuje „model odstrašení“. Slovy Boothe a Wheelera: vyjde-li z dilematu interpretace, že stát X čelí ofenzivně realistickému rivalovi Y, který je opravdovou hrozbou čili strategickou výzvou, mělo by být dilema odpovědi rozhodnuto ve prospěch odstrašení, neústupnosti, vlastního zbrojení a dalších doporučení vycházejících z modelu odstrašení (např. uvalení sankcí).

Také raketový a jaderný vojenský program darebáckých států může být motivován strachem o bezpečnost (Tan, 2009: 2, 5-6), nebo autentickým nepřátelstvím (Tan, 2009: 11). Právě ve druhém případě se jedná o strategickou výzvu (Tan, 2009: 11, 13), na kterou je třeba odpovědět v souladu s modelem odstrašení (Tan, 2009: 11, 13).

V oddíle 2.2. nás proto bude zajímat, zda íránský raketový a jaderný program patří – z hlediska USA či obecněji transatlantického společenství – do kategorie bezpečnostního dilematu (paradoxu) či strategické výzvy. Analogicky se také budeme ptát, jestli pro Rusko neznamenal někdejší plán americké protiraketové obrany ve střední Evropě strategickou výzvu.

* * *

V teoretické části jsme se zmínili o tom, že v rámci realistické tradice teorie mezinárodních vztahů rozeznáváme dva extrémy: strukturální realismus inspirovaný K. Waltzem postuluje takřka všeobecnou spokojenost (smířenost) se *statem quo*. Státům jde prý především o přežití čili vlastní bezpečnost (zachování stávající pozice v systému, uhájení toho, co aktuálně mají), neriskují ve snaze posílit svou moc, protože by vyvolaly nežádoucí reakce ostatních (vyvažování). Defenzivně realistický Waltzův model (Toft, 2005: 401) *de facto* nezná nic takového jako „nenasytný“ stát.

Naproti tomu ofenzivní realismus sugeruje, že přežití a skutečnou bezpečnost garantuje v anarchii nejlépe vojenská převaha, čili hromadění (relativní) moci (*power-*

maximizing) vedoucí až k (regionální) hegemonii (Toft, 2005: 383). Proto jsou všechny státy v Mearsheimerově pojetí *revizionistickými* (Toft, 2005: 401).

Ofenzivní realismus navíc předpokládá, že stát ani nemůže dost dobře poznat úmysly druhých (které se beztak mění), takže celé dělení na údajně neproblematické 'security seekers' (*security-maximizers*) a nebezpečné 'greedy states' (*power-maximizers*) nemá valný smysl stejně jako rozlišování 'ofenzivních' a 'defenzivních' zbraní či strategií. Zbraně jsou totiž „inherentně dvojnásobné symboly“ (Booth – Wheeler, 2008: 1, 4) – i když slouží jen k sebeobraně, vždy přinejmenším potenciálně mohou ohrožovat i ostatní státy.

Zbraně získávají význam ve vztahu k určitému kontextu a přesvědčení rozhodujících (dotčených) aktérů (Booth – Wheeler, 2008: 43): „zbraně nikdy nemluví za sebe; hovoří skrze kognitivní systémy svých interpretů“ (Booth – Wheeler, 2008: 61). Nejnapadněji se to projevuje v naprosto odlišných emocích, jaké v nás vyvolávají zbraně těch, které považujeme za spojence oproti těm, jichž se obáváme jako nepřátel (Booth – Wheeler, 2008: 48).

Defenzivní realismus tvrdí, že státy dokáží signalizovat, že nejsou nepřáteli ani nenasatnými a že když na ně druzí reagují konfrontačně, je to díky nešťastnému bezpečnostnímu dilematu, jehož intenzitu lze (výrazně) oslabit. Podle Jervise dojde k vstřícným gestům a nabídkám na spolupráci nejspíše tehdy, pokud stát nezaplatí vysokou cenu v případě, že bude svým partnerem podveden. Především ale úspěšná redukce bezpečnostního dilematu vyžaduje jasné rozlišení útočných a obranných kapacit (což defenzivní realisté považují za proveditelné) a také jejich rovnováhu (*offence-defence balance*), respektive přednost (výhodu) obrany před útokem (danou charakterem inkriminovaných vojenských technologií, rozmístěním bojových sil atp.). Výhoda útoku naopak znamená, že vítězství může být dosaženo relativně snadno, takže vzniká (oboustranný) strach z překvapivého (preemptivního) napadení a bezpečnostní dilema se vyhrocuje.

* * *

Teoretická část této práce ukázala, že v realistické atmosféře všeobecné rivality a strachu přistupují státy k různým formám vzájemného odstrašování a vyvažování.

V oddíle 1.2. jsme rozlišili několik typů vyvažování – měkké či jemné (příležitostná koordinace diplomaticko-politického postupu) oproti tvrdému vyvažování (vznik regulérní opoziční koalice) a vnější (spojení sil vícero států proti hegemonovi), respektive vnitřní (mobilizace vlastních zdrojů) vyvažování. Viděli jsme, že ke „krocení“ americké moci sahají někdy i spojenci Washingtonu. Zbývá dodat, že měkké vyvažování může být samozřejmě předehrou k budoucím vážnějším výzvám americké hegemonii (Walt, 2006: 130). Mnohé zde záleží na krocích samotných USA, zda ostatní státy přitvrdí či poleví ve vyvažování (Walt, 2006: 141).

Jako nejožehavější projev vnitřního vyvažování jsme přitom identifikovali šíření jaderných zbraní. Argumenty proliferačních optimistů (že proliferace přispěje k větší stabilitě), respektive pesimistů (že proliferace způsobí nestabilitu) lze v této souvislosti vztáhnout i na šíření balistických raket (*missile proliferation*), které ostatně slouží především jako případné nosiče již zmíněných jaderných zbraní.

Poslední koncept, jehož užitečnost chceme demonstrovat v následující případové studii, jsou modalita odstrašení, zformulované přímo ve spojitosti s protiraketovou obranu.

První modalitou označujeme „staronové strategické odstrašování“ mezi USA a Ruskem. Za druhou modalitu považujeme „odstrašování darebáckých států“ ze strany USA a za třetí snahu darebáckých států o „reverzní strategii odstrašování“, tj. reverzní odstrašování od intervence v regionálních konfliktech.

Tyto tři různé modelové situace zosobňují odlišné role, které analytici přisuzují americké protiraketové obraně, včetně jejího třetího pilíře.

2.1. Třetí pilíř jako alianční bezpečnostní dilema

Plánovaný radar v ČR a antirakety v Polsku představovaly nesporné bezpečnostní dilema pro tyto dvě hostitelské země. V jejich případě šlo o alianční bezpečnostní dilema, jehož teoretickou hodnotu (význam pro pochopení třetího pilíře) ilustruje následující empiricky zaměřený výklad.

* * *

Od počátku 90. let platí Polsko za jednoho z nejuvěrnějších amerických spojenců (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1009), až si vysloužilo nálepkou „chráněnce“ Washingtonu (Zaborowski – Longhurst, 2003) ve střední a východní Evropě. Zejména za vlády Bushe juniora mělo Polsko blíže k Washingtonu než mnohé západoevropské státy (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1010), což reflektoval tehdejší americký ministr obrany Donald Rumsfeld svým rozlišením „nové“ a „staré“ Evropy (Hynek – Střítecký, 2010: 180).

Mnozí se domnívají, že polský atlanticismus je přímo „instinktivní,“ alespoň pokud jde o bezpečnostní otázky (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1010). V této oblasti se podle profesora Varšavské univerzity Romana Kuźniara stala jeho vlast ve vztahu k USA doslova „satelitním státem“ se „satelitní mentalitou“ (Szlajfer, 2006: 18, 21-22, 29). Tento provokativní názor paradoxně potvrzuje i samotný Kuźniarův osud – když si tento odborník dovolil v polských novinách kritizovat americký plán třetího pilíře, tehdejší premiér země Jarosław Kaczyński jej osobně nechal okamžitě propustit (Hynek – Střítecký, 2010: 183) z místa ředitele Polského institutu mezinárodních záležitostí (*the Polish Institute of International Affairs*).

Polská politická reprezentace se tedy ráda předvádí coby loajální spojenec Washingtonu (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1015). Varšava proto otevřeně podporuje americkou hegemonii (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1027), svými vojáky významně přispěla do vojenských tažení Pentagonu v Kosovu, Afghánistánu i Iráku, kde Poláci dokonce zodpovídali za jednu z okupačních zón (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1010-1011). Doufali přitom, že za svou pomoc získají významný podíl na válečné kořisti (ekonomické zisky z kontraktů na obnovu Iráku), ale to se nestalo (Hynek – Střítecký, 2010: 181).

Přesto Varšava – ve shodě s Washingtonem – nepřála společným evropským obranným iniciativám (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1016; Hynek – Střítecký, 2010: 181), samozřejmě zejména proto, že potenciálně hrozily oslabit význam a výlučnost Američany vedené Severoatlantické aliance, jejíž další východní rozšíření Polsko prosazovalo (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1014). Za doklad přetrvávající silně atlanticistní orientace Varšavy (a zároveň jejích rizik) lze označit například nedávný skandál vyvolaný přítomností tajných věznic CIA na území Polska.

Nicméně důvody tohoto polského počínání jsou zřejmé – Varšava považuje USA za garanta své bezpečnosti (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1012), které se této zemi v minulosti tak často nedostávalo (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1009). Potvrzuje se tak názor Stephena Walta, že mnoho států využívá spojení s Washingtonem jako záštitu proti regionálním rivalům (v případě Polska jde jasně o Rusko a v menší míře snad i Německo; viz Dylla, 2010: 33). Polská loajalita k USA (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1020) ovšem pramení také z vděčnosti za ukončení studené války a americkou podporu polskému přechodu k demokracii (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1027).

Washington zase na „zvláštním vztahu“ (*special relationship*) s Polskem oceňoval zisk relativně silného spojence v důležitém regionu na pomezí západní a východní Evropy, spojence, od něhož očekával, že se bude angažovat – v intencích Pentagonu – v post-sovětském prostoru (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1020-1023).

V souvislosti s naším tématem stojí za pozornost, že Polsko jako jedna z mála zemí uvítalo obnovený americký program protiraketové obrany již v jeho počátcích v roce 2001 (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1015), tedy v době, kdy se k Bushově plánu (tehdy ještě oficiálně nezahrnujícím prvky ve střední Evropě) západoevropští politici vyjadřovali spíše skepticky (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1015) a to nejen proto, že nebylo jasné, zda USA pod svůj „deštník“ schovají všechny členy NATO (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1015).

Málo se ví, že již v roce 2001 Poláci nabízeli své území (a dokonce i finance) pro instalaci radaru a odpalovacích ramp (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1015-1016) jako součástí americké protiraketové obrany. Od této horlivosti si slibovali nejen posílení vlastní bezpečnosti, ale i politického významu v rámci NATO (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1016).

Avšak i jiné postkomunistické státy (ČR nevyjímaje) jsou vyhraněně atlanticistní (Hynek – Střítecký, 2010: 180), což vychází z jejich geopolitické zranitelnosti a neblahé zkušenosti s minulou příslušností k ruské sféře vlivu (Zaborowski – Longhurst, 2003: 1013). Polské, ale i české a ostatní postkomunistické politické elity se zjevně domnívají, že jejich země natolik potřebují USA, že je lepší nechat se od nich případně i „chytit do pastí,“ než riskovat nějakou formu opuštění ze strany amerického protektora. Jak by takové opuštění asi vypadalo?

Odmítnutí účasti na americké protiraketové obraně by patrně snížilo zájem Washingtonu o další úzkou bezpečnostní spolupráci s Evropou (Dylla, 2010: 36). USA by mohly rozmístit „deštník“ pouze na svém území a ponechat „starý kontinent“ bez ochrany (Dylla, 2010: 36). V krajním případě hrozí dokonce úplné stažení amerických sil z Evropy a následně snad až rozpad NATO (Dylla, 2010: 36).

Podobné alianční bezpečnostní dilema řešila i Kanada, která se v roce 2005 rozhodla nezapojit do Bushova protiraketového systému (Barry, 2010: 12). Ottawa se obávala, zda svým negativním postojem k „deštníku“ nezkomplikuje budoucí spolupráci s USA v rámci společného Severoamerického velitelství protivzdušné obrany (známého pod zkratkou NORAD), jehož význam nechtěla oslabit (Barry, 2010: 16, 24). Nakonec však Kanadu žádné „opuštění“ ze strany Washingtonu nepostihlo. Nesouhlas Ottawy s protiraketovou obranou Pentagonu nijak nepoškodil NORAD ani obecné kanadsko-americké vztahy (Barry, 2010: 43). Důvodem může být nicméně i to, že Kanada je silný a navíc sousední stát a také dlouholetý významný obchodní partner a politický spojenec, jenž koneckonců již v minulosti dal nejméně dvakrát (bez následných ztrát) ruce pryč od amerických nabídek na účast v projektech protiraketové obrany (Barry, 2010: 13-14).

Národní bezpečnost Kanady také tolik nezávisí na americké ochraně. Ale když se i přes tohle všechno obávala Kanada „opuštění,“ jak by se nemělo obávat mnohem slabší a vzdálenější Polsko vklíněné mezi dvě regionální mocnosti? A skutečně – strach z opuštění vystupuje velice plasticky na povrch v „Otevřeném dopise Obamově administrativě ze střední a východní Evropy“ (*An Open Letter to the Obama Administration from Central and Eastern Europe*) zveřejněném – příznačně – v hlavním polském deníku *Gazeta Wyborcza* v červenci 2009, tedy krátce před Obamovým rozhodnutím zrušit Bushův plán třetího pilíře v Polsku a v ČR.

Zmiňovaný dopis nese podpisy (vedle dalších jmen) někdejších nejvyšších politických představitelů postkomunistických zemí, konkrétně Lecha Walesy a Alexandra Kwasniewského (bývalí prezidenti Polska), Václava Havla (bývalý prezident ČR), Michala Kováče (bývalý prezident Slovenska), Emila Constantinescu (bývalý prezident Rumunska), Valdase Adamkuse (bývalý prezident Litvy), Vairy Vike-Freibergy (bývalá prezidentka Lotyšska) a Marta Laara (bývalý premiér Estonska). Signatáři dopisu se sami výslovně označují za „přátele a spojence“ USA, jejichž národy jsou hluboce zavázány Washingtonu. Připomínají, že zastupují „atlanticistní hlasy v rámci NATO a EU“ a že také vydatně asistují americké politice podpory demokracie a lidských práv ve světě.

Následně však v dopise nalezneme povzdech nad tím, že „střední a východní Evropa již nadále není středem americké zahraniční politiky.“ Obamova administrativa má prý pocit, že se o tento region nemusí více starat a tak si středo- a východoevropští politici jen obtížně získávají pozornost Washingtonu, který jim příliš nenaslouchá („*Our leaders ... often struggle to attract attention or make our voices heard.*“).

Těžko si lze představit lepší doklad aliančního bezpečnostního dilematu, než když velice loajální spojenci z řad postkomunistických zemí otevřeně komunikují svoje znepokojení nad tím, že je jejich hlavní partner více či méně opouští (srov. Hynek – Střítecký, 2010: 184), v tomto případě v důsledku změn zahraničně-politických priorit a geostrategických zájmů obracejících se spíše směrem na Blízký východ a do Asie (srov. Dylla, 2010: 35).

Obavy z (budoucího) možného opuštění prosvítají také z těch pasáží dopisu, kde se opakovaně zmiňuje přání oživit spojenecké svazky. Navzdory vytíženosti v Afghánistánu či na Blízkém východě, USA mají podle signatářů dopisu „znovu potvrdit své poslání evropské mocnosti“ (*reaffirm its vocation as a European power*). Postkomunistické elity chtějí zůstat pevně přimknuté k Washingtonu a proto volají po obnovení transatlantického partnerství (*restore the Atlantic relationship*). Ve stejném světle je nutno číst i proklamace o potřebě znovu investovat do vztahu mezi USA a Evropou (*reinvest in the transatlantic relationship*). Speciálně střední a východní Evropa se prý musí s USA znovu spojit (*reconnect*). A právě vojenské základny USA v Polsku a v ČR by skvěle posloužily k zakonzervování, ba prohloubení americké angažovanosti v Evropě (srov. Dylla, 2010: 35).

Za zvážení stojí i domněnka, že se signatáři dopisu (podvědomě) snaží zabránit opuštění také naznačováním, že transatlantická orientace postkomunistických zemí nemusí do budoucna přetrvat. Viděli jsme ostatně v podkapitole 1.1.4., že vliv státu na spojení nezvyšuje strategie bezvýhradné loajality, ale spíše postoj jakéhosi podmíněného partnerství.

V dopise v této souvislosti čteme, že střední a východní Evropa „je na politické křižovatce“ a čelí rostoucí nervozitě. Není prý jisté, kde se bude region nacházet za pět či deset let. Mnoha lidem se zdá být důležitější Evropská unie než vazba na USA. NATO je vnímáno jako slabší a méně významné než v 90. letech, přičemž občané postkomunistických států pochybují o schopnosti a ochotě aliance bránit v případě krize své východoevropské členy. Těmi se navíc také přehnala vlna anti-amerikanismu a někteří ze zdejších politiků podporujících Bushe juniora zaplatili na domácí scéně za svou loajalitu k USA. Signatáři dopisu proto upozorňují, že v budoucnu by středo- a východoevropští státníci mohli být zdrženlivější v poskytování pomoci Washingtonu. Ve střední a východní Evropě (ale i ve Washingtonu) dochází koneckonců ke generační obměně. Politici z řad mladších ročníků nemusí mít stejně vřelý vztah k USA jako jejich předchůdci spjatí s pádem komunismu a následným přechodem k demokracii. USA tak pravděpodobně přijdou o své tradiční partnery v regionu.

A do toho všeho se znovu vynořuje ruská hrozba („*Russia is back as a revisionist power*“). Moskva by údajně ráda zvrátila transatlantickou orientaci svých někdejších středo- a východoevropských satelitů. Obamův pokus zlepšit (*reset*) vztahy s Ruskem signatáři dopisu na jednu stranu vítají, současně však hovoří o nervozitě a netají se s obavou, aby „příliš úzké chápání západních zájmů nevedlo k chybným ústupkům vůči Rusku“. V citované větě se již kromě strachu z opuštění objevuje i obava z nějaké formy kondominia, jak jej známe z aliančního bezpečnostního dilematu (spolupráce velmocí nad hlavami jejich slabších spojenců).

Toto dilema také vysvětluje, proč malé středo- a východoevropské státy hledí s podezřením na kroky svého patrona v jeho „hře s protivníkem“ (*adversary game*). Obamova politika sbližování s Ruskem totiž přináší vedlejší dopady na „alianční hru“ (*alliance game*), v rámci níž hrozí odcizení vůči Washingtonu ze strany dosud hyperloajálních a protirusky naladěných postkomunistických členů NATO.

Právě plán americké protiraketové obrany se stal podle signatářů dopisu pro mnohé v postkomunistických státech „symbolem americké důvěryhodnosti a závazku k regionu“ (*a symbol of America's credibility and commitment to the region*). Úplné opuštění programu nebo přílišné zahrnutí Ruska do něj bez předchozích konzultací s Polskem a ČR by tak mohlo podkopat oblibu USA v celém regionu.

Signatáři otevřeného dopisu Obamovi tímto názorně (byť zřejmě nechtěně) předvedli většinu úskalí spojených s aliančním bezpečnostním dilematem. Evidentně totiž platí, že „úplné opuštění programu“ (jenž symbolicky ztělesňuje americký zájem o postkomunistické země) znamená v jazyce aliančního bezpečnostního dilematu „opuštění“ spojení (který do obhajoby třetího pilíře mezitím vložil obrovský politický kapitál), zatímco „přílišné zahrnutí Ruska do něj bez předchozích konzultací“ slabších aliančních partnerů ze střední Evropy odpovídá přibližně „kondominiu“. Určitý náznak hrozby kondominia šlo vytušit například v prořeknutí amerického ministra obrany Roberta Gatese v říjnu 2007 v jeho zmínce o probíhajících *bilaterálních* jednáních mezi USA a Ruskem, v rámci nichž se diskutovalo i eventuální umístění ruských pozorovatelů na radarovém zařízení v České republice (srov. Hynek, 2008: 19).

Jenže i samotné Polsko a Česká republika přispěly k tomu, že jednání o třetím pilíři připomínalo některé aspekty kondominia. Politici ve Varšavě i v Praze přistoupili na paralelní bilaterální rozhovory s Washingtonem (což USA jasně zvýhodňovalo, viz Hynek – Střítecký, 2010: 182), který jako silný hráč (spíše než rovnocenný partner) stanovil agendu, na níž potom Češi a Poláci *reagovali* pasivním přijetím (Hynek – Střítecký, 2010: 182). To vše bez přímé účasti dalších členů NATO, ba dokonce proti kritice některých z nich.

Jak v této souvislosti konstatoval Nikola Hynek z Ústavu mezinárodních vztahů v Praze: „Preference bilaterálních jednání nad multilaterálním formátem není jen výsadou Ruska, nýbrž i USA, jak bylo vidět právě v otázce třetího pilíře. Tato preference souvisí s fenoménem, jenž je ve strategických studiích známý jako tzv. velmocenské kondominium. Jeho nebezpečí spočívá ve snahách obou velmocí obejít při jednáních obecně NATO jako organizaci a konkrétně evropské alianční členy.“ (Hynek, 2008: 18)

Proč čeští a polští politici dovolili USA obcházet ostatní členy NATO? Proč svými bilaterálními smlouvami s Washingtonem *de facto* postavili zbývající alianční partnery před hotovou věc? A proč se zejména Polsko tak dlouho vzpíralo tzv. natoizaci projektu třetího pilíře (Hynek – Střítecký, 2010: 183)? Nepochybně zde sehrála roli již mnohokrát zdůrazněná tradiční loajalita (satelitní mentalita?) Varšavy a Prahy k USA (chiméra údajně nadstandardních vztahů) a také vědomí toho, že jiné evropské státy nesdílejí takové nadšení pro americký plán protiraketové obrany, jehož realizace by se tak mohla v případě zapojení NATO (neřku-li EU) zkomplikovat (Hynek – Střítecký, 2010: 182).

* * *

Alianční bezpečnostní dilema ovšem nepůsobilo jen ve vztahu Polsko-USA či ČR-USA, ale i obráceně. Opět zde platí, že Obamovy kroky vůči Rusku v rámci hry s protivníkem ovlivňují alianční hru, konkrétně ochotu postkomunistických spojenců Washingtonu pokračovat v jasně proamerické orientaci. Obamově administrativě tak nezbývalo než se pokusit usmířit Rusko, ale současně nezklamat Polsko (srov. Dylla, 2010: 40), kde „nejen veřejnost, ale i představitelé vlády ... explicitně spojovali prvek protibalistických střel GBI s ruskou, nikoliv íránskou hrozbou.“ (Hynek, 2008: 14)

Jak dnes již víme, naznačeným aliančním bezpečnostním dilematem Obama úspěšně proplul. Odvolal sice původní Bushův plán třetího pilíře ve střední Evropě (a to bez předchozího upozornění polským a českým představitelům, viz Hynek – Střítecký, 2010: 185), ale vysvětlil tento krok technologickými důvody a novým vyhodnocením íránské hrozby (*Strategic Comments*, s. 1), čili nepřipustil, že by jakkoliv ustupoval ruským protestům. Moskvu se však podařilo zklidnit (později došlo v Praze k podpisu nové smlouvy START o omezení strategických útočných zbraní) a Polsko dostalo (na důkaz, že není úplně opuštěno) alespoň onu vytouženou (ve skutečnosti již použitou, viz Hynek – Střítecký, 2010: 183) baterii raket Patriot (Dylla, 2010: 40), kterou by si ale měla Varšava spolufinancovat (Hynek – Střítecký, 2010: 183) a to přesto, že tento zbraňový systém zřejmě není a nebude operačně funkční (srov. *Guardian*, 6.12.2010).

Zároveň americký ministr obrany Gates naznačil, že v Polsku mohou být v budoucnu (v rámci druhé fáze nového plánu protiraketové obrany) dislokovány jiné rakety, tentokrát vylepšená verze Standard Missile-3 (Dylla, 2010: 40). V případě České republiky se zase

zvažuje umístění tzv. centra včasného varování, respektive velitelství protiraketové obrany NATO.

Přesto můžeme pozorovat, že obě středoevropské země vytipované pro třetí pilíř se po „opuštění“ ze strany USA poněkud přeorientovaly (v jazyce aliančního bezpečnostního dilematu hovoříme o strategii „*re-align*“) více směrem k EU, jakkoli to prý Washingtonu nevadí (Hynek – Střítecký, 2010: 185). Varšava tak najednou podporuje společnou zahraniční a bezpečnostní politiku Bruselu a dokonce by ráda vybudovala onen pověsný „zvláštní vztah“ (*special relationship*) s novými partnery – v Berlíně, Paříži a Londýně (Hynek – Střítecký, 2010: 186).

* * *

Z hlediska aliančního bezpečnostního dilematu se jasně ukázalo, že postkomunistické spojence USA zdaleka nejvíc zneklidňuje možnost případného opuštění, nikoli chycení do pastí. Jak by vlastně takové chycení do pastí vypadalo?

Již zmiňovaný Roman Kuźniar upozorňoval, že určité plány amerických spojenců – třeba ohledně třetího pilíře – hrozí nepříznivě ovlivnit polské bezpečnostní zájmy (Szlajfer, 2006: 18-19). Kuźniar nepopíral existenci společných americko-polských zájmů, pouze tvrdil, že některé americké cíle mohou být protichůdné těm polským nebo dokonce že životní zájmy Polska nemusí (vždy) zapadat do agendy partnerů na druhé straně Atlantiku (Szlajfer, 2006: 25).

Zejména americké cíle spojené se třetím pilířem chápal Kuźniar jako jdoucí proti polským zájmům (Szlajfer, 2006: 22). Z amerických základů ve střední Evropě by podle něj více těžil Washington než samotné hostitelské země. A právě rozdílné relativní zisky ztěžují podle neorealistů kooperaci mezi státy (Halas, 2009: 29). Alianční bezpečnostní dilema zde tedy spočívá i v „asymetrickém prospěchu“ (*asymmetry of benefits*), který se nabízí různým spojencům (USA, respektive ČR a Polsku). Základny by totiž sloužily k ochraně území USA, nikoli Polska (Szlajfer, 2006: 24), pro které je systém naopak nebezpečný. Americké antirakety by podle Kuźniara polskou bezpečnostní situaci zhoršily (Szlajfer, 2006: 22), mimo jiné i omezením suverenity země. USA by naopak získaly, ale právě na úkor Polska (Szlajfer, 2006: 24).

Dodejme, že podobné alianční bezpečnostní dilema operovalo i v případě Kanady, kde se kritici „deštníku“ obávali, že Američané budou sestřelovat útočící hlavice nad kanadským územím, tedy ještě než proniknou do vzdušného prostoru USA (srov. Barry, 2010: 42). Řečeno lapidárně: nelze vyloučit, že v krizi Američané „obětují Edmonton, aby zachránili Denver.“ (Barry, 2010: 34) Ale i když necháme stranou tento vyhrocený scénář, pořád zůstává otázka, zda trosky ze sestřelených raket útočících na USA nedopadnou na kanadské území (Barry, 2010: 16). Neboť i takto může stát „chytit do pastí“ svého spojení.

Někdo by asi řekl, že Polsko a Česká republika již chycené v pasti jsou – zejména svojí přetrvávající účastí na misi v Afghánistánu, odkud se jiní američtí spojenci (Holanďané) stahují. Chycení do pastí spočívá totiž v aliančním bezpečnostním dilematu nejčastěji v zatažení do konfliktů, na nichž nemají spojenci stejně velký zájem. Jako partneři Washingtonu musíme chtě nechtě participovat na amerických mocenských hrách (ke geopolitickým a ekonomickým důvodům USA stojícím za přítomností v Afghánistánu srov. Iseri, 2009: 45, pozn. 26) a sdílet jejich náklady (nejen finanční, ale i politické).

Je ale rozdíl být chycen do pastí vojenským angažmá v daleké provincii Lógar a nechat se chytit do pastí ve své vlastní zemi. Dislokací komponent amerického strategického zbraňového systému ve střední Evropě by se tato oblast nebezpečně exponovala, Polsko a ČR by to totiž nejspíš – slovy ekonoma Jeffreyho Sachse – „postavilo do centra velmocenských tlaků“ (*Týden*, 8.9.2008).

V souladu s aliančním bezpečnostním dilematem by podřízení se plánům (silného) amerického spojení znamenalo také další omezení české a polské svobody jednání. Nejspíš bychom se tak zbavili posledních zbytků nezávislosti vlastní zahraniční politiky, z ČR a Polska by se staly ještě větší „satelity“, pouhé nástroje prosazování americké hegemonie, tedy přívažky globální strategie Pentagonu. Jak upozornil pražský korespondent britského deníku *Financial Times* Robert Anderson: „Přijetí základen by přimklo Česko blíže ke Spojeným státům v době, kdy USA uskutečňují bezohlednou zahraniční politiku, která se stále více dostává do střetu se zahraniční politikou EU a ohrožuje mír, zejména na Blízkém a Středním východě.“ (*Hospodářské noviny*, 31.8.2006)

Z opačného pohledu lze ale tvrdit, že zapojením do systému americké protiraketové obrany získají zúčastněné státy určitý vliv na vývoj, fungování a podobu „deštníku“ (Barry, 2010: 24), resp. na politiku svých spojenců ve Washingtonu (Barry, 2010: 20), což je pro ně výhodné tím spíše, že USA vybudují daný systém klidně i bez nich (Barry, 2010: 20). Do nejdůležitějších věcí si však Washington podle všeho od spojenců mluvit nenechá, což potvrdil i příklad v této kapitole zmiňované Kanady – jakkoli by Ottawa mohla participovat na procesu vyhodnocení raketového útoku (*warning and assessment of a missile attack*), rozhodnutí o odvetném použití jaderných zbraní by náleželo jenom Američanům (Barry, 2010: 42).

Také velitelské rozhodování o třetím pilíři by příslušelo pouze USA, konkrétně nejspíš americkému řídicímu středisku v Colorado Springs (srov. Hynek, 2008: 18). V tzv. Hlavní dohodě o radaru (celý název je *Dohoda mezi Českou republikou a Spojenými státy americkými o zřízení radarové stanice protiraketové obrany Spojených států v České republice*) podepsané mezi ČR a USA v červenci 2008 si totiž Washington explicitně přivlastňuje (v Článku X, 1.) „výhradní velení a řízení operací protiraketové obrany“.

Podle vedoucího zahraniční sekce Strany zelených a analytika pražského centra Glopolis Jiřího Čáslavky by tak hrozilo, že jednou „budeme zataženi do konfliktu, jehož průběh nebudeme moci ovlivnit, a poneseme jen jeho následky.“ (*Lidové noviny*, 30.5.2008)

V tomto případě bychom navíc mohli chytit do pastí i zbytek Evropy, která by poprvé od konce studené války čelila nebezpečí, že se znovu stane hlavním bojištěm svářících se mimoevropských mocností. ČR a Polsko coby hostitelské země klíčových komponent amerického protiraketového systému by se totiž nabízely jako přednostní cíle nepřátelského útoku (srov. Coyle – Samson, 2008: 5, 11), což připustil i přední český bezpečnostní expert Jan Eichler: „Zatím nikdo nevyvrátil, že takováto základna na našem území by skutečně měla strategický význam pro počáteční etapu případné raketové války a s velkou pravděpodobností by byla zařazena mezi cíle, na které je třeba udeřit.“ (*MF Dnes*, 1.9.2007)

2.2. Íránsko-americké bezpečnostní dilema

John Herz na konci svého života napsal, že s nástupem Bushovy administrativy USA vyhrotily bezpečnostní dilemata (některých) jiných států (Booth – Wheeler, 2008: ix). Jako příklad uvedl útok na Irák, jenž označil za „agresivní válku“ vedenou snahou o udržení či dokonce posílení americké nadvlády (*supremacy*; Booth – Wheeler, 2008: ix). Ken Booth a Nicholas Wheeler na závěr své knihy varují před nebezpečím nových závodů ve zbrojení, ať už konvenčních nebo jaderných. Největší nedůvěru hrozí podle nich vzbudit dvě věci: americká protiraketová obrana a (s ní související) rovněž Washingtonem nastartovaný proces další militarizace vesmíru (Booth – Wheeler, 2008: 270).

Není divu, že během úřadování George Bushe jr. posílily ve světě tendence k vyvažování (Walt, 2006: 125). Příkladem (vnitřního) vyvažování je i íránský jaderný program. V následující kapitole tedy popíšeme, jakou podobu mělo bezpečnostní dilema ve vztahu USA-Írán, čímž ilustrujeme význam tohoto teoretického konceptu pro pochopení studovaného případu třetího pilíře. Zároveň nastíníme praktické způsoby, jak zmiňované bezpečnostní dilema zmírnit.

Přínos (explanační potenciál) modelu odstrašení a modelu spirály demonstruje empirický výklad americké politiky vůči Íránu a jejích alternativ, stejně jako diskuse o možných motivech íránského zbrojního programu. Pokusíme se přitom obhájit tvrzení, že Írán patří (přese všechno) mezi defenzivně realistické státy, zatímco USA projevovaly tendenci jednat ofenzivně realisticky.

Dále doložíme teoretickou hodnotu druhé a třetí modality odstrašení, které nám umožní jasně rozlišit různé role (třetího pilíře) protiraketové obrany ve vztahu USA-Írán. Jaké byly hlavní důvody budování „deštníku“ odhalí analýza toho, zda se experti a politici připravovali spíše na scénář druhé či třetí modality. Koncept modalit odstrašení přitom propojíme s jednotlivými typy bezpečnostních dilemat. Konkrétně budeme argumentovat, že zatímco na druhou modalitu lze nahlížet optikou klasického bezpečnostního dilematu, třetí modalita představuje naopak kontext pro imperialistické bezpečnostní dilema.

* * *

Raketový a jaderný program “darebáckých států“ (Írán, Severní Korea) lze úspěšně interpretovat pomocí obou Jervisových modelů (srov. Tan, 2009: 5) představených v oddíle 1.3.1.

Model odstrašení a z něj vyplývající asertivní reakce zvolíme tehdy, když vyhodnotíme Teherán či Pchjongjang jako strategickou výzvu (srov. Tan, 2009: 13). Jakmile se však přikloníme k názoru, že darebácký stát zbrojí hlavně ze strachu (nebo kvůli domácím politickým problémům; viz Tan, 2009: 9-11), pak je třeba jednat podle doporučení z modelu spirály (srov. Tan, 2009: 13), tj. vysílat ubepečující signály a zdržet se vlastních vojenských kroků ve prospěch diplomacie a politicko-ekonomické spolupráce (srov. Tan, 2009: 13). Tato vstřícnost se samozřejmě vymstí, jestliže se usmiřovaný stát ukáže jako opravdový nepřítel. A naopak, pokud chybně aplikujeme politiky vycházející z modelu odstrašení (sankce, hrozby silou) na nekonfrontační defenzivně realistický stát, zbytečně tak jen zvýšíme jeho obavy o bezpečnost a v konečném důsledku riskujeme dosažení – slovy Boothe a Wheelera – tragického bezpečnostního paradoxu (Tan, 2009: 13-14).

Protože si úmysly států nemůžeme být nikdy jisti (jak zdůrazňuje koncept bezpečnostního dilematu a zejména ofenzivně realistická teorie mezinárodních vztahů), doporučuje se v rámci “dilematu odpovědi“ vhodně zkombinovat postupy jak z modelu odstrašení, tak i z modelu spirály (Tan, 2009: 5, 16). USA ale navíc musí brát ohled na regionální spojence, aby se (když Washington zkusí Pchjongjang nebo Teherán usmiřovat) neobávali aliančního opuštění (*alliance abandonment*) a nezačali jednat na vlastní pěst, tj. nezačali (Japonci a Jihokorejci, respektive Saúdové) například vlastní jaderný a raketový program (Tan, 2009: 15).

Bushova administrativa dlouho přistupovala k Severní Koreji v duchu modelu odstrašení (Tan, 2009: 8) a stejně tak vůči Íránu. Washington uvalil na Teherán přísný sankční režim (Wheeler, 2007-2008: 6) a začal plánovat výstavbu třetího pilíře své protiraketové obrany jako razantní odpověď na (domnělou) budoucí íránskou raketovou hrozbu (viz druhá modalita odstrašení). Washington tím přiřkl Íránu jednoznačně nepřátelské úmysly (Wheeler, 2007-2008: 8). Nicholas Wheeler argumentuje, že ideologický fundamentalismus neokonzervativců nepřipouštěl, že by Írán nemusel zbrojit ze zlé vůle, nýbrž kvůli bezpečnostnímu dilematu (Wheeler, 2007-2008: 6). Jestřábi ve Washingtonu zkrátka neznali nejistotu ohledně íránských motivů, byli totiž skálopevně přesvědčeni o íránské agresivitě (Wheeler, 2007-2008: 6).

Ale jako se Severní Korea údajně obává Jižní Koreje a Spojených států amerických (srov. LeFevre, 2008: 114), tak se Írán může obávat Izraele a/nebo Spojených států amerických, což by naznačovalo, že se jedná o model spirály (Tan, 2009: 5), ve kterém se “darebácký” stát snaží pomocí výroby a provokativních testů (jakožto příkladů tzv. *brinkmanship diplomacy*; viz Tan, 2009: 9) svých zbraňových systémů komunikovat vlastní neústupnost (Tan, 2009: 6, 8-9) a/nebo získat pozornost, respektive další ústupky (viz teze Stephena Walta o vydírání) a vliv na případná jednání (Tan, 2009: 6, 8-9).

Na dynamiku íránsko-amerických vztahů se tedy lze dívat jako na klasické bezpečnostní dilema (srov. Wheeler, 2007-2008: 7) vyúsťující v související model spirály (Wheeler, 2007-2008: 10). Podle Nicholase Wheelera byly Teherán i Washington chyceni v pasti “spirály nedůvěry” a řetězu (zdánlivě vynucených) reakcí na vzájemné negativní výstupy (Wheeler, 2007-2008: 10). Žádný ze svářících se států si údajně nechtěl připustit, že přesvědčení o vlastní mírumilovnosti není demonstrováno v očích druhých, kteří se naopak mohou cítit ohroženi (Wheeler, 2007-2008: 10). Zároveň prý “ideologičtí fundamentalisté” ve Washingtonu i Teheránu (Wheeler, 2007-2008: 9) věřili, že by jakékoliv případné ústupky druhá strana zneužila jako domnělého projevu slabosti (Wheeler, 2007-2008: 11, 12). Jak Washington, tak Teherán vnímaly samy sebe jako zahnané do defenzívy proti nesmiřitelnému nepříteli (*on the defensive against an implacable foe*) a ani jedna ze stran si podle všeho neuvědomovala, že její vlastní kroky provokují strach a nejistotu protivníka (Wheeler, 2007-2008: 10).

USA významně přizivovaly íránské obavy řečmi o “ose zla” (*Axis of Evil*) a Bushovou politikou preventivních válek a “změn režimu” (*regime change*). Následný americký útok na sousední Irák pak Teherán ještě více vylekal (Wheeler, 2007-2008: 10). Washington zase znervózňuje íránská propaganda (USA jako “velký Satan”) a hlavně podpora islamistickým skupinám (Hamas, Hizballáh) v kombinaci s averzí vůči hýčkanému americkému spojenci Izraeli, což vše vyvolává v USA pocit, že konflikt je nevyhnutelný (Wheeler, 2007-2008: 10-11). Zejména íránský jaderný program interpretovala Bushova administrativa – po vzoru proliferačních pesimistů – jako ofenzivní krok (Wheeler, 2007-2008: 8) a jasné nebezpečí pro regionální stabilitu.

Někteří autoři ale zpochybňují, že Írán vyvíjí jaderné zbraně (Wheeler, 2007-2008: 6). Není přece nemyslitelné, že i když Teherán nejspíš směřuje k získání technického potenciálu k výrobě atomové bomby (*capability to go nuclear*), stejně jako řada jiných zemí (Brazílie, Japonsko, Německo, Kanada) tuto schopnost nepřemění ve skutečný armádní program (Wheeler, 2007-2008: 9). Írán ostatně patří mezi signatáře Smlouvy o nešíření jaderných zbraní (NPT) a v zásadě spolupracuje s inspektory Mezinárodní agentury pro atomovou energii.

Přesto zde působí známá logika bezpečnostního dilematu, která úzce souvisí právě s takzvaným “dvojnásobným symbolismem“ (Wheeler, 2007-2008: 7), v tomto případě jaderných technologií. Jejich charakter (*the dual-use character of civil nuclear technology*) totiž umožňuje poměrně snadný přechod z civilního na vojenské využití (Wheeler, 2007-2008: 7), čímž udržuje ve hře pro bezpečnostní dilema klíčovou nejistotu ohledně (zejména budoucích) úmyslů států.

Jak jsme však viděli v oddíle 1.1.3., bezpečnostní dilema není osudové. Způsobů jak vybědnout z nešťastného modelu spirály se nabízí hned celá řada. Právní poradce Mezinárodního trestního soudu Sam Sasan Shoamanesh sepsal v této souvislosti celkem dvanáct návrhů pro novou americkou strategii vůči Íránu (Shoamanesh, 2009: 2). Všechna jeho doporučení vycházejí z obvyklé kritiky modelu spirály – asertivní až konfrontační kurs Washingtonu se podle něj ukazuje jako kontraproduktivní, mimo jiné i proto, že zbytečně přispívá k nechtěnému upevnění vlivu stoupenců tvrdé linie v Teheránu (Shoamanesh, 2009: 4). Neboť i když je Írán formálně teokracií vyžívající se v ostře protizápadní rétorice, teheránští politici dokáží jednat pragmaticky, v národním zájmu a podle klasických realistických maxim (Shoamanesh, 2009: 3). Také ostatně chtějí hlavně zůstat v úřadě, což by jim válka s USA více než zkomplikovala (srov. LeFevre, 2008: 109).

Lze se tedy domnívat, že za íránskou bojovností nemusel být (jen) nebezpečný fanatismus, ale i pocit vlastní zranitelnosti (Shoamanesh, 2009: 7), třeba i v důsledku přítomnosti velkého počtu amerických vojáků poblíž afghánsko-íránské hranice (Shoamanesh, 2009: 9). Podobně není vyloučeno, že Teherán podporuje Hizballáh a další problematické skupiny také z toho prozaického důvodu, že jiné spojence díky dlouholeté izolaci (a démonizaci) shání jen velmi těžko (Shoamanesh, 2009: 7-8).

USA musí tudíž uznat legitimní iránské bezpečnostní zájmy ovlivněné komplikovanou geopolitickou realitou blízkovýchodního regionu (Shoamanesh, 2009: 8), včetně skutečnosti, že Írán má kolem sebe v podstatě samé jaderné státy (Shoamanesh, 2009: 11) – Izrael na západě, Rusko na severu, Pákistán, Indii a Čínu na východě. Zároveň je klíčové, aby hrozba použití síly zmizela z amerického repertoáru zvažovaných reakcí na “tvrdohlavost“ Teheránu (Shoamanesh, 2009: 9). Naopak by nejspíš pomohlo, kdyby USA podepsaly s Íránem nějaký pakt o neútočení (Shoamanesh, 2009: 11). Teherán totiž Washingtonu hluboce nedůvěřuje, což snadno pochopíme při letmém pohledu na více jak třicetiletou historii nepřátelství (Shoamanesh, 2009: 1) zahrnující (nynější) soustavné americké pokusy o izolaci a podvracení iránského režimu (Shoamanesh, 2009: 3), někdejší americkou podporu irácké agresí vůči Íránu v 80. letech (Shoamanesh, 2009: 7) a ještě předtím americkou účast na převratu v roce 1953, za níž by se USA mohly podle Shoamaneshe oficiálně omluvit (Shoamanesh, 2009: 7). Poslední velkou frustrující zkušenost udělal Írán s USA v roce 2003 během prezidentského úřadování reformisty Chatámího, jenž významně pomohl Washingtonu v boji proti afghánskému Talibánu i iráckému Husajnovi (Shoamanesh, 2009: 3-4), aniž by se však dočkal kladné odezvy na svůj velkorysý návrh normalizace vzájemných vztahů (Wheeler, 2007-2008: 11).

Proto by dnes první vstřícný krok měly podniknout USA (Obama již skutečně vyjádřil veřejně naději v nový začátek mezi oběma zeměmi; viz Shoamanesh, 2009: 1), ideálně v podobě konkrétní nabídky, třeba že s Teheránem navážou podobně privilegované partnerství jako s mnohými jinými blízkovýchodními ropnými zeměmi, pokud přestane podporovat islamistické skupiny alepší dodržování lidských práv (Shoamanesh, 2009: 5). Washington také může Teheránu poskytnout technologie na výrobu sluneční nebo větrné energie (Shoamanesh, 2009: 11), místo dosavadního kontraproduktivního tajného sabotování iránského jaderného programu (Shoamanesh, 2009: 10).

Každopádně se USA mají vystříhat dalších sankcí. Naopak by bylo třeba pokusit se více začlenit Írán do globální ekonomiky a vytvořit podmínky pro oboustranně výhodné americké investice v zemi (Shoamanesh, 2009: 12). Kýžené uvolnění napětí a posílení důvěry by přinesla i vážně míněná snaha zapojit Írán do společné strategie poválečné stabilizace Iráku a Afghánistánu (Shoamanesh, 2009: 8) a do izraelsko-arabského mírového procesu (Shoamanesh, 2009: 11). A konečně, Írán i USA musí obnovit vlastní diplomatická zastoupení ve druhé zemi (Shoamanesh, 2009: 13-14) a zároveň uvolnit cestu

pro tzv. veřejnou diplomacii jakou jsou například výměnné akademické pobyty (Shoamanesh, 2009: 13). Potom bude reálná naděje, že bezpečnostní dilema mezi oběma zeměmi postupně vymizí.

* * *

Abychom mohli Bushův plán třetího pilíře označit za klasické bezpečnostní dilema, musíme Írán “rehabilitovat“ jako defenzivně realistický stát, který – navzdory politické propagandě – není nebezpečný. Skutečně nacházíme důvody pro tvrzení, že Teherán nepředstavuje bezpečnostní hrozbu a to dokonce ani pro Izrael, nemluvě o Evropě či USA.

Podle kritiků Bushova projektu třetího pilíře byla hrozba íránských raket (dlouhého doletu) zveličována (Kimball, 2008; LeFevre, 2008: 107). K podobnému závěru došel i společný tým amerických a ruských expertů v analýze (*Iran's Nuclear and Missile Potential. A Joint Threat Assessment by U.S. and Russian Technical Experts*) vypracované v roce 2009 pro globální think-tank The EastWest Institute. Autoři studie tvrdí, že “v současnosti neexistuje hrozba íránských raket středního a mezikontinentálního doletu, a pokud by vznikla, není bezprostřední“ (str. 17). Ještě důležitější je konstatování, že Írán postrádá motivy k útoku (str. 3, 13, 17).

To ovšem činí nevěrohodným scénář předpokládaný druhou modalitou odstrašení, podle níž potřebují USA protiraketovou obranu (její třetí pilíř) k odrazení případného omezeného raketového útoku ze strany “darebáckého“ Íránu. Teherán totiž nevlastní a ve střednědobém horizontu ani vlastnit nebude technicky nejnáročnější interkontinentální balistické střely, nemluvě o možnosti jejich osazení hlavicemi s (náležitě zmenšenými) zbraněmi hromadného ničení (srov. Mangott – Senn, 2007b: 12). Zároveň platí, že použití těchto prostředků se rovná sebevraždě, takže nejen capacity, ale i samotný motiv údajného agresora v druhé modalitě jaksi “nehrají“: “... bývalý francouzský prezident Chirac ... jasně řekl, že i Íránci si uvědomují, že kdyby na USA odpálili byť jen jednu jedinou raketu, pak by Teherán do dvaceti minut lehl popelem.“ (*MF Dnes*, 1.9.2007)

Dokonce ani takoví zastánci třetího pilíře jako polští představitelé nevykreslovali Írán jako hrozbu (*Iran was not seen as a danger at all*), na rozdíl od svých českých kolegů, kteří ve své většině otrocky převzali oficiální argumentaci Bushovy administrativy (Hynek – Střítecký,

2010: 182). Přesto i tehdejší ministr zahraničí Karel Schwarzenberg prohlásil: “Já vám něco řeknu: já si taky nemyslím, že by Írán chtěl zaútočit na Českou republiku.“ (*Právo*, 24.2.2007)

Jestliže takto zpochybníme pravděpodobnost varianty spojené s druhou modalitou odstrašení, nezbyváá než se přiklonit k názoru, že si Írán opatřuje balistické rakety nikoli k útoku, ale jako prostředek odstrašení případné vnější agrese (Shoamanesh, 2009: 8). Ostatně kdyby chtěl opravdu zaútočit jadernými či biologicko-chemickými zbraněmi na Západ, nebude kvůli tomu ve své vlastní zemi roky pracně konstruovat nákladné a snadno odhalitelné odpalovací rampy, raketové nosiče a jinou techniku, ale propašuje tyto zbraně hromadného ničení na místo určené na lodi, letadlem či dokonce jen v kufru (srov. Peoples, 2006: 428; Sessions, 2008: 23).

Proti představě raketového útoku z Íránu hovoří i teorie regionálních bezpečnostních komplexů (Buzan – Waever – Wilde, 2005: 18) vzešlá z okruhu Kodaňské školy. Jakkoli žijeme ve stále propojenějším světě, stále existují relativně oddělené a do značné míry geograficky vymezené tzv. (regionální) bezpečnostní komplexy, v rámci kterých státy kalkulují své bezpečnostní hrozby. Takovým bezpečnostním komplexem čili „svébytným subsystémem“ (Buzan – Waever – Wilde, 2005: 22) je například jižní Afrika (nebo Africký roh), jižní Amerika, nebo Evropa (Buzan – Waever – Wilde, 2005: 26), úžeji snad i Balkán, indický subkontinent, korejský poloostrov (obecně Dálný východ) atd.

Blízký východ představuje komplikovaný, leč samostatný regionální bezpečnostní komplex (Buzan – Waever – Wilde, 2005: 20) odlišný od bezpečnostního komplexu „Evropa“ nebo dokonce “Severní Amerika“. To znamená, že Írán a to i Írán jaderný neznamenaá nutně bezpečnostní hrozbu pro Evropu, neřku-li pro Spojené státy, neboť jde o rozdílné bezpečnostní komplexy, o jiné „subsystémy“. Írán nemá žádné zájmy na evropském kontinentě a není jasné, co by jej vedlo ke konfliktu s jakoukoliv evropskou zemí.

Evropa koneckonců vděčně odebírá íránskou ropu (za kterou si Teherán nechává platit v eurech) a chce odebírat i íránský zemní plyn v rámci projektu Nabucco. Kromě toho Evropa dlouhodobě podporuje palestínskou samosprávu, nikoli muslimy nenáviděný Izrael, jehož chráněncem jsou naopak tradičně Spojené státy. Ale i kdyby se přes toto všechno íránský režim dostal do křížku s Evropou či USA (třeba kvůli svému údajnému fanatismu), pořád hraje roli strach z odvety, jak zdůraznil bezpečnostní expert Jan Eichler: “Dosavadní dějiny jaderného odstrašování jasně ukazují, že ani ten největší diktátor si nedovolil zahájit

raketový útok na USA nebo na jejich spojence. Nikdo dosud nepodstoupil obrovské riziko, že při zdrcujících odvetných úderech zahyne on sám a že bude zpustošena i jeho země. Proto řada odborníků na Západě včetně USA tvrdí, že pokud Írán usiluje o vlastní arzenál jaderných zbraní, pak ne proto, aby zaútočil na USA, ale aby si zajistil nenapadnutelnost, aby znemožnil, že po operacích Trvalá svoboda a Irácká svoboda bude následovat operace Íránská svoboda.“ (*MF Dnes*, 1.9.2007)

Z uvedeného vyplývá, že ani jaderný Írán není automaticky důvodem ke strachu (srov. Schreer, 2008: 45). Vzhledem k historickým zkušenostem, současné podobě vzájemných vztahů i expertním názorům je jen minimální riziko, že by se Evropa stala obětí nukleárního raketového útoku, neboť chce-li Teherán atomovou bombu, pak nejspíš jako garanci vlastní bezpečnosti, o kterou má legitimní obavy, nejen ve světle nedávných úvah o amerických a/nebo izraelských leteckých úderech (srov. Talmadge, 2008: 87-88).

Írán tak svým vojenským programem zjevně jen reaguje – v rámci tzv. vnitřního vyvažování – na hegemonii Washingtonu, jak o tom hovoří Stephen Walt v kapitole 1.2. této práce. Pochopení pro Teherán vyjadřuje paradoxně i významný izraelský vojenský historik Martin van Creveld, podle něhož je Írán orientován defenzivně: “S ohledem na to, co se stalo Saddámu Husajnovi v roce 2003, by se dalo s úspěchem argumentovat tím, že íránské záměry jsou obranné, že vlastnictví jaderných zbraní tímto státem, pokud budou moudře použity k zastrahování, bude region spíše stabilizovat než naopak.“ (Townshend, 2007: 361) Tímto hodnocením Creveld přitakává proliferačním optimistům, představeným v kapitole 1.2. Ve shodě s nimi výslovně říká: “(...) není důvod pro ignorování globální šedesátileté zkušenosti. Tato zkušenost naznačuje, že ať se sporné zbraně objevily kdekoliv (...), výsledkem byl mír. Anebo pokud ne mír, tak alespoň patová situace.“ (Townshend, 2007: 362)

* * *

Dosavadní výklad ukázal, že nevyprovokovaný raketový útok z Íránu nehrozí Evropě ani USA. Protiraketové obrany tak není potřeba kvůli druhé modalitě odstrašení. Primární důvod pro “deštník“ (včetně třetího pilíře) spočívá v možném vývoji popisovaném třetí modalitou odstrašení (srov. Schreer, 2008: 46). Potvrzují to samotní zastánci protiraketové obrany, například Frank P. Harvey, ředitel Centra zahraničněpolitických studií na Dalhousie

univerzitě v kanadském Halifaxu. Harvey říká: “Klíčovým problémem, jemuž čelí USA, Evropa a Kanada na prahu 21. století není, jak zastrašit darebácké státy před odpálením jaderného útoku, nýbrž jak nejlépe zabránit, aby si myslely, že mohou odstrašit USA nebo NATO od spuštění ... intervence.“ (Harvey, 2000-2001: 73) A právě proto, že ponechává ve hře variantu intervence, protiraketová obrana by poskytla USA a/nebo NATO větší vyjednávací sílu (*bargaining leverage*) v případě krizí (Harvey, 2000-2001: 75).

V blízkovýchodním regionu by takovouto krizí způsobil nejpravděpodobněji konflikt Íránu s Izraelem, nebo se Saúdskou Arábií či Spojenými Arabskými Emiráty (srov. Pradhan, 2011: 273). Nějakou formu západní intervence by si jednoznačně vyžádal íránský pokus zablokovat strategicky klíčovou Hormuzskou úžinu s cílem způsobit obrovské výpadky v obvyklých dodávkách ropy na světové trhy (Talmadge, 2008: 82). Dlužno ovšem dodat, že analytici předpokládají, že by Teherán přistoupil k tomuto obávanému (ve skutečnosti ale riskantnímu a sebepoškozujícímu) kroku pouze v odvetě za předchozí (omezený) americký či izraelský útok (srov. Talmadge, 2008: 87-88). Zároveň nesmíme přehlížet (teoretici třetí modality tak většinou činí), že Washington může chtít zasáhnout na Blízkém východě nezávisle na tom, zda se Írán či jiná země chová agresivně. USA mají důvod intervenovat v oblasti i jen proto, aby si v ní udržely významný vliv, neboť jsou výrazně závislé na přísunu ropy, jejíž produkci a prodej si přejí podřídit kontrole amerických firem, nikoli (často nepřátelsky naladěných) národních států (srov. Iseri, 2009: 30).

V návaznosti na kapitulu 1.4. této práce lze tedy argumentovat, že za americkým plánem (třetího pilíře) protiraketové obrany bylo spíše ofenzivně realistické úsilí o moc než opravdové obavy o národní bezpečnost (*the project was more about enhancing American power than deterring an unlikely missile threat from states like North Korea or Iran*), což si myslel například někdejší kanadský ministr obrany Art Eggleton (Barry, 2010: 16). Jinými slovy: ofenzivní využití deštníku v rámci třetí modality odstrašení se ukazuje jako nejvěrohodnější vysvětlení potřeby protiraketové obrany (Rosenfield, 2009: 207, 211-212).

Potvrzuje to i důležitá studie *Planning a Ballistic Missile Defense System of Systems* (1999) vzniklá v RAND Corporation, vlivném think-tanku s vazbami na Pentagon. V části věnované účelu raketové obrany autoři hovoří o možnostech a vůli Spojených států nadále chránit americké zájmy ve světě (*The proper strategic rationale ... goes to the heart of the ability and will of the United States to protect its global interests*, str. 7). Systém podle nich neposlouží

ani tak k obraně, nýbrž především jako předpoklad a nástroj politiky (potenciálně globálního) intervencionismu (*ballistic missile defense is not simply a shield but an enabler of U.S. action*, str. 7). Studie totiž nijak neskrývá, že ani tzv. darebácké státy nezahájí nevyprovokovaný útok, jenž by se rovnal sebevraždě (str. 7). Mohou však hrozbou použití svých raket odstrašit USA od případné intervence a zajistit si tak nenapadnutelnost, jakkoli slabými konvenčními silami jinak disponují. Hlavním strategickým cílem raketové obrany je tedy neutralizovat odstrašující kapacity zemí (str. 8), které se protíví americké vůli.

Naprostu shodně popisuje celou věc i klíčová studie (*Rebuilding America's Defences...*) washingtonského think-tanku PNAC (Project for the New American Century), k jehož předním členům patřili významní jestřábi Bushovy administrativy jako Donald Rumsfeld a Paul Wolfowitz. Zmiňovaná studie tvrdí, že darebácké státy vyvíjejí balistické rakety a jaderné zbraně k odstrašení americké intervence v příslušných regionech (str. 4, 6, 12, 51-52). USA proto musí urychleně vybudovat “globální raketovou obranu” (str. 2), která jim i v budoucnu dovolí – jakožto “centrální element v užití americké moci” (str. 12) – “projekci síly po světě” (str. 2).

V této souvislosti stojí též za pozornost, že oficiální americká Národní bezpečnostní strategie (*the National Security Strategy*) ze září 2002 hovořila o protiraketové obraně ve stejné části (V. oddíl) jako o tzv. preemptivních zásazích (srov. Peoples, 2006: 422). Samotná Bushova administrativa nechápala protiraketovou obranu jako čistě obranný prostředek, ale jako součást tzv. “Nové Triády” sestávající i z útočných (jaderných i nejaderných) zbraní (Peoples, 2006: 429).

Z podobných důvodů jako protiraketovou obranu propagovali někteří dokonce i preventivní válku (Peoples, 2006: 421, 432), která je ovšem ještě kontroverznější (a z hlediska mezinárodního práva podle mnohých ilegální) než koncept preemptivní sebeobrany (srov. Kegley – Raymond, 2003: 389). Ozývaly se i hlasy, že ač Bushova administrativa mluví oficiálně o preempci, její filozofie odpovídá ve skutečnosti logice preventivních akcí (Kegley – Raymond, 2003: 385, 389). Ostatně útok na Irák označují experti téměř bez výjimky jako preventivní válku (srov. Brecher, 2003). Řada autorů se proto domnívá, že americkou zahraniční politiku vystihoval ofenzivní realismus, zejména od nástupu Bushovy administrativy v roce 2001 (srov. Iseri, 2009: 27). Právě intervence v Afghánistánu i v Iráku

jsou podle tohoto názoru „zřejmým produktem ofenzivně realistického cíle,“ totiž podepření pozice USA jako jediné supervelmoci v post-studenoválečném světě (Iseri, 2009: 28).

Zatímco tedy Írán „nikdy neproklamoval snahu napadat sousední země“ (Rašek, 2007: 10), USA opakovaně útočily a zároveň si pomocí protiraketové obrany zajišťují svobodu jednání pro další intervence ve vzdálených regionech. To vše nás přivádí k myšlence, zda plánovaný třetí pilíř americké protiraketové obrany nepředstavoval – v kontextu třetí modalitě odstrašení – imperialistické bezpečnostní dilema, jak jej představila kapitola 1.4. této práce.

Viděli jsme, že imperialistické bezpečnostní dilema vzniká ve vztazích mezi státy, které nejsou (všechny) defenzivně realistické a kdy jeden z nich spojuje svojí bezpečnost se zvýšenou nejistotou (a/nebo sníženou bezpečností) druhého. Imperialistické bezpečnostní dilema souvisí s úsilím určitého státu o hegemonii, vyvstává proto obvykle mezi slabším (domněle) revizionistickým státem a velmocí chránící status quo. V rámci imperialistického bezpečnostního dilematu si hegemón pořízuje prostředky usnadňující projekci síly. Za imperialistickým bezpečnostním dilematem se tedy skrývá nárok jednoho státu na dominanci zahrnující větší zranitelnost druhých.

Na první pohled se zdá, že parametry třetí modalitě odstrašení odpovídají docela dobře nastíněné teorii imperialistického bezpečnostního dilematu. USA lze označit za hegemonu se zájmem o udržení (mocenského) status quo (nejen) na Blízkém východě, který podle Washingtonu (revizionistický) Teherán (potenciálně) ohrožuje (srov. Lieber – Press, 2006b: 39). Zároveň zjevně platí, že USA v této modalitě nemohou být označeny za čistě defenzivně realistický stát, neboť si svými kroky (třetí pilíř) nezajišťují vlastní bezpečnost, ale spíše prostor pro případnou vnější ozbrojenou intervenci. Protiraketová obrana je z tohoto pohledu přímo učebnicovým příkladem prostředku projekce síly, prostředku, jenž si opatřuje hegemón, jak o tom hovoří koncept imperialistického bezpečnostního dilematu. Možnost USA intervenovat díky „deštníku“ pak vytváří větší nejistotu pro Írán, jak rovněž předpokládá imperialistické bezpečnostní dilema. USA tak *de facto* vyžadovaly, aby Írán uznal jejich dominanci (a vojenskou dominanci amerického spojence Izraele, dosud jediného jaderného státu v regionu) a akceptoval vlastní větší zranitelnost (nepokoušel se výrobou jaderných zbraní o dosažení nenapadnutelnosti). Ze všech výše naznačených důvodů se zřejmě dá pohlížet na třetí modalitě odstrašení (a roli protiraketové obrany v ní) optikou imperialistického bezpečnostního dilematu.

2.3. Geopolitika třetího pilíře

Umístění amerického radaru v Brdech by jako „vedlejší produkt“ přineslo „dokončení geopolitického přeskupení České republiky“ (Hynek, 2008: 6, 21). Tento „nepřímý dopad“ dohody mezi Prahou a Washingtonem spočívá v definitivním přesunu ČR „z bývalé sféry vlivu Ruska do prostoru Severoatlantického bezpečnostního společenství (NATO) a Evropské unie (EU)“ (Hynek, 2008: 16).

Jestliže tento „dopad třetího pilíře na přeskupení mezinárodní pozice České republiky a Polska“ označíme za „nepřímý a nezáměrný“ (Hynek, 2008: 24, pozn. 30), pak můžeme říci, že máme před sebou klasické bezpečnostní dilema, tedy situaci, kdy kroky státu X nechtěně ohrozí stát Y. Jakmile totiž jedna velmoc získá nové spojence (když u nich dojde ke geopolitickému přeskupení), ubírá (potenciální) spojence jiné velmoci a tak přispívá ke snížení její bezpečnosti, které se podle realistů dosahuje buďto vlastním zbrojením a/nebo vytvářením, respektive rozšiřováním aliancí.

Více spojenců slibuje větší moc a bezpečnost a tak geopolitické zisky USA ve střední Evropě znamenají automaticky geopolitické a přeneseně i bezpečnostní ztráty Moskvy, i kdyby Washington nesledoval tento cíl. Řešení naznačeného bezpečnostního dilematu by vyžadovalo neutralizaci určitých oblastí, jejich převedení do stavu „narázníkových států“. Přitom stojí za pozornost, že výraz „geopolitické bezpečnostní dilema“ (*geopolitical security dilemma*) v odborné literatuře prakticky nenajdeme (pro výjimku srov. Dobson – Marsh, 2001: 5) a když, tak tento pojem označuje úplně stejnou situaci jako obvyklý a v této práci používaný termín klasické bezpečnostní dilema (viz Dobson – Marsh, 2001: 5).

Při bližším pohledu se však jasně ukazuje, že v případě třetího pilíře nemohlo jít o klasické bezpečnostní dilema, neboť geopolitické a bezpečnostní zisky plynoucí USA ze zamýšlených amerických základů ve střední Evropě nejsou „nepřímé“ a už vůbec ne „nezáměrné“. Naopak, Washington naplánoval celý projekt v cílené snaze posílit svou moc na úkor Ruska, jak potvrzuje i následující hodnocení Nikoly Hynka: „Ačkoli lze říci, že geopolitické přeskupení nebylo více než vedlejším produktem z pohledu České republiky, z pohledu Ruska (otázka nesouhlasu) i USA (otázka umístění) byly geopolitické, respektive geostrategické důvody vysoko, přestože to obě země popírají.“ (Hynek, 2008: 16)

Vědomé úsilí USA o maximalizaci vlastních geopolitických a bezpečnostních zisků je patrné z několika skutečností.

Zaprvé, Washington si vybral pro své antirakety a radar bývalé ruské satelity v příslušném srdci Evropy, ačkoli pro obranu (celé) Evropy před oficiálně deklarovanou iránskou hrozbou by bylo vhodnější tyto americké základny situovat spíše na evropskou periferii, tedy blíže k oblasti Blízkého východu, třeba do Bulharska či Turecka, jak upozornil i fyzik a odborník na protiraketovou obranu Dean Wilkening ze Stanfordovy univerzity (Wilkening, 2008: 36, 61).

A za druhé, USA se rozhodly rozdělit komponenty třetího pilíře mezi dvě různé střeoevropské země. „Argument o rozptýlení systémů z operačně-strategického hlediska není dostatečný, jelikož oba systémy lze rozptýlit i v rámci jedné země,“ napsal v této souvislosti Nikola Hynek (2008: 16) a dodal: „je tedy zřejmé, že se americká strana a NATO snaží své vojenské základny a systémy *rozptýlit do více postkomunistických zemí i na základě politických a nikoli jen operačně-vojenských pohnutek*. To je následně vnímáno ruskou stranou jako americká strategie, jejímž cílem je obklíčení ruského území. Je evidentní, že americké geostrategické a ruské geopolitické zájmy jsou právě zde v příkrém rozporu.“ (Hynek, 2008: 17)

Tento rozpor se přitom vyjevuje i mimo evropský region, neboť americká strategie má nutně globální rozměr, jak ukazuje slavná kniha Zbigniewa Brzezinského (1999), jenž velmi otevřeně popsal, co musí USA dělat, aby si udržely svojí bezprecedentní převahu.

Předně se nesmí nechat vytlačit z euroasijského kontinentu, této „velké šachovnice“ geopolitiky, kde musí zabraňovat vzniku mocných států-rivalů či koalice takovýchto států (srov. Brzezinski, 1999: 200). Brzezinski se výslovně odvolává na Halforda MacKindera (Brzezinski, 1999: 45) a jeho teorii o „Heartlandu“. Ta byla zformulována na počátku 20. století v souvislosti s britsko-ruským bojem o sféry vlivu na Středních východě (námořní mocností byla tehdy Británie, pevninskou od 18. století nepřetržitě expandující Rusko).

Největšího uplatnění však Mackinderova geopolitická koncepce došla během studené války (Iseri, 2009: 33), kdy USA soustavně zadržovaly na periferiích euroasijského kontinentu mamutí SSSR rozprostírající se prakticky po celé oblasti „Heartlandu“, tedy jádra „světového ostrova“ (MacKinder). Nová námořní mocnost Spojené státy musely ve vlastním zájmu blokovat jeho další pronikání a rozrůstání, čili „obklíčit“ světový ostrov na jeho okrajích – v oblasti tzv. „Rimlandu“ (Iseri, 2009: 33) vytvářet proamerické koalice typu NATO.

V této době narůstá obrovským způsobem americká vojenská přítomnost v zahraničí, která je v podstatě ze stejných důvodů udržována do současnosti: na Dálném východě (hlavně Japonsko, kdysi i Filipíny), na Blízkém východě (Turecko, Saúdská Arábie), v západní Evropě (Británie, Dánsko, Německo, Itálie). Zároveň dnes zuří boj o spojení a sféry vlivu v post-sovětském prostoru. Tak jako se USA (spolu s EU) přetahují s Ruskem o Ukrajinu, snaží se vzájemně vypudit i ze střední Asie, jejíž rostoucí význam chápou kromě Washingtonu a Moskvy i Peking, Teherán či Dillí (srov. Blank, 2008: 73).

USA chtějí ve střední Asii čelit sílícímu Rusku a Číně (*counter a revived Russia or China*) a také rozšiřování íránského vlivu (Blank, 2008: 73, 76). Navzdory obvyklému přesvědčení nejde Washingtonu primárně o přístup k tanním surovinám (ropa, zemní plyn), jakkoli samozřejmě hrají zásadní roli (srov. Blank, 2008: 76). Nejdůležitější důvod amerického zájmu o střední Asii vychází ale ze strategických úvah reflektujících skutečnost, že se daný region nachází v těsné blízkosti jak Ruska, tak i Číny (Blank, 2008: 73).

Jinými slovy: USA usilují o politickou kontrolu nad středoasijskými a kaspickými energetickými zdroji a jejich transportními trasami z velké části kvůli geopolitickým kalkulacím zaměřeným na zadržování potenciálních vyzyvatelů v Pekingu a v Moskvě (Iseri, 2009: 27).

Když tedy Washington podporuje nezávislost a bezpečnost středoasijských republik, činí tak ve snaze zabránit vzniku nějakého sjednoceného „euroasijského impéria“ (Blank, 2008: 75) schopného ohrozit americkou hegemonii. Tento „geopolitický imperativ“ pak nutí USA k politikám mařícím ruské úsilí ovládnout středoasijský trh s energiemi (Blank, 2008: 77). Ústřední význam v tomto boji připadl Kazachstánu (Iseri, 2009: 38). Neméně důležitým místem střetávání se stal ale také kaspický region a jeho zásoby strategických surovin (Iseri, 2009: 34). Z širšího pohledu pak lze říci, že i americká okupace Iráku a Afghánistánu slouží stejným geopolitickým cílům jako podpora Washingtonu pro ropovod BTC (Baku-Tbilisi-Ceyhan) – zvýšit politickou kontrolu USA nad Eurasií (Iseri, 2009: 32), čili posílit regionální americkou hegemonii s vyhlídkou na hegemonii globální (Iseri, 2009: 35).

Moskva ovšem dělá na šachovnici dobré tahy a snaží se shromáždit středoasijské republiky pod svojí kuratelou prostřednictvím různých obchodních a vojenských dohod (Blank, 2008: 79). V souladu s Waltovou teorií „vnějšího vyvažování“ navíc pozorujeme, že ruské kroky ve střední Asii podporuje do určité míry i Čína (Blank, 2008: 82), která by rovněž ráda v dané

oblasti minimalizovala americkou (vojenskou) přítomnost (Blank, 2008: 83). Peking také chce exportovat kaspickou ropu východním směrem ke svým vlastním konzumentům, zatímco USA plánují dostat kaspickou ropu na západ do Evropy (Iseri, 2009: 42).

Moskva i Peking proto spolupracují na potlačování nežádoucích (Američany inspirovaných) politických (pro-demokratických a prozápadních) změn ve středoasijských republikách (Blank, 2008: 84). Právě pronikání Washingtonu do střední Asie sblížilo Rusko a Čínu a dalo vzniknout (mimo jiné) Šanghajské organizaci spolupráce (Blank, 2008: 84), kterou lze označit za pokus o „vnější vyvažování,“ tj. společné vyvažování několika zemí proti úřadujícímu americkému hegemonovi.

V cílevědomé americké snaze zabránit vzniku jednoho spojeného euroasijského makroregionu – stejně jako snaze proniknout dál do nitra Eurasie – hraje veledůležitou roli Evropa, takřčené „demokratické předmostí“ (Brzezinski, 1999: 63), příslovečné dveře na Východ, k Rusku. V rámci exekutivy USA dohlíží na prosazování amerických zájmů v Evropě a v Eurasii speciální úřad *Bureau of European and Eurasian Affairs* vedený v dobách Bushe juniora Danielem Friedem, bývalým americkým velvyslancem – v Polsku. Už ze samotného názvu této instituce můžeme vidět, jaký význam se přisuzuje Evropě z hlediska geopolitiky Eurasie, respektive jak důležitý je americký vliv v Evropě k úspěšnému prosazování tohoto vlivu v dalších částech Eurasie. Vůbec proto nepřekvapí, že Fried (v pozici náměstka ministryně zahraničí) byl i jedním z hlavních vyjednávačů amerických antiraket v Polsku. Někteří odborníci se ostatně domnívali, že „skrytým cílem“ Bushova plánu třetího pilíře bylo jednoduše „upevnění amerického vlivu na území EU“ (Robejšek, 18.12.2007) a zbrždění rozvíjející se spolupráce mezi Ruskem a EU (Glogoczowski, 2007).

Po konci studené války pozorujeme na politické mapě Evropy zásadní přeskupení sil: země východní Evropy (podle MacKindera významné pro ovládnutí Heartlandu; viz Dokulilová – Klímková, 2010), které dříve patřily k SSSR či byly v jeho sféře vlivu, se postupně dostaly do sféry vlivu Washingtonu (NATO) a Evropské unie (Romancov, 2009: 105-106). Američany dominované NATO zabralo celou střední Evropu, rozšířilo se na Balkán a dokonce až do Pobaltí, tedy do pro Rusko geopoliticky mimořádně citlivé oblasti tzv. „blízkého zahraničí“ (srov. Romancov, 2009: 108).

Moskva se tímto cítí podvedena: „V podstatě všichni Rusové jsou totiž přesvědčeni, že od Západu dostali závazný slib, že se NATO nebude rozšiřovat do prostoru, který vyklidila Varšavská smlouva.“ (Romancov, 2009: 110)

Existenci tohoto slibu přitom připouští i někteří významní Američané, dokonce sám bývalý rektor washingtonské National Defense University, generálporučík Robert G. Gard. Tento asistent dvou ministrů obrany potvrdil, že USA po konci studené války ubezpečily Rusko, že NATO nebude expandovat směrem k jeho hranicím: „MDA rovněž tvrdí, že instalace GMD v Evropě podpoří regionální stabilitu. Avšak oznámení (těchto) instalací a reakce na to vytvořila ve skutečnosti značnou nestabilitu. Ruský prezident Vladimir Putin tyto instalace rozhněvaně odsoudil. Chápe je jako další americký a alianční (NATO) vojenský zásah do bývalých zemí Varšavské smlouvy blízko ruské západní hranici, navzdory dřívějším ujištěním USA, že se NATO neposune na východ, pokud do něj bude moci vstoupit sjednocené Německo.“ (Gard, 2007: 2)

Jak ale předpokládá ofenzivní realismus (viz kap. 1.4. této práce), velmoci vždy využijí příležitosti k posílení vlastní moci a potažmo bezpečnosti (Iseri, 2009: 26-27). USA rozšířily svojí sféru vlivu, když bylo Rusko v 90. letech výrazně oslabeno. Také geopolitické motivy stojící za třetím pilířem ve střední Evropě jsou součástí stejné hry na „velké šachovnici“ jako východní expanze NATO. Tataž Bushova administrativa, která prosazovala radar v ČR a antirakety v Polsku, současně „lanarila“ do NATO Ukrajinu a také Gruzii (Shearman, 2009: 122), u níž se dokonce spekulovalo o možném umístění dalšího, tzv. předsunutého radaru protiraketové obrany, viz *Spacewar.com*, 5.3.2007). Přitom – nebo právě proto – jak zdůrazňuje Brzezinski, oblast Ukrajiny je geopolitickým ohniskem, neboť „Bez Ukrajiny přestává být Rusko euroasijským impériem.“ (Brzezinski, 1999: 52)

Zároveň probíhá geostrategicky motivovaný přesun amerických ozbrojených sil ze západní do (jiho)východní Evropy: z Německa do Rumunska a Bulharska (Glogoczowski, 2007). V kontextu všech těchto souvislostí musíme vnímat roli ČR a Polska coby vytipovaných hostitelských zemí třetího pilíře: „Diskutovaný radar v Brdech má být součástí systému, který se rozpíná od Aljašky, přes Japonsko a Austrálii do Evropy a Grónska – obkličuje jádro euroasijského kontinentu,“ upozornil profesor mezinárodních vztahů Oskar Krejčí (2007: 3) a dodal: „... NMD je součástí širší politické koncepce, při jejíž realizaci dochází k posouvání vojenských základů USA stále blíže k ruským hranicím – což snižuje věrohodnost prohlášení o tom, že NMD není zaměřen proti tomuto státu.“ (Krejčí, 2007: 4-5)

Nepředstavoval tedy nakonec třetí pilíř – coby součást globálního protiraketového systému USA – pro Rusko strategickou výzvu?

2.4. Rusko-americké bezpečnostní dilema

V následující kapitole doložíme hodnotu (explanační potenciál) tří námi vybraných teoretických konceptů, konkrétně bezpečnostního dilematu, modalit odstrašení a vyvažování.

V empiricky zaměřeném výkladu vysvětlíme, že Bushův plán třetího pilíře představoval pro Rusko vojenské nebezpečí, čili pokud Washington nechtěl svými instalacemi ve střední Evropě Moskvu nijak ohrozit, způsobil v americko-ruských vztazích klasické bezpečnostní dilema, jehož různé dimenze podrobně popíšeme. Zároveň ukážeme, že bezpečnostním dilematem lze vysvětlit i Obamovo rozhodnutí opustit Bushův projekt třetího pilíře.

Ruské obavy z tohoto projektu přitom zasadíme do měnicího se kontextu první modalit odstrašení, která umožní pochopit, jak protiraketová obrana Washingtonu přispívá k větší asymetrické zranitelnosti Moskvy. V této souvislosti dále zmíníme ruská protiopatření v reakci na americký „deštník“, tj. jednotlivé typy a praktické příklady vyvažování ze strany Moskvy.

Na závěr budeme ovšem argumentovat, proč je pravděpodobné, že USA ve skutečnosti jednaly záměrně s cílem snížit bezpečnost Ruska, pro něž tak třetím pilířem nevytvořily bezpečnostní dilema, ale strategickou výzvu motivovanou ofenzivně realistickými mocenskými ambicemi.

* * *

V předchozí kapitole jsme viděli, že Bushův plán třetího pilíře přinášel Rusku geopolitické ztráty. V následujícím textu se pokusíme ukázat, že uvažovaný radar v Česku a antirakety v Polsku představovaly pro Moskvu kromě toho i přímé „vojensko-technické ohrožení“ (Mangott – Senn, 2007a: 10). Zatímco by tedy USA svojí bezpečnost po instalaci třetího pilíře zlepšily (srov. Brookes, 2008), bezpečnost Ruska by se naopak snížila, byť zpočátku třeba jen nepatrně. Ale protože Washington třetím pilířem oficiálně nechtěl nijak Rusko ohrozit, můžeme tento projekt označit za klasické bezpečnostní dilema, tj. situaci, kdy bezpečnostními obavami motivované vojenské kroky (třetí pilíř) jednoho státu (zde USA) neúmyslně vytvářejí (pocit) nebezpečí pro druhé (zde Rusko).

Co nás vede k tvrzení, že třetí pilíř vojensky ohrožoval Rusko, jehož bezpečnost tak snižoval? Podle názoru šesti předních vědců by plánované antirakety v Polsku byly schopné sestřelit i ruské mezikontinentální balistické střely (ICBMs), jakkoli to americká vládní Agentura pro protiraketovou obranu (Missile Defence Agency, MDA) popírala (*USA Today*, 27.9.2007). Mezi uvedené odborníky patřil 1) Theodore Postol (fyzik z Massachusettského technologického institutu a dlouholetý prominentní kritik protiraketové obrany, jinak též bývalý vědecký poradce amerického námořnictva), 2) George Lewis (v té době pomocný ředitel Programu mírových studií na Cornellově univerzitě), 3) Pavel Podvig (ruský fyzik, výzkumník Centra pro mezinárodní bezpečnost a spolupráci ze Stanfordovy univerzity, který přišel s vlastními odhady a potvrdil zjištění Postola a Lewise), 4) Richard Garwin (tvůrce první vodíkové bomby a někdejší člen Rumsfeldovy komise, jež v 90. letech vyhodnocovala hrozbu balistických raket americké národní bezpečnosti), 5) Philip Coyle (bývalý náměstek ministra obrany za prezidenta Clintona se zodpovědností za testování zbraňových systémů) a 6) David Wright (fyzik z americké nevládní organizace Unie znepokojených vědců).

Přesvědčení o tom, že by plánované americké antirakety v Polsku dokázaly sestřelit ruské ICBMs sdíleli i někteří západoevropští experti (srov. Mangott – Senn, 2007a: 10). V tomto smyslu byly údajně ohroženy zejména případné ruské ICBMs odpálené na USA z prostoru ruských raketových základen Tejkovo a Tatiščevo (Mangott – Senn, 2007b: 13). Objevily se dokonce i hlasy, že americké antirakety v Polsku mohly (technicky vzato) posloužit i přímo k útoku, buď na ruské vesmírné satelity (srov. Saanio, 2010: 48) nebo jako nosiče jaderných hlavic zaměřených na Rusko (srov. Coyle – Samson, 2008: 8).

Také plánovaný americký radar v Česku kolidoval s ruskými bezpečnostními zájmy. V předchozí kapitole zmiňovaný Robert Gard v této souvislosti napsal (Gard, 2007: 2), že Putin vnímá oprávněně toto zařízení jako „potenciálně dotěrné“ (*potentially intrusive*). V čem spočívala ona dotěrnost, to ozřejmil dobře již titulek komentáře (Mangott – Senn, 2007a) dvojice bezpečnostních analytiků z univerzity v rakouském Innsbrucku, podle nichž by se Rusko díky radaru v Česku ocitlo pod pozorováním (*Unter Beobachtung*) ze strany USA. Autoři ve svém textu otevřeně říkají (Mangott – Senn, 2007a: 10): „Umístění radarových zařízení v blízkosti Ruska dovolí USA strategicky využitelný stálý a precizní kontrolní pohled na pohyb raket v určitých sektorech (jejich) balistické letové dráhy.“ (*Die Stationierung von russlandnahen Radaranlagen erlaubt der USA einen strategisch nutzbaren ständigen und präzisen Kontrollblick auf Raketenbewegungen in bestimmten Sektoren der*

ballistischen Flugbahn dieser Raketen.) Americký radar v Česku by se prý nejvíce hodil v případě jaderné konfrontace (doslova „v situaci nukleární války“) mezi Ruskem a USA (Mangott – Senn, 2007a: 10).

Možnost využití plánovaného amerického radaru v Česku pro účely vojenské špionáže proti Rusku potvrdil i někdejší docent brněnské Univerzity obrany Milan Vašíček, jenž zařízení označil za „velké oko k nahlížení do raketového dění v Rusku“: „Základní úlohou radaru XBR bude především, řečeno eufemisticky, role zpravodajského nástroje ke sledování raketového dění v Rusku. (...) (...) Cílem radarového „špionážního“ sledování je především poodhrnout tajemství ruských bojových hlavic a přijít tak na způsob, jak překonat ruské raketové systémy: odhalit trajektorie letu a navedení na pozemní cíl, způsob manévrování před antiraketou, rozlišit bojové hlavice na skutečné a klamné.“ (Vašíček, 2008: 10)

* * *

Z výše řečeného vyplývá, že realizace Bushova plánu třetího pilíře hrozila změnit v ruský neprospěch kontext první modality odstrašení, jak jsme ji představili v podkapitole 1.3.2. této práce (první modalitu tvoří pokračující strategické odstrašování mezi USA a Ruskem založené na logice vzájemně zaručeného zničení, neboli na schopnosti obou zemí provést masivní odvetný úder v reakci na předchozí preemptivní útok protivníka). Uvedené nebezpečí se muselo Moskvě jevit jako o to závažnější, že první modalita již bez tak údajně doznala zásadní transformace zvýhodňující americkou stranu.

Již klasickou se dnes stala studie amerických expertů Keir A. Liebera a Daryl G. Presse z renomovaného odborného periodika *International Security*. Autoři argumentují, že po skončení studené války dochází k významnému posunu v rovnováze moci (Lieber – Press, 2006b: 11), většině realistům tak drahé. Jaderná rovnováha se prý silně vychýlila ve prospěch USA a tento trend bude nejspíš i nadále pokračovat (Lieber – Press, 2006b: 8, 11, 26). Důvodem je soustavný úpadek ruského jaderného arzenálu při současné modernizaci amerických kapacit (Lieber – Press, 2006b: 8), například zvyšování jejich „smrtonosnosti“ (*lethality*; Lieber – Press, 2006b: 26). Dnešní mezinárodní systém se tak dostává do situace, kdy končí éra vzájemně zaručeného zničení (MAD) a nastává pomalu období „jaderného prvenství“ (*nuclear primacy*) Spojených států amerických (Lieber – Press, 2006b: 7, 8, 11), což znamená, že USA získaly schopnost zlikvidovat překvapivým prvním úderem ruské

(a ještě více čínské) strategické síly (Lieber – Press, 2006b: 8, 32). Ofenzivní jaderný potenciál USA přitom dále vzroste po rozmístění protiraketové obrany, byť i omezené (Lieber – Press, 2006b: 28).

Podle Liebera a Presse nutí změněné podmínky Rusko a Čínu k budování početnějších jaderných arzenálů a/nebo k většímu rozptýlení svých strategických sil (Lieber – Press, 2006b: 10, 31). Autoři proto vyjadřují obavu z nových závodů ve zbrojení (Lieber – Press, 2006b: 10, 31). Jaderná nerovnováha může také vytvořit nebezpečnou nestabilitu (dynamiku) během krizí či válek (Lieber – Press, 2006b: 10, 32), například v důsledku toho, že USA budou v pokušení přistoupit k nukleární eskalaci, pokud se třeba nejaderné vojenské operace začnou vyvíjet v jejich neprospěch (Lieber – Press, 2006b: 33).

Uvedená argumentace přirozeně Rusko zneklidňovala (Conley – Tsypkin, 2008: 3) a vyvolala vlnu polemik, které rezonovaly i v českém prostředí. Jako v USA, i v domácí akademické obci se vyprofilovaly dva protichůdné názory – jeden (více méně) sdílející alarmismus Liebera a Presse a druhý, jenž s jejich závěry nesouhlasil. Jako naprosto neoprávněné odmítal ruské obavy zejména Petr Suchý z brněnské Masarykovy univerzity. Podle něj byl strach Moskvy z toho, že třetí pilíř ohrozí strategickou stabilitu „zcela nepodložený“ (Suchý, 2007: 29), neboť „pravděpodobnost narušení strategické stability v souvislosti s možným rozmístěním deseti amerických interceptorů v Polsku a radarového zařízení v České republice je nulová.“ (Suchý, 2007: 39) Suchý dokonce tvrdil, že „americký protiraketový systém je ve vztahu k Rusku a jeho bezpečnosti zcela benigní“ (Suchý, 2007: 41).

Jiní domácí odborníci však vyjádřili mnohem znepokojivější názory. Týkaly se hlavně „závažné zranitelnosti ruských strategických sil“ (Švestka, 2008: 31) vůči hypotetickému americkému prvnímu úderu (*first strike*), tj. útoku sestávajícímu z „dekapitačního úderu, zacíleného na prvky systému velení, řízení a komunikace, a odzbrojujícího úderu, zaměřeného na zničení strategických sil.“ (Švestka, 2008: 31)

Jaroslav Švestka, autor jednoho z modelů případného amerického prvního úderu v této souvislosti napsal: „Modelové scénáře Liebera a Presse, Podviga, NRDC i scénář obsažený v této práci, všechny, byť s odlišnými výchozími předpoklady, ukazují skutečnost vysoké zranitelnosti ruských strategických sil prvním úderem USA.“ (Švestka, 2008: 43) V důsledku zmíněné ruské zranitelnosti již *de facto* nadále neexistuje stav vzájemně zaručeného zničení (MAD) ve vztahu USA-Rusko (Švestka, 2008: 31, 44). Došlo totiž ke „zpochybnění ruské

schopnosti druhého úderu“ a to kvůli úpadku ruských strategických sil při současném „permanentním kvalitativním růstu amerického jaderného arzenálu“ (Švestka, 2008: 44).

Švestka charakterizuje novou situaci těmito slovy: „po provedení modelového prvního úderu by Rusku zůstal mnohem menší *absolutní* počet nosičů (nejvýše jednotky kusů) než za studené války. (...) Toto je *gros* onoho skutečného posunu od MAD; škody způsobené přeživšími ruskými strategickými silami by i v nejhorším případě byly příliš nízké na to, aby byly „zničením“ protivníka. Zatímco Rusko schopností prvního (odzbrojující + dekapitační) úderu nedisponuje (...), Spojené státy mají v tomto směru nepopiratelný primát v tom smyslu, že mohou Rusku způsobit škody zcela nesrovnatelné s těmi, které by hrozily USA v odvetě.“ (Švestka, 2008: 44)

Věřohodnost ruské odvety navíc oslabuje i americký protiraketový systém, byť zatím údajně jen nepatrně: „shodují-li se hypotetické scénáře prvního amerického úderu v tom, že by jej byl schopen přežít pouze zlomek strategických sil Ruska, určitou roli začínají hrát i početně relativně omezené protiraketové prostředky, nicméně přínos současné protiraketové obrany k celkové zranitelnosti je nízký.“ (Švestka, 2008: 44)

* * *

V teoretické části této práce jsme ukázali, že bezpečnostní dilema významně umocňuje nejistota ohledně budoucích úmyslů států, tedy ten typ nejistoty, který zdůrazňuje ofenzivní realismus. Zmíněný problém je klíčový i pro posouzení nebezpečí (třetího pilíře) americké protiraketové obrany. V tomto případě stojí Rusko (a jiné země) před vtíravou a nepříjemnou otázkou, jestli (jak dlouho) zůstane celý systém opravdu „omezeným“ či zda se USA jednoho dne nerozhodnou jej dále rozšiřovat. Protože i kdybychom připustili, že „ani radarová základna v České republice, ani deset interceptorů v Polsku nemůže stávající poměr sil narušit“ (Suchý, 2007: 41), o větším počtu radarů, respektive interceptorů to již říci nelze.

Není proto radno přehlížet, že i tzv. hlavní dohoda o radaru (Dohoda mezi Českou republikou a Spojenými státy americkými o zřízení radarové stanice protiraketové obrany Spojených států v České republice) obsahovala zmínku (viz Článek X, 8.) o „pokračujícím rozvoji celosvětového systému protiraketové obrany“. Co všechno a jakým tempem chtěly USA rozvíjet, zůstává věcí nejistoty vytvářející v této souvislosti vážné bezpečnostní dilema. Pro Moskvu (neřku-li Čínu) musely například znít více než hrozivě informace některých

expertů, podle nichž Washington hodlal rozmístit v rozmezí let 2008-2012 až 300 protiraketových střel (Rašek, 2007: 8), což by představovalo obrovský skokový (a Íránem či Severní Koreu naprosto nezdůvodnitelný) nárůst, uvážíme-li současný počet amerických interceptorů pohybující se v řádu dvou desítek (Suchý, 2007: 32). Dvojice rakouských odborníků také naznačila, že by se další americké antirakety mohly v dohledné době objevit kromě Polska i v jiných zemích, konkrétně v Rumunsku a Bulharsku (Mangott – Senn, 2007b: 13).

Téměř jisté budoucí navyšování stavů antiraket by se ospravedlnilo stále silnější hrozbou z Íránu (srov. Misher, 2009: 12). Zastánci třetího pilíře sice hovořili o obraně před omezeným útokem několika málo raketami, avšak jaká je pravděpodobnost, že – dojde-li opravdu k útoku – bude takto omezený (srov. Samson, 2007: 496)? Slovy bezpečnostního analytika Antonína Raška: „Stejně tak neobstojí, že by potenciální agresor zaútočil jen několika raketami, které by byly schopny antirakety v Polsku zničit, a tak zároveň riskoval masivní protiúder. ... V případě dalšího íránského vyzbrojování by musela být obrana Evropy daleko rozsáhlejší.“ (Právo, 10.12.2007)

Rozsáhlejší obrana předpokládá samozřejmě více antiraket, které ale hrozí ještě přiostrit již existující obavy Ruska o vlastní bezpečnost. Prominentní kritici „deštníku“ skutečně varovali (Lewis – Postol, 2008: 38), že zamýšlených deset antiraket v Polsku bude pouze počáteční fází (*the 10 proposed interceptors should be regarded as an initial deployment*) projektu dislokace (evropské části) americké protiraketové obrany. Za pravdu jim v jistém smyslu dávali i někteří zastánci Bushova plánu třetího pilíře, když ze svého hlediska logicky apelovali, aby se americký systém stal (postupně) „více robustním“ (Sessions, 2008: 27) a to kvůli paralelně se zdokonalujícím arzenálům nepřátel (*„Our systems must get more robust and more capable because history teaches us that our enemies will not stand still“*). Také vlastní dokumenty americké vlády obsahovaly zmínku o tom, že (Bushův) evropský pilíř má být určitým výchozím bodem pro pozdější vylepšené a rozšířené protiraketové obrany (*a starting point for fielding improved and expanded missile defenses later*; Misher, 2009: 12). Vše zkrátka nasvědčovalo tomu, že americká protiraketová obrana je program s nebezpečně otevřeným koncem (*an open-ended system*; Dvorkin, 2007: 22).

Konečně i v případě uvažovaného radaru v Česku zůstávala otevřenou varianta jeho budoucí modernizace, tj. vylepšení výkonnostních parametrů. Nasvědčovala tomu zřejmě i následující pasáž z již zmiňované tzv. hlavní dohody o radaru: „Spojené státy mohou na radarové stanici podle vlastního uvážení udržovat, vybavovat a provozovat objekty a infrastrukturu protiraketové obrany, včetně provozních a podpůrných zařízení a infrastruktury.“ (Článek VII, 1.) Konkrétně řečeno, Washington by například mohl u radaru v Česku zvýšit počet „vysílajících/přijímajících (T/R) modulů“ (Hynek, 2008: 20) a to potenciálně až více jak čtyřnásobně, z původních 16 896 na 78 848 (Lewis – Postol, 2008: 34). Někteří odborníci navíc nevyklučovali, že by USA později do třetího pilíře nějak začlenily i další radary, zejména již provozovaný radar GLOBUS II v norském Vardo sloužící podle všeho k monitoringu zkušebních letů ruských raket (Lewis – Postol, 2008: 35-36), ale eventuálně i ke stejným účelům využívaný americký radar umístěný na námořní platformě poblíž Aleutských ostrovů u Aljašky (Mangott – Senn, 2007a: 10).

Tíživou nejistotu vzbuzovaly i budoucí americké úmysly stran případného rozšiřování systému protiraketové obrany o vojenské instalace v kosmickém prostoru. „Již stávající architektura protiraketové obrany je závislá na vesmírných prvcích,“ připomíná Nikola Hynek a dodává: „Prezident Bush ... *de facto* obnovil Reaganovu myšlenku umístění zbraňových prvků do vesmíru, i když jejich cíl, povaha a rozsah jsou zčásti odlišné.“ (Hynek, 2008: 20) Podle Hynka „Jak americké Ministerstvo obrany, tak i Kongres a řada expertních institucí intenzivně diskutují o možnosti umístění protibalistických řízených střel do vesmíru.“ (Hynek, 2008: 21) Odborníci proto upozorňovali, že „Přijetí amerického rozhodnutí o vybudování systému protiraketové obrany ... má těsnou vazbu na možnou militarizaci kosmu.“ (Tůma, 2007: 28) To byl ostatně i jeden z důvodů, proč Kanada – jinak velký spojenec Washingtonu – odmítla nakonec svou účast na americkém „deštníku“ (srov. Barry, 2010: 16, 21).

Nejistotu ohledně budoucích úmyslů USA v této oblasti ovšem umenšují některé varovné signály, které nemohou než zvyšovat ruské (a čínské) bezpečnostní obavy. Předně, Spojené státy americké odmítly podepsat návrh mezinárodní smlouvy (tzv. PAROS – *Prevention on an Arms Race in Outer Space*) omezující využívání kosmu k vojenským účelům (Rašek, 2007: 13). Zároveň Washington v oficiálních dokumentech otevřeně deklaroval svůj záměr vytvořit si kapacity a plány zajišťující americkou svobodu jednání ve vesmíru při odepření této svobody (i jen potenciálním) rivalům (Duvall – Havercroft, 2008: 755, 761).

USA se nehodlají omezovat ve vlastních vesmírných aktivitách (včetně vojenských), ale stejné právo nechtějí přiznat ostatním (Duvall – Havercroft, 2008: 755, 761). Protiraketovou obranu lze v tomto kontextu označit za jeden ze způsobů, jak se „zmocnit geopolitické vlády nad orbitálním prostorem“ (Duvall – Havercroft, 2008: 756).

* * *

Výše jsme argumentovali, že realizací Bushova plánu třetího pilíře ve střední Evropě bez ohledu na Rusko by USA patrně způsobily klasické bezpečnostní dilema (srov. Saanio, 2010: 3, 15, 20). Uvedený závěr vychází ze zjištění, že zatímco by USA svoji bezpečnost (ve vztahu k Íránu) třetím pilířem zvýšily, nechtěně by zároveň podkopaly bezpečnost ruskou (Saanio, 2010: 4, 19, 20). Takto pojatý projekt protiraketové obrany tedy hrozil přinést negativní důsledky generované logikou bezpečnostního dilematu (*the BMDS project seems to have had the inevitable consequence of a security dilemma*; Saanio, 2010: 63).

Bezpečnostní dilema totiž úzce souvisí s dalším teoretickým konceptem představeným v první části této práce – s vyvažováním. Pokud chce stát dodatečným zbrojením zvýšit vlastní bezpečnost, vyvolá pravděpodobně vyvažující reakce svých rivalů, i když nemá agresivní úmysly (Saanio, 2010: 3, 19). Díky těmto protiopatřením pak může být výsledná bezpečnost (všech zúčastněných) dokonce nižší než v původní situaci (Saanio, 2010: 3, 19).

Je skutečností, že právě Bushův plán třetího pilíře zavalil Rusku podnět k řadě protiopatření (byť většinou zatím jen avizovaných), která by se negativně dotkla amerických a/nebo evropských bezpečnostních zájmů (Saanio, 2010: 4). To znamená, že zamýšlený radar v Česku a antirakety v Polsku (z hlediska druhé modality odstrašení legitimní obranné prostředky) hrozily skrze vyprovokování ruského vyvažování přivodit tragickou situaci označovanou Boothem a Wheelerem jako „bezpečnostní paradox“ (*the BMDS build-up has obviously invoked a ... hard balancing reaction from Russia, which in the long run might lead to ... a situation called the “security paradox”*; Saanio, 2010: 20-21)

V souladu s terminologií Stephena Walta lze říci, že Moskva v této věci přistoupila k zřetelnému vnitřnímu vyvažování, tj. k mobilizaci domácích zdrojů proti nepříteli. Rusko zvýšilo vojenské výdaje a varovalo, že rozmístí svoje rakety v Kaliningradu či ve spřáteleném Bělorusku a/nebo posílí arzenál baltické flotily (Saanio, 2010: 49).

Ruské strategické bombardéry znovu začaly v rámci cvičných letů pronikat do oblastí střežených Spojenými státy americkými a jejich spojenci v NATO (Cimbala, 2008: 437). V reakci na Bushovy plány ve střední Evropě zintenzivnila Moskva nejspíš také svoji špiónážní činnost v zahraničí (Cimbala, 2007: 458).

Jako nejpravděpodobnější a asi i nejučinnější odpověď na třetí pilíř se však jevila zrychlená ruská modernizace vlastních balistických raket schopných překonat americký „štít“ (srov. Saanio, 2010: 4). Do úvahy přicházela i varianta, že se Moskva rozhodne pro budování svého analogického protiraketového systému, čímž by mohla snížit váhu amerického jaderného odstrašení (Saanio, 2010: 5).

Přestože mnoho ze zmíněných protiopatření zůstávalo spíše v rovině rétorických výhrůžek, lze o nich hovořit jako o projevech eskalační spirály typické pro bezpečnostní dilema (*All of these concrete counter-measures and rhetoric statements by Russia undisputedly represent signs of ... an evolving escalation spiral typical of the concept of security dilemma*; Saanio, 2010: 51). Rusko se zkrátka v důsledku negativního vnímání amerických úmyslů (Saanio, 2010: 17) rozhodlo – řečeno se Stephenem Waltem – k tvrdému vyvažování (*hard balance*) rostoucí moci USA (Saanio, 2010: 20), tj. k vyvažování pomocí vojenských prostředků (*Without doubt, the BMDS build-up has already led to balancing by military means by Russia*; Saanio, 2010: 4).

Kromě toho šlo reálně zaznamenat i pokusy Moskvy o vnější vyvažování, tj. vytváření či posilování spojenectví s jinými státy obdobně znepokojenými politikou Washingtonu. Případy ruských snah o vnější vyvažování zahrnovaly například společné námořní cvičení s Venezuelou, náznaky obnovy strategického partnerství s Kubou či spekulace o znovuotevření ruské námořní základny ve Středomoří (Saanio, 2010: 49). Rusko také z taktických důvodů udržuje spolupráci s Íránem či Severní Koreou (Saanio, 2010: 16), přičemž se předpokládalo, že v případě rozvíjení Bushova třetího pilíře ve střední Evropě Moskva na oplátku zintenzivní svoji pomoc íránskému nukleárnímu programu (srov. Saanio, 2010: 50). Za určitý symbol vnějšího vyvažování ze strany Moskvy můžeme považovat i společné oficiální prohlášení podepsané v květnu 2008 prezidenty Ruska a Číny, kteří shodně odsoudili budování americké protiraketové obrany (*BBC*, 23.5.2008).

Zmínit ovšem zasluhuje i fakt, že Rusko nebylo jedinou zemí, která vyvažovala USA ve věci protiraketové obrany. Zdrženlivost některých západoevropských států (hlavně Německa a Francie) vůči Bushově plánu třetího pilíře (Saanio, 2010: 58-62) považují totiž někteří experti za použití strategie „měkkého“ (*soft*) vyvažování (Saanio, 2010: 20, 58).

* * *

Nyní se zaměříme na otázku, jak chápat situaci po odvolání amerického úmyslu postavit radar v Česku a antirakety v Polsku.

Předně lze říci, že Obamovo odstoupení od Bushova plánu třetího pilíře odborníci většinou přivítali kladně (srov. Popa, 2009: 81; Misher, 2009: 2; Fitzpatrick, 2009-2010: 5). O skutečných důvodech (a významu) tohoto kroku se ale vedou diskuse. Sám Obama opakovaně popřel, že by jeho přehodnocení evropské části protiraketové obrany bylo motivováno snahou nezneprátelit si příliš Moskvu (Zolotukhina, 2010: 40). Přesto mnozí nepochybují o tom, že ruské protesty Obamovo rozhodnutí ovlivnily. Koneckonců, Obama měl od začátku jako jednu ze svých priorit zlepšení vztahů USA s Moskvou (Frunzeti, 2009: 22). Nabízí se proto interpretace, že zrušení radaru v Česku a antiraket v Polsku představovalo ze strany Washingtonu určité „zdvořilostní gesto“ (*courtesy gesture*) vůči Rusku (Frunzeti, 2009: 22), učiněné zřejmě i s vědomím toho, že USA potřebují spolupráci Ruska k vyřešení problému íránského jaderného programu (Frunzeti, 2009: 21). Politickému obchodu v podobě zrušení Bushova plánu třetího pilíře výměnou za ruskou podporu americkému tlaku na Írán nasvědčoval i médií zveřejněný soukromý dopis Obamy zaslaný Medveděvovi na počátku roku 2009 (srov. Stefanachi, 2009: 35-36).

Někteří experti jsou dokonce přesvědčeni, že právě koncept bezpečnostního dilematu může (z velké části) vysvětlit Obamovo opuštění Bushova plánu třetího pilíře. Podle těchto názorů projevil Obama notnou dávku toho, co jsme v podkapitole 1.1.3. popsali spolu s Boothem a Wheelerem jako „citlivost na bezpečnostní dilema“ (*security dilemma sensibility*). Revizí protiraketové obrany měla Obamova administrativa ukázat, že chápe nebezpečí bezpečnostního dilematu způsobeného původním Bushovým projektem (*the Obama administration has shown that it understands the prospects of a security dilemma caused by the BMDS*; Saanio, 2010: 65).

Obamou koncipovaná pozměněná podoba protiraketové obrany již nehrozí tolik vytvořením bezpečnostního dilematu (Saanio, 2010: 57). Je tomu tak i proto, že USA jsou pod vedením demokratů zjevně ochotny dělat (určité) ústupky zemím s námitkami vůči americkému deštníku (Saanio, 2010: 5). Obama tedy prosazuje zájmy Washingtonu s větší zdrženlivostí, aby snížil ruské obavy z amerického unilateralismu a „nenasytnosti“ (Saanio, 2010: 5) a přesvědčil tím o neškodných (*benign*) úmyslech USA (Saanio, 2010: 64). Nová administrativa ve Washingtonu totiž podle všeho nechce zavdat rivalům podnět k zvyšování vlastní síly za účelem vyvažování USA (Saanio, 2010: 5).

Obama se vlastně pokusil odvrátit bezpečnostní dilema spojené s protiraketovou obranou (Saanio, 2010: 11, 13), aniž by však rezignoval na její výstavbu (*To avoid ... a security dilemma, without giving up the ambition of an effective missile defence, President Obama has decided to apply a “smarter” BMDS approach*; Saanio, 2010: 5). Jenže ani u Obamovy verze deštníku není vyloučeno, že také nevyústí v bezpečnostní dilema (*the long term negative prospects of a security dilemma still loom*; Saanio, 2010: 5, 68). Dokonce se objevily hlasy, podle nichž slibovaný flexibilnější a mobilnější protiraketový systém může Rusko nakonec shledat ještě nebezpečnějším než původní Bushův koncept (Saanio, 2010: 47).

Odborníci ostatně upozorňují, že Obamův projekt evropského pilíře protiraketové obrany je podobný tomu Bushovu (Tardieu, 2010: 447). Obama totiž ve skutečnosti Bushův plán v podstatě zachoval, pouze jej rozfázoval do několika postupně navazujících kroků s předpokládanou realizací po víceletých intervalech. Ústup od Bushova plánu třetího pilíře tak vnímají někteří jako „taktický“ a „dočasný“ (Tardieu, 2010: 444).

Ani v obecné rovině neučinil Obama žádný zásadní odklon od Bushova kursu (Tardieu, 2010: 448). Obama se – inspirován Zbigniewem Brzezinským (Tardieu, 2010: 449-450) – rovněž snaží oslabit Rusko, změnila se pouze metoda (Tardieu, 2010: 451), kterou je pro demokratického prezidenta „zadržování“ (Tardieu, 2010: 443, 451). Zároveň s odvoláním Bushova plánu třetího pilíře tedy pozorujeme posilování americké přítomnosti ve střední Asii (Tardieu, 2010: 444, 448, 450). USA pod Obamovým vedením také nadále chtějí oddělit Ukrajinu od Ruska (Tardieu, 2010: 449). Jinými slovy: americký tlak na Rusko pokračuje, pouze se takticky oddálil v Evropě ve prospěch středoasijské fronty (Tardieu, 2010: 451).

Vrátíme-li se k protiraketové obraně, zdá se, že skutečné zmírnění, ba překonání bezpečnostního dilematu ve vztahu Washington-Moskva slibuje pouze důsledně multilaterální přístup k celé problematice (srov. Saanio, 2010: 5, 65), tj. plnohodnotná spolupráce na společném deštníku mezi USA/NATO a Ruskem (*The only form of missile defence acceptable to Russia, he [the chief of the general staff of the Russian military] said, was joint missile defence with Russian involvement*; Fitzpatrick, 2009-2010: 9).

* * *

Předešlý výklad ukázal, že Bushův plán třetího pilíře (v kontextu dalších výše popsáných fenoménů) snižoval bezpečnost Ruska, zejména s ohledem na pravděpodobné budoucí zdokonalování protiraketové obrany. Pokud odmítneme věřit oficiálním americkým prohlášením, že Washington neměl v úmyslu Moskvu ohrozit, nemůžeme uvažovaný radar v Česku a antirakety v Polsku označit za klasické bezpečnostní dilemma. Jestliže totiž USA jednaly záměrně za účelem snížení bezpečnosti Ruska, šlo z jejich strany o strategickou výzvu motivovanou mocenskými ambicemi, nikoli obavami o bezpečnost.

Co nás opravňuje k podezření, že USA vědomě usilovaly o snížení bezpečnosti Ruska? Jednak samotná podoba navrhovaného třetího pilíře (jeho geopolitické i vojenské aspekty) a pak také celková americká zahraničně-politická strategie.

Podle kritiků Bushova plánu třetího pilíře bylo vybrané umístění antiraket v Polsku a radaru v Česku doslova „ideální“ pro zachycení hypotetických ruských mezikontinentálních balistických střel vypálených na USA z prostoru západně od Uralu (Lewis – Postol, 2008: 38). Naskýtá se tak otázka, nakolik je pravděpodobné, že Washington zvolil pro své základny čistě náhodou polohu přímo ideální pro ohrožení ruských strategických sil?

Pokud jde o obecné směřování USA, mnozí jsou přesvědčeni, že hlavním cílem americké „velké strategie“ (*grand strategy*) byla – v souladu s ofenzivním realismem – globální hegemonie (Iseri, 2009: 27, 31, 43). Tomu nasvědčoval i název jednoho vlivného, v kapitole 3.2. této práce zmiňovaného washingtonského think-tanku: „Projekt pro nové americké století“ (*Project for the New American Century*, PNAC). Aby si USA udržely svoji nadvládu, musí bránit nástupu nových (nebo návratu starých) velmocí. Proto někteří experti otevřeně tvrdí, že americká zahraniční politika posledních desetiletí usilovala konstantně o oslabení Ruska (Tardieu, 2010: 451).

Specielně kurs Bushe juniora považovali i prominentní američtí autoři za „(neo)imperiální“ (Ikenberry, 2002: 44, 45, 57, 60). Podle těchto hlasů se Bush rozhodl udržet svět unipolárním, tj. takovým, ve kterém neexistuje žádný souměřitelný rival Washingtonu (Ikenberry, 2002: 49). USA skutečně deklarovaly (mocenský) úmysl zůstat bezkonkurenčně vojensky nejsilnější zemí (Ikenberry, 2002: 49). A aby USA coby globálního vůdce, protektora a vymahače (*enforcer*) nemohl nikdy žádný stát nebo koalice států ohrozit, snažil se Washington rychle vyvinout technologickou převahu (Ikenberry, 2002: 50) v různých strategicky významných oblastech. Ikenberry uvádí jako příklad roboty, lasery a satelity (Ikenberry, 2002: 50), ale zmínit by šla v této souvislosti právě i protiraketová obrana (srov. Saanio, 2010: 4). O té měl ostatně republikánský kandidát na prezidenta John McCain prohlásit (srov. Kimball, 2008), že poslouží „k zajištění proti potenciálním hrozbám od strategických konkurentů, jako jsou Rusko a Čína“ (*to hedge against potential threats from strategic competitors like Russia and China*).

V kapitole 2.1. zmiňovaný polský odborník Roman Kuzniar tvrdil, že americké antirakety v Polsku by ve skutečnosti cílily na Rusko, nikoli na deklarovaný Írán (Glogoczowski, 2007). USA podle Kuzniara usilovaly o „absolutní hegemonii“ (*absolute hegemony*), což považoval za nebezpečné, neboť velmoc cítící se bezpečně bude náchylná k vojenským dobrodružstvím (Glogoczowski, 2007). Hegemon může beztréstně kohokoliv zasáhnout (Glogoczowski, 2007). Jinak řečeno: „Absolutní bezpečnost jedné země znamená bohužel nedostatek bezpečnosti pro ostatní země.“ (Glogoczowski, 2007)

Nakonec i Lieber s Presseem se přikláněli k názoru, že ze strany Washingtonu šlo nejspíš o záměrnou snahu dosáhnout jaderného prvenství (Lieber – Press, 2006a: 50, 53). Nasvědčovaly tomu alespoň některé americké vojenské iniciativy (Lieber – Press, 2006b: 30). Zejména určité jaderné programy USA lze prý obtížně vysvětlit jinak než jako přípravu na možný nukleární první úder proti významným mocenským rivalům (Lieber – Press, 2006b: 30). Současné americké jaderné síly tedy vypadají jako určené pro první úder proti Rusku nebo Číně (Lieber – Press, 2006b: 30-31). Ostatně o jadernou dominanci („útěk od MAD“) měly podle autorů USA usilovat i během 70. a 80. let (Lieber – Press, 2006a: 44), podobně jako SSSR (Lieber – Press, 2006a: 45).

Lieber a Press se zároveň domnívali, že i vysvětlení pro protiraketovou obranu musíme hledat v cílevědomé snaze Washingtonu o jaderné prvenství (Lieber – Press, 2006a: 52), neboť „... typ protiraketové obrany, kterou Spojené státy mohou hodnověrně nasadit, má význam především v ofenzivním a ne defenzivním smyslu – jako doplněk amerického prvního úderu, nikoli jako autonomní štít. Pokud by Spojené státy provedly nukleární útok na Rusko (nebo Čínu), cílové zemi by zůstal jen malý zbytkový arzenál – pokud vůbec něco. V tomto případě by dokonce i relativně malý nebo neefektivní systém protiraketové obrany mohl být více než dostatečný k odražení jakéhokoli odvetného úderu, protože zdevastovanému nepříteli by zbylo jen málo hlavic a klamných cílů“ (Lieber – Press, 2006a: 52).

Samozřejmě lze namítnout, že USA na Rusko nikdy nezaútočí (srov. Lieber – Press, 2006b: 32, 35). Bylo by to nanejvýš riskantní a politicky nepředstavitelné, mnohem víc než rovněž velice nepravděpodobný iránský útok na Evropu. V podmínkách anarchického mezinárodního systému musejí nicméně strategové kalkulovat i s těmi nejhoršími myslitelnými scénáři (viz tzv. *worst-case scenarios* v první části této práce).

Bezprostředně jde ale o to, co všechno by si mohli Američané dovolit ve vzájemných vztazích – nejen s Moskvou, ale vlastně s celým světem. Jednat z pozice nikým neohrožené síly umožňuje tlačit druhé do kouta. S koncem MAD získává Washington tzv. „eskalační dominanci“ (*escalation dominance*), tj. schopnost vyhrát válku na jakékoli strategické úrovni (Lieber – Press, 2006a: 53). Jaderné prvenství by tak nejspíš poskytlo USA donucovací vliv (*coercive leverage*) na protivníky během budoucích krizí (Lieber – Press, 2006b: 10). Zároveň jaderné prvenství hrozí svěst USA k více asertivní, ba i avanturistické zahraniční politice (Lieber – Press, 2006b: 39), neboť agresivita je podle mnohých takřka úměrná stupni, s jakým se může stát beztrestně chovat špatně (srov. Jervis, 1976: 49). Ani víra v bohubilé úmysly „dobrotivého hegemonu“ (*benign hegemon*) na věci příliš nemění – úmysly se těžko zjišťují, navíc se mohou změnit (jak zdůrazňuje ofenzivní realismus) a nejsou tak sto nahradit neosobní logiku „rovnováhy strachu,“ která jediná spolehlivě držela velmoci na uzdě.

V situaci vlastní nezranitelnosti by to byl tudíž Washington (a nikoli Teherán), kdo by mohl vydírat ostatní státy, v případě první modality odstrašení Rusko (srov. Mangott – Senn, 2007b: 16). Jak to vyjádřil odborník na mezinárodní právo prof. Francis Anthony Boyle: „Tyto evropské antirakety jsou doplněk dlouhodobé americké strategie nukleárního prvního úderu proti Rusku (...) Prostřednictvím amerického prvního úderu by bylo odstraněno skoro

99% ruských jaderných sil. Bush junior tedy potřebuje antirakety, aby se postaral o ten zbytek. (...) Vláda Spojených států totiž věří, že s rozmístěním zjevně úspěšných kapacit prvního úderu může přejít od odstrašení k „donucení“. Jinými slovy, se zjevnou schopností prvního úderu, Spojené státy mohou během krize donutit Rusko poslouchat na slovo.“ (*Global Research*, 6.6.2007)

Spojitost (*linkage*) mezi strategií odstrašení (*deterrence*) a donucení (*compellence*) zdůraznila nedávno Maria Sperandei (2006) ve své studii o donucovací diplomacii (*coercive diplomacy*) a jejím využití během první války v Zálivu v letech 1990-1991. Autorka dokonce naznačuje, že hranice mezi (čistě defenzivním) odstrašením a (spíše ofenzivním) donucením nemusí být vždy ostré (Sperandei, 2006: 259), což tak trochu připomíná skepsi ofenzivních realistů ohledně jasného rozlišení útočných a obranných zbraní. Sperandei zároveň tvrdí, že USA se po konci studené války otevřeněji uchýlovaly k donucení (Sperandei, 2006: 263), které se tak stalo význačným nástrojem americké zahraniční politiky (Sperandei, 2006: 266), byť zatím pouze vůči mnohem slabším zemím jako Irák, Somálsko, Bosna, Libye, Laos, Kuba nebo Haiti (Sperandei, 2006: 257).

Závěr: Odsouzení k nejistotě

Rigorózní práce analyzovala z různých pohledů někdejší Bushův nerealizovaný plán na vybudování třetího pilíře americké protiraketové obrany v Polsku a v České republice. Práce si přitom kladla za cíl ilustrovat a doložit hodnotu (explanační potenciál) existující teorie, konkrétně několika ústředních a vzájemně souvisejících (neo)realistických konceptů, zejména bezpečnostního dilematu, vyvažování a modalit odstrašení. Význam těchto (a dalších) konceptů demonstrovala empirická analýza americko-ruských, americko-iránských a americko-česko/polských vztahů.

Hlavní výzkumná otázka se soustředila na odhalení přesného typu a praktického fungování bezpečnostních dilemat (včetně možnosti jejich zmírnění či překonání) vyvolaných Bushovým projektem ve střední Evropě. Zabývali jsme se přitom i otázkou, jaká byla hlavní motivace pro budování „deštníku,“ neboli zda za plánem americké protiraketové obrany stála defenzivně realistická snaha o bezpečnost či spíše ofenzivně realistické úsilí o moc a zisk na úkor na druhých.

Závěry rigorózní práce lze shrnout následovně:

Hodnotu teoretického konceptu klasického bezpečnostního dilematu ilustroval hlavně výklad americko-ruských vztahů. Rigorózní práce popsala, proč Bushův plán třetího pilíře přinášel Rusku geopolitické ztráty i přímé vojenské nebezpečí. Snaha Washingtonu zvýšit svoji bezpečnost pomocí radaru a antiraket ve střední Evropě tak hrozila snížit bezpečnost Ruska, jakkoli možná (zpočátku) nepatrně. Protože ale USA podle oficiálních vyjádření nezamýšlely Rusko instalacemi v Polsku a v ČR poškodit, způsobily ve vzájemných vztazích klasické bezpečnostní dilema, tj. situaci, kdy obrannými úvahami (štit proti Íránu) motivované vojenské kroky (třetí pilíř) jednoho státu (USA) neúmyslně vytvářejí nebezpečí pro druhé (Rusko).

Ruské obavy z Bushova plánu třetího pilíře souvisely s fungováním první modalit odstrašení (pokračující strategické odstrašování mezi USA a Ruskem založené na logice vzájemně zaručeného zničení), jejíž kontext se protiraketovou obranou Washingtonu mění v ruský neprospěch. Konkrétně dochází k oslabování věrohodnosti ruské schopnosti druhého úderu a tak i k zvyšování pravděpodobnosti úspěchu případného budoucího amerického nátlaku na Moskvu.

Rigorózní práce dále ukázala, že koncept (klasického) bezpečnostního dilematu může vysvětlit i Obamovo rozhodnutí opustit Bushův projekt třetího pilíře. Podle tohoto názoru projevila nová demokratická administrativa ve Washingtonu značnou dávku toho, co Booth s Wheelerem nazývají „citlivostí na bezpečnostní dilema“ (*security dilemma sensibility*). Přesto není vyloučeno, že také Obamův revidovaný plán evropské části protiraketové obrany nevyústí nakonec v podobné (klasické) bezpečnostní dilema pro Rusko. Opravdové překonání bezpečnostního dilematu spojeného s protiraketovou obranou totiž slibuje pouze upřímná spolupráce na společném „deštníku“ mezi USA/NATO a Ruskem.

Rigorózní práce se nicméně přiklonila k závěru, že Bushova vláda nejspíš záměrně koncipovala třetí pilíř tak, aby snižoval bezpečnost Ruska. To by ovšem znamenalo, že USA pro Rusko ve skutečnosti nevytvořily bezpečnostní dilema, ale regulérní strategickou výzvu (řečeno s Boothem a Wheelerem) motivovanou nepřítelstvím a mocenskými ambicemi. Zdá se totiž, že plán třetího pilíře byl zamýšlen jako součást obecnější expanzivně zaměřené „velké strategie“. Spíše než vážně míněné obavy o národní bezpečnost motivovaly výstavbu „deštníku“ ofenzivně realistické snahy o hegemonii (včetně té ve vesmíru), o jaderné prvenství (schopnost prvního úderu bez obav z odvěty), o zvýšení vlastního technologického náskoku a o neomezenou „svobodu jednání“ (zahrnující i možnost „projekce síly“) ve vztahu k druhým státům, zejména (potenciálním) rivalům.

Rigorózní práce dále identifikovala bezpečnostní dilema ve vztahu USA-ČR a USA-Polsko. V obou těchto případech se jednalo o typ bezpečnostního dilematu označovaného adjektivem „alianční“. Lze říci, že existence tohoto dilematu se ukázala jako nejméně sporná – nezáleželo totiž na tom, čím byl plán třetího pilíře motivován nebo koho a jak ohrožoval. Alianční bezpečnostní dilema spočívalo v pouhém faktu, že střeoevropští spojenci Washingtonu svým souhlasem hostit americké základny riskovali „chycení do pastí“ (třeba tím, že by se sami stali terčem v eventuální raketové válce) a naopak případným odmítnutím nějakou formu „opuštění“ (v podobě větší či menší ztráty zájmu USA o střední Evropu).

Pro USA zase znamenalo alianční bezpečnostní dilema nutnost zohledňovat v interakcích s Moskvou („hra s protivníkem“) pravděpodobné negativní dopady Obamovy politiky („usmiřování“) na ochotu postkomunistických zemí pokračovat v jejich dosavadní (protiruskými sentimenty živěné) loajálně proamerické orientaci („alianční hra“).

Rigorózní práce představila dále originální pojetí Kena Boothe a Nicholase Wheelera, kteří rozlišují bezpečnostní dilema a bezpečnostní paradox. Bezpečnostní dilema spočívá podle nich v samotné nutnosti volby, která může ale nemusí být správná. Stát stojí před úkolem rozhodnout, jak interpretovat úmysly a kapacity druhých a následně jak na ně nejlépe odpovědět. Pojem bezpečnostní paradox pak označuje zbytečně vzniklou situaci vzájemného nepřátelství způsobeného chybnými a kontraproduktivními volbami učiněnými v rámci bezpečnostního dilematu, hlavně na úrovni dilematu interpretace.

Z hlediska uvedeného pojetí je zřejmé, že plán (třetího pilíře) americké protiraketové obrany představoval jasné bezpečnostní dilema. Bushův projekt „deštníku“ totiž stavěl jiné státy (Rusko, Írán, ale i Čínu) před (obtížné) „dilema interpretace“ a následně i „dilema odpovědi“. Různé varianty možného využití zamýšlených antiraket v Polsku a radaru v České republice (viz tři kvalitativně odlišné modalities odstrašení) dodávaly těmto vojenským instalacím onu „dvojznačnou symboliku“ (*ambiguous symbolism*) zbraní důležitou pro vytvoření bezpečnostního dilematu. Zároveň generovaly nejistotu klíčovou pro všechny koncepty bezpečnostního dilematu.

Z pohledu Boothe a Wheelera je ovšem jednoznačným bezpečnostním dilematem i íránský raketový a jaderný program – USA, Evropě, Izraeli, ale třeba i Saúdské Arábii nezbyvá než se pokusit odhadnout, jaké úmysly má Teherán se svými strategickými zbraněmi a jak na ně odpovědět. Jestliže jsme se přiklonili k názoru, že kroky Teheránu jsou vedeny z velké části strachem čili obavou o vlastní bezpečnost, potom musíme americkou konfrontační reakci (respektive výslednou situaci ve vzájemných íránsko-amerických vztazích) označit za bezpečnostní paradox.

Rozbor americko-íránských vztahů ilustroval také přínos modelu odstrašení a modelu spirály. Viděli jsme, že interakci mezi Washingtonem a Teheránem lze interpretovat prostřednictvím obou zmíněných modelů. Model odstrašení i model spirály totiž vypadají navenek takřka shodně – dva státy proti sobě zbrojí a zvyšují napětí ve vzájemných vztazích. Rozdíl spočívá v tom, že popsané jednání je oprávněné a efektivní pouze v modelu odstrašení, když tedy existuje opravdová hrozba (strategická výzva, slovy Boothe a Wheelera) v podobě ofenzivně realistického, agresivního státu usilujícího o mocenské cíle. Naopak v modelu spirály jde o nešťastný a kontraproduktivní proces, který neslouží žádné ze stran, neboť nikdo ze zúčastněných aktérů netouží po konfrontaci (proto mnozí autoři považují model spirály za v podstatě synonymní s bezpečnostním dilematem).

Otázka tedy stojí tak, zda Bushovo počínání (sankce a třetí pilíř) bylo na místě (správnou odpovědí na správně rozeznané nebezpečí, viz model odstrašení) nebo představovalo zbytečně přehnanou reakci na sice zbrojící, ale v zásadě pouze bezpečnost sledující Írán (viz model spirály).

Bushova administrativa odpovídala na kroky Teheránu v duchu modelu odstrašení, neboť považovala Írán za jasně nepřátelský revizionistický stát. Rigorózní práce však ukázala značnou pravděpodobnost toho, že Írán jedná ve skutečnosti defenzivně realisticky, takže není nebezpečný. Teherán důvodně nedůvěřoval Washingtonu a snažil se proto získat dostatečně odstrašující kapacity. Pokud byl ovšem íránský zbrojní program motivován primárně defenzivně, potom americká reakce vytvořila ze vzájemných vztahů model spirály. USA totiž interpretovaly íránské vojenské iniciativy jako jednoznačné ohrožení a místo náležitých ujišťujících signálů zahájily vlastní zbrojení (třetí pilíř) a režim ekonomických sankcí. Bushova administrativa tedy aplikovala doporučení vycházející z modelu odstrašení na situaci, která se spíše podobala modelu spirály.

Výklad americko-íránských vztahů demonstroval rovněž užitečnost teoretických konceptů modalit odstrašení, konkrétně druhé (odstrašování útoku darebáckých států ze strany USA) a třetí (darebáckým státem iniciované odstrašování USA od regionální intervence) modalit. V každé z těchto modalit hraje protiraketová obrana – včetně jejího třetího pilíře – jinou roli: ve druhé modalitě čistě defenzivní, ve třetí naopak spíše ofenzivní. Rigorózní práce přitom došla k závěru, že experti se většinou připravovali na scénář třetí, nikoli druhé modalit, která se ukázala jako vysoce nepravděpodobná a tudíž i nevěrohodná.

To je i odpověď na otázku, proč USA usilovaly o vybudování (třetího pilíře) protiraketové obrany. Ačkoli oficiální politická zdůvodnění operovala s pojmem bezpečnost, domníváme se, že větší význam měla jiná (byť související) realistická motivace, totiž moc. Nemusíme být nutně proliferačními optimisty, abychom uznali relevanci argumentu, že ani jaderný Írán nepředstavuje automaticky vážnou bezpečnostní hrozbu, ať už pro (rovněž jaderný a raketový) Izrael či (nekonfliktní „civilní velmoc“) Evropu a ještě méně pro tisíce kilometrů vzdálené a nesrovnatelně silnější USA. Obavy o „národní bezpečnost“ (*homeland security*) Spojených států amerických vyjádřené druhou modalitou odstrašení tak nemůžeme považovat za skutečný či hlavní důvod pro Bushův plán třetího pilíře ve střední Evropě. Za americkým projektem „deštníku“ bylo spíše ofenzivně realistické úsilí o moc, respektive o udržení schopnosti Západu ovlivňovat (i vojensky) dění v kritických zájmových oblastech.

Zbrojení Íránu totiž ohrožovalo především manévrovací prostor USA coby garanta stability (*statu quo*) strategicky důležitého blízkovýchodního regionálního bezpečnostního komplexu. Íránské rakety nesnižovaly schopnost Washingtonu ubránit vlastní zemi (viz druhá modalita odstrašení), ale spíše americké mocenské pozice (včetně spojenců) v oblasti Blízkého východu. Odstrašující kapacity Íránu by do budoucna omezily reálnou „svobodu jednání“ (*freedom of action*) USA, zejména možnost případné „projekce síly“ čili vojenské intervence. Protiraketová obrana – včetně jejího třetího pilíře – by naopak USA navrátila absolutní svobodu jednání ve vztahu k Íránu a tím i lepší vyjednávací pozici a větší schopnost nátlaku (viz donucení; *compellence*) v eventuální krizi.

Rigorózní práce v této souvislosti propojila koncept modalit odstrašení s jednotlivými typy bezpečnostního dilematu.

Pro americko-íránské vztahy nejdůležitější třetí modalita představuje zjevně kontext pro imperialistické bezpečnostní dilema (druhá modalita má naopak blízko ke klasickému bezpečnostnímu dilematu). Nesledují-li totiž USA budováním třetího pilíře bezpečnostní cíle, nemůže se jednat o klasické bezpečnostní dilema, ale maximálně jen o imperialistické bezpečnostní dilema, které ovšem mnozí autoři (Shiping Tang) za bezpečnostní dilema odmítají vůbec označovat, neboť v něm nejsou všechny zúčastněné státy defenzivně realistické. To znamená, že jeden z nich (v našem případě USA) vyžaduje záměrně zvýšenou nejistotu a zranitelnost (sníženou bezpečnost) toho druhého (v našem případě Íránu), například tím, že mu brání v získání strategických zbraní (A-bomba) poskytujících díky efektu odstrašení záruku vlastní nenapadnutelnosti. Imperialistické bezpečnostní dilema tak vzniká nejčastěji mezi pretendentem na hegemonii (USA) a slabším (domněle) revizionistickým státem (Írán), proti kterému si hegemon pořizuje prostředky usnadňující projekci síly, což přesně vystihuje funkci protiraketové obrany v rámci třetí modalit odstrašení.

Rigorózní práce operovala konečně i s různými typy vyvažování. Význam těchto teoretických konceptů ukázal empirický rozbor americko-íránských i americko-ruských vztahů, který potvrdil (neo)realistickou tezi o vyvažování coby ústřední reakci států na podmínky nejistoty a rivalit v anarchickém mezinárodním systému generujícím bezpečnostní dilemata.

Íránský jaderný a raketový program byl v této souvislosti popsán jako příklad vnitřního vyvažování (tj. mobilizace vlastních zdrojů) proti hegemonii USA. Zároveň se jedná o takzvané tvrdé vyvažování neboli vyvažování pomocí vojenských prostředků.

V přímé odpovědi na Bushův plán třetího pilíře přistoupila k vnitřnímu a tvrdému vyvažování Moskva, která halasně vyhrožovala rozmístěním vlastních raket v Kaliningradu a oznamovala vývoj nových mezikontinentálních balistických střel schopných překonat americký „štít“. Rusko se navíc zároveň pokoušelo i o vnější vyvažování (tj. vytváření spojenectví proti hegemonii USA), například s Venezuelou či Čínou.

Určitý typ vyvažování jsme zaznamenali (snad trochu paradoxně) také u amerických spojenců v západní Evropě. Zdrženlivost zejména Německa a Francie vůči Bushově projektu třetího pilíře šlo vysvětlit postojem takřčeného jemného či měkkého (*soft*) vyvažování. Tato strategie se může projevat i tím, že se slabší státy snaží hegemonovi svázat ruce prostřednictvím mezinárodních institucí. V případě protiraketové obrany jde o to, že pokud by USA provozovaly celý systém samostatně nebo jen ve spolupráci s mnohem slabšími středoevropskými „satelity“ (viz původní *bilaterální* smlouvy USA-ČR a USA-Polsko), měly by nad „deštníkem“ nepochybně větší kontrolu, než když se stane společnou věcí celé Severoatlantické aliance (viz současná fáze tzv. natoizace protiraketové obrany). Rozšiřováním účastníků projektu (potenciálně až po Rusko) se automaticky omezuje manévrovací prostor unilateralismu nakloněného hegemonu, který by nemohl tak snadno systém zneužít, neboť by o něm musel rozhodovat v rámci kolektivní platformy, nemluvě o větší nutnosti sdílení citlivých vojenských informací a dalších forem „krocení“ (*taming*) americké moci.

* * *

Další výzkum v této oblasti by se měl logicky zaměřit na nový Obamův projekt evropské části protiraketové obrany. Také v tomto případě můžeme zkoumat případná bezpečnostní dilemata, či různé scénáře interakce mezi USA/NATO/EU a Íránem v rámci druhé a třetí modality odstrašení.

Zajímavé by mohlo být i detailnější porovnání zjevné odlišnosti politicko-veřejného a expertního diskurzu o protiraketové obraně jako takové (viz např. fakt, že politici většinou hovořili o potřebě protiraketové obrany kvůli druhé modalitě odstrašení, zatímco odborníci počítali do budoucna spíše s vývojem odpovídajícím třetí modalitě odstrašení).

A konečně, další výzkum tématu by se mohl zabývat i otázkou, nakolik lze při studiu protiraketové obrany vycházet i z jiných teorií mezinárodních vztahů, například z některé verze (neo)liberalismu. Nemuselo by přitom jít jen o zjišťování, které domácí skupiny uvnitř států podporují tento vojenský projekt (republikáni v USA, atlanticisté v Evropě) nebo naopak vystupují proti němu (aktivisté, někteří vědci, levicoví politici). Nejvýznamnější potenciální přínos liberalismu by podle našeho názoru spočíval v odhalení a zdůvodnění možnosti *spolupráce* USA (NATO) a Ruska v oblasti protiraketové obrany, tedy toho, o čem může – jak jsme viděli i v této práci – pojednat i realismus, avšak liberalismus je přeci jen obecně optimističtější pokud jde o vyhlídky na kooperaci mezi státy. A kdyby šlo o spolupráci dlouhodobých rivalů v nejcitlivější otázce bezpečnosti, obvyklá (ofenzivně) realistická skepse by najednou stála před vážnou a zajímavou výzvou. Z teoretického i praktického hlediska si proto nelze než přát, abychom znovu důkladně zvážili, za jakých okolností vzroste pravděpodobnost toho, že státy na nejistotu spojenou s bezpečnostními dilematy v podmínkách anarchie neodpoví závody ve zbrojení, ale naopak spoluprací.

* * *

Na závěr ještě připojíme malé zamyšlení nad obecným poselstvím studovaných teorií. Domníváme se, že ofenzivní realismus má pravdu v jednom důležitém bodě: v mnoha případech – a protiraketová obrana je toho skvělou ukázkou – nelze spolehlivě odlišit útočné a obranné zbraně, respektive neškodné *security seekers* od nebezpečných *power-maximizers*, protože bezpečnost a moc jsou téměř dialekticky provázané – státy akumulují moc pro z toho plynoucí pocit bezpečí a naopak, cítí-li se dostatečně bezpečně (či dokonce nezranitelně, jak by v ideálním případě umožňovala protiraketová obrana), mohou bez zábran projektovat sílu. Jinak řečeno: moc poskytuje bezpečnost (v jazyce ekonomie: je směnitelná za bezpečnost) a vlastní bezpečnost zase představuje ideální odrazový můstek pro úspěšné praktikování vně orientované mocenské politiky. Snad právě o tom je v konečném důsledku ona fundamentální nejistota prostupující sféru mezinárodních vztahů – obtížnost bezpečnostního dilematu spočívá v nemožnosti definitivně rozhodnout, zda jsou (a budou) ostatní defenzivně či ofenzivně realistickými státy.

Jako nejpravděpodobnější se nicméně jeví, že státy mají smíšené motivy. V našem případě to nejspíš platí jak o Íránu, tak i o USA a Rusku. Teherán určitě sleduje snahu odstrašit pomocí jaderné zbraně a raketových technologií případnou americkou (izraelskou) intervenci a v tomto smyslu usiluje o bezpečnost. Zároveň by ale v budoucnu jistě nepohrdnul možností vyvíjet větší vliv v blízkovýchodním regionu a z tohoto hlediska slouží jeho zbrojení spíše politickým ambicím.

Podobně USA se do určité míry asi opravdu obávají Íránu, avšak nikoli jako přímé bezpečnostní hrozby (druhá modalita odstrašení), ale jako hrozby pro americkou svobodu jednání (třetí modalita odstrašení). Současně však Pentagon zřejmě uvítal Írán jako vhodnou záminku pro (obecnějšími kalkuly motivované) posilování vlastní globální (či regionálně-evropské) mocenské pozice, v rámci něhož by zjevně neváhal posunout (byť zatím třeba jen nepatrně) strategickou rovnováhu (první modalita) ve svůj prospěch, jakkoli to zneklidní Rusko. Třetí pilíř americké protiraketové obrany ve střední Evropě tak mohl docela dobře „zabít dvě mouchy jednou ranou“ – vytvořit potřebné předpoklady pro budoucí beztréstnou intervenci na Blízkém východě (třetí modalita) a zároveň (nepatrně?) dál vychýlit jazýček strategické rovnováhy (první modalita) ve prospěch Washingtonu.

Rusko se tedy vcelku oprávněně zneklidňovalo americkými plány ve střední Evropě a v tomto smyslu byla reakce Moskvy (jakkoli často přehnaná) pochopitelná, ba i oprávněná, totiž v logice defenzivně realistické snahy o vlastní bezpečnost. Zároveň ale Rusko nelibě neslo ještě větší připoutání ČR a Polska k Washingtonu, čili jasnou geopolitickou ztrátu a přinejmenším v tomto ohledu byl odpor Moskvy vůči „deštníku“ ve střední Evropě motivován i jinak než jen čistě defenzivně.

Otázka nicméně zní, zda může být bezpečnost separována od moci? Může mít stát (velmoc) bezpečnost, aniž by měl současně i vliv na dění ve světě, či alespoň v daném regionálním bezpečnostním komplexu? Všichni jsou tedy zřejmě jak *security seekers*, tak i *power-maximizers*, tu více jedno, tu více druhé, třeba i v závislosti na momentálně vládoucí („holubičí“ či „jestřábí“) straně. Podobně platí, že jak íránský jaderný a raketový program tak i americká protiraketová obrana představují v různých kontextech a z pohledu různých pozorovatelů jak bezpečnostní dilema, tak i strategickou výzvu.

Analogicky ambivalentně musíme posoudit i přesvědčení defenzivních realistů, že státy v zásadě mohou úspěšně signalizovat své pravé úmysly. Jenže oficiálním prohlášením není radno důvěřovat – jsou vždy mírumilovná a plná ujišťování. A podíváme-li se na materiální skutečnost, tj. konkrétní zbraňové systémy, zůstáváme na rozpacích – vidíme totiž přesně ony Boothovy a Wheelerovy „dvojznačné symboly“. Jadernou hlavicí na raketovém nosiči lze totiž odstrašovat (*deter*) i vydírat, respektive donucovat (*compel*). Takže jak proliferační optimisté, tak i pesimisté mají v principu pravdu; na čí slova dojde záleží zjevně na jiných proměnných z praktické oblasti specificky individuálního kontextu každého případu. Tutéž nejistotu vyvolává i protiraketová obrana, kterou se dá ničit nepřátelská raketa odpálená v rámci nevyprovokovaného útoku (druhá modalita odstrašení), ale také stejná raketa vystřelená v zoufalé odvetě za předchozí napadení (třetí modalita odstrašení).

Přes výše řečené lze nicméně tvrdit, že USA za Bushe juniora byly ofenzivně realistickým státem (byť vůdčí ofenzivní realista Mearsheimer neokonzervativní vojenská dobrodružství pranýřoval), zatímco USA za Obamy mají zřejmě blíže k defenzivně realistickému postoji. Totéž asi platí o Íránu pod vedením islamisty Ahmadínežáda, respektive modernisty Chatámího. Kardinální problém ovšem představuje fakt, že – jak správně zdůrazňuje ofenzivní realismus – neexistuje jistota, že po relativně defenzivně realistickém Obamovy neusedne v Bílém domě opět nějaký jestřáb a analogicky není vyloučeno, že po (politicky i finančně) nákladném rozmístění evropské protiraketové obrany zvítězí v Teheránu umírněné prozápadní síly, takže íránská hrozba jako deklarovaný důvod třetího pilíře prakticky vymizí.

V podmínkách mezinárodního systému zůstáváme odsouzeni k nejistotě.

Rozsah textu rigorózní práce:

37 982 slov

236 092 znaků bez mezer

280 403 znaků s mezerami

SUMMARY

The thesis analyzes the former Bush's plan of the so-called third pillar (in Anglophone sources often called the third site) of the American ballistic missile defense system (BMDS). By doing this, we illustrate the value (explanatory potential) of several key (neo)realist theoretical concepts, notably that of security dilemma, modalities of deterrence, and balancing. These concepts are applied on the realm of American-Russian, American-Iranian and American-Polish/Czech relations. The main research question focuses on the exact type and functioning (including possible chances of their mitigation) of the security dilemmas provoked by the Bush's plan of the third pillar. We also studied the motivation behind the proposed military project in Central Europe. Our thesis came to the following conclusions:

Bush's plan of the third pillar could be seen as a classic security dilemma, since it would enhance American security while at the same time unintentionally decreasing the security of other states, particularly Russia. BMDS changes the context of the first modality (the renewed strategic deterrence between US and Russia based on the logic of mutually assured destruction) to Russia's disadvantage. However, we believe that the Bush administration probably threatened Russia deliberately, thus creating no security dilemma, but rather a so-called strategic challenge (Booth – Wheeler) motivated by hostility and power ambitions that stemmed from the offensive realist struggle for hegemony and nuclear primacy. In any case, our thesis argues that the concept of security dilemma could explain Obama's decision to cancel the Bush's plan, although even Obama's revised version of the European BMDS might lead to a security dilemma for Russia. Hence, the effort to truly overcome the potential security dilemmas related to BMDS would require mutual cooperation on the “shield” between US/NATO and Russia.

Furthermore, our thesis pointed out the presence of an obvious alliance security dilemma between US-Poland and US-Czech Republic. For both central-European countries, this special type of security dilemma lied in the danger of two negative scenarios. By accepting to host the American military bases, Poland and Czech Republic could become “entrapped”, while on the other hand, by declining the US offer they risked some kind of alliance “abandonment”. In this regard, we found out that Polish and Czech political elites were much more afraid of possible abandonment than any entrapment. For US, the alliance

security dilemma meant that it was necessary to consider the probable unwanted impacts of given American stance (“reconciliation” or “reset”) towards Russia (in the framework of the so-called “adversary game”) on the “alliance game,” particularly on the willingness of post-communist allies to continue their loyal (and nourished by anti-Russian sentiments) highly pro-American foreign policy orientation.

Besides, our thesis made use of the original contribution of Ken Booth and Nicholas Wheeler, who distinguish between the security dilemma and the security paradox. In consonance with their approach, the Bush's plan of the third pillar (as well as the Iranian nuclear and missile programs) was characterized as a clear security dilemma – such military step of one state that exposes others to the “dilemma of interpretation” and the subsequent “dilemma of response”.

By studying American-Iranian relations, we demonstrated the significance of the spiral model and deterrence model developed by Robert Jervis. The Bush administration acted towards Iran according to the deterrence model, but our thesis suggests that the situation in fact corresponded more with the tragic and self-defeating spiral model (which is therefore often identified with the security dilemma), since Iran was (more or less) a defensive realist state, so the confrontational atmosphere could have plausibly been avoided.

The analysis of American-Iranian relations also showed the importance of the second modality of deterrence (the deterrence of rogue states in reaction to their asymmetric nuclear threats) and the third modality of deterrence (a reverse deterrence from intervention in regional conflicts). In the second modality, BMDS plays a purely defensive role, while in the third modality it gives the US the absolute “freedom of action” (including the possibility of “power projection”) vis-à-vis other (nuclear-armed) states, thus enabling the US to compel them or to directly intervene (without fear of retaliation) in critical regions. In this regard, our thesis found out that the experts were more interested in the third modality than the second one, which was seen as improbable to materialize.

Then, we linked the modalities of deterrence with various types of security dilemmas. Particularly, the third modality seems to be creating framework for the so-called imperialist security dilemma that operates between the hegemonic power (US) and a weaker

(supposedly) revisionist state (Iran), with the hegemonic power trying to gain instruments facilitating the power-projection, which NMD in the third modality exactly does.

Finally, our thesis proves the validity of various theoretical forms of balancing. Iran's nuclear and missile programs are examples of the so-called internal balancing (mobilization of domestic resources against the enemy) and hard balancing (balancing by military means). In reaction to the Bush's plan of the third pillar, Russia resorted to internal and hard balancing (by announcing the modernization of its own missiles and their dislocation in new places like Kaliningrad) as well as to the external balancing (reinforcing coalitions against the enemy), for instance with China or Venezuela. Even some western European states decided to balance the US power, since German or French hesitation towards the third pillar could be seen as a soft-balancing behavior.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Obecné zdroje (slovníky, učebnice, přehledová zpracování)

- [1] Drulák, Petr a kol. (2008). *Jak zkoumat politiku. Kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Praha: Portál
- [2] Smith, Steve – Hadfield, Amelia – Dunne, Timothy et al. (2008). *Foreign policy. Theories, actors, cases*. New York: Oxford University Press
- [3] Sorensen, Georg (2005). *Stát a mezinárodní vztahy*. Praha: Portál

Monografie

Neperiodická literatura (knihy, studie, policy a working papers)

- [4] Booth, Ken – Wheeler, Nicholas (2008). *The Security dilemma. Fear, cooperation and trust in world politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan
- [5] Brzezinski, Zbigniew (1999). *Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha*. Praha: Mladá fronta
- [6] Buzan, Barry – Waeffer, Ole – Wilde, Jaap de (2005). *Bezpečnost. Nový rámec pro analýzu*. Brno: Centrum strategických studií
- [7] Dobson, Alan – Marsh, Steve (2001). *US foreign policy since 1945*. New York: Routledge
- [8] Gard, Robert (2007). *National Missile Defense in Europe: Premature and Unwise*. Washington: Center for Arms Control and Non-Proliferation
http://armscontrolcenter.org/assets/pdfs/european_missile_defense_premature.pdf

- [9] Guzzini, Stefano (2004). *Realismus v mezinárodních vztazích a mezinárodní politické ekonomii*. Brno: Barrister and Principal
- [10] Herz, John (1951). *Political realism and political idealism. A study in theories and realities*. London: University of Chicago
- [11] Herz, John (1962). *International politics in the atomic age*. New York: Columbia University Press
- [12] Jervis, Robert (1976). *Perception and misperception in international politics*. Princeton, New Jersey: Princeton University
- [13] Krejčí, Oskar (2007). *Zastaralý radar*. Res publica, sdružení pro informace ve spolupráci s Vysokou školou mezinárodních a veřejných vztahů Praha.
http://www.nezakladnam.cz/files/Zastaraly_radar.pdf
- [14] Lucas, Edward (2008). *Nová studená válka, aneb, Jak Kreml ohrožuje Rusko i Západ*. Praha: Mladá fronta
- [15] Misher, Kimberly (2009). *Why Obama is Right on Missile Defense—What's Next?* The Carnegie Endowment for International Peace (Policy Outlook No. 49)
<http://carnegieendowment.org/files/misher%5Fmissile%5Fdefense%2Epdf>
- [16] Rašek, Antonín (2007). *Dislokace protiraketové základny jako strategický rozhodovací proces a veřejný zájem*. Praha: Fakulta sociálních věd UK
http://publication.fsv.cuni.cz/attachments/200_027_Rasek.pdf
- [17] Saanio, Jyri (2010). *Increasing Security, but Avoiding a Security Dilemma. Perspectives on the U.S. Ballistic Missile Defence in Europe*. Helsinki: National Defence University, Department of Strategic and Defence Studies (Series 2: Research Reports No. 43)
http://www.puolustusvoimat.fi/wcm/ee190d004470f83ca0dda40619e9d60c/StratL2_43w.pdf?MOD=AJPERES

- [18] Townshend, Charles (ed.) (2007). *Historie moderní války*. Praha: Mladá fronta
- [19] Walt, Stephen (2006). *Taming American power. The global response to U.S. primacy*. New York: Norton
- [20] Waltz, Kenneth (1979). *Theory of international politics*. Reading: Addison-Wesley
- [21] Wilkening, Dean (2008). *Technical Effectiveness of European Ballistic Missile Defense Options*. Stanford University: Center for International Security and Cooperation, Wilton Park
<http://www.nezakladnam.cz/files/Wilkening.pdf>
- [22] *Iran's Nuclear and Missile Potential. A Joint Threat Assessment by U.S. and Russian Technical Experts*. The EastWest Institute, May 2009
<http://docs.ewi.info/JTA.pdf>
- [23] *Rebuilding America's Defenses: Strategy, Forces and Resources For a New Century*. The Project for the New American Century, September 2000
<http://www.newamericancentury.org/RebuildingAmericasDefenses.pdf>
- [24] *Planning a Ballistic Missile Defense System of Systems: An Adaptive Strategy*. RAND Corporation, 1999
http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/issue_papers/2006/IP181.pdf

Periodická literatura

- [25] Barry, Don (2010). Canada and Missile Defence: Saying No to Mr. Bush. *Journal of Military and Strategic Studies*, vol. 12, no. 3, p. 12-44
- [26] Blank, Stephen (2008). The Strategic Importance of Central Asia: An American View. *Parameters*, vol. 38, no. 3, p. 73-87

- [27] Brecher, Irving (2003). In Defence of Preventive War: A Canadian's Perspective. *International Journal*, vol. 58, no. 3, p. 253-280
- [28] Brookes, Peter (2008). The Case for European Missile Defense. *Journal of International Security Affairs*, no. 14
<http://www.securityaffairs.org/issues/2008/14/brookes.php>
- [29] Cimbala, Stephen (2007). Going Ballistic Over Missile Defenses: What Matters and Why. *Journal of Slavic Military Studies*, vol. 20, no. 4, p. 449-473
- [30] Cimbala, Stephen (2008). Russian and US Missile Defenses: Continuing Contention or Possible Progress? *European Security*, vol. 17, no. 4, p. 435-453
- [31] Collins, Alan (2004). State-Induced Security Dilemma: Maintaining the Tragedy. *Cooperation and Conflict*, vol. 39, no. 1, p. 27-44
- [32] Conley, Jerome – Tsytkin, Mikhail (2008). Perceptions and Misperceptions: Exploring the U.S.-Russian Strategic Impasse. *Strategic Insights*, vol. 7, no. 2
<http://www.nps.edu/Academics/centers/ccc/publications/OnlineJournal/2008/Apr/tsytkinApr08.pdf>
- [33] Coyle, Philip – Samson, Victoria (2008). Missile Defense Malfunction: Why the Proposed U.S. Missile Defenses in Europe Will Not Work. *Ethics and International Affairs*, vol. 22, no. 1, p. 3-23
- [34] Duvall, Raymond – Havercroft, Jonathan (2008). Taking sovereignty out of this world: space weapons and empire of the future. *Review of International Studies*, vol. 34, no. 4, p. 755-775
- [35] Dvorkin, Vladimir (2007). Threats Posed by the U.S. Missile Shield. *Russia in Global Affairs*, vol. 5, no. 2, p. 22-32

- [36] Dylla, Daria (2010). The Polish Missile Defence Decision: Reviewing the 'Scrapping' of the Bush-Era Missile Defence Plan.
Central European Journal of International and Security Studies, vol. 4, no. 2, p. 28-40
- [37] Fitzpatrick, Mark (2009-2010). A Prudent Decision on Missile Defence.
Survival, vol. 51, no. 6, p. 5-12
- [38] Frunzeti, Teodor (2009). Implications of Changing the Concept of Establishing the US Antimissile Shield in Europe on European Security and Transatlantic Relations.
Strategic Impact, vol. 5, no. 4, p. 20-25
- [39] Gartzke, Erik – Jo, Dong-Joon (2009). Bargaining, Nuclear Proliferation, and Interstate Disputes. *Journal of Conflict Resolution*, vol. 53, no. 2, p. 209-233
- [40] Glaser, Charles (1997). The Security Dilemma Revisited.
World Politics, vol. 50, no. 1, p. 171-201
- [41] Glogoczowski, Marek (2007). "Anti-Missile Shield" – an Exercise in Obedience to the Global Hegemon? *Current Concerns*, vol. 2, no. 10
<http://www.currentconcerns.ch/index.php?id=392>
- [42] Halas, Matus (2009). Post Scriptum on Relative and Absolute Gains.
Perspectives: Review of International Affairs, vol. 17, no. 1, p. 27-57
- [43] Harvey, Frank (2000-2001). Proliferation, Rogue States and National Missile Defence: Assessing Canadian and European Concerns and Interests.
Canadian Military Journal, vol. 1, no. 4, p. 69-78
- [44] Hynek, Nikola (2008). Protiraketová obrana v současném strategickém a politickém kontextu. Vztah k odstrašování a dopad třetího pilíře na dynamiku mezi relevantními aktéry. *Mezinárodní vztahy*, roč. 43, č. 4, s. 5-31
- [45] Hynek, Nikola (2010). Missile Defence Discourses and Practices in Relevant Modalities of 21st-Century Deterrence. *Security Dialogue*, vol. 41, no. 4, p. 435-459

- [46] Hynek, Nikola – Střítecký, Vít (2010). The Rise and Fall of the Third Site of Ballistic Missile Defense. *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 43, no. 2, p. 179-187
- [47] Ikenberry, John (2002). America's Imperial Ambition. *Foreign Affairs*, vol. 81, no. 5, p. 44-60
- [48] Iseri, Emre (2009). The US Grand Strategy and the Eurasian Heartland in the Twenty-First Century. *Geopolitics*, vol. 14, no. 1, p. 26-46
- [49] Jervis, Robert (1978). Cooperation Under the Security Dilemma. *World Politics*, vol. 30, no. 2, p. 167-214
- [50] Jervis, Robert (2001). Was the Cold War a Security Dilemma? *Journal of Cold War Studies*, vol. 3, no. 1, p. 36-60
- [51] Kegley, Charles – Raymond, Gregory (2003). Preventive War and Permissive Normative Order. *International Studies Perspectives*, vol. 4, no. 4, p. 385-394
- [52] Kimball, Daryl (2008). Rethink European Missile Defense. *Arms Control Today*, vol. 38, no. 6 (July/August)
http://www.armscontrol.org/act/2008_07-08/focus
- [53] LeFevre, Alexi (2008). A Strategic Conversation about National Missile Defense. *Strategic Studies Quarterly*, vol. 2, no. 4, p. 106-118
- [54] Leuprecht, Christian (2010). The Demographic Security Dilemma. *Yale Journal of International Affairs*, vol. 5, no. 2, p. 60-74
- [55] Lewis, George – Postol, Theodore (2008). The European missile defense folly. *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol. 64, no. 2, p. 32-39, 61
- [56] Lieber, Keir – Press, Daryl (2006a). The Rise of U.S. Nuclear Primacy. *Foreign Affairs*, vol. 85, no. 2, p. 42-54

- [57] Lieber, Keir – Press, Daryl (2006b). The End of MAD? The Nuclear Dimension of U.S. Primacy. *International Security*, vol.30, no. 4, p. 7-44
- [58] Lowry, Richard (2001). Odstrašení, ale aktualizované. Důležité místo protiraketové obrany. *Střední Evropa*, roč. 17, č. 108, s. 109-113
- [59] Mangott, Gerhard – Senn, Martin (2007a). Unter Beobachtung. Russlands militärische Risiken durch die ballistische Raketenabwehr im östlichen Europa. *Russland-Analyse*, Nr. 153, s. 10-11
<http://www.laender-analysen.de/russland/pdf/Russlandanalysen153.pdf>
- [60] Mangott, Gerhard – Senn, Martin (2007b). Rückkehr zum Kalten Krieg? Das russländisch-amerikanische Zerwürfnis über die Raketenabwehr in Osteuropa. *Internationale Politik und Gesellschaft*, Jg. 10, Nr. 3, s. 11-22
- [61] Peoples, Columba (2006). The Moral Obligation of Missile Defence? Preventive War Argumentation and Ballistic Missile Defence Advocacy. *Cambridge Review of International Affairs*, vol. 19, no. 3, p. 421-434
- [62] Popa, Vasile (2009). Abandoning a Strategic Missile System for a More Convenient and Performant Missile System. *Strategic Impact*, vol. 5, no. 3, p. 81-83
- [63] Posen, Barry (1993). The Security Dilemma and Ethnic Conflict. *Survival*, vol. 35, no. 1, p. 27-47
- [64] Pradhan, Prasanta (2011). The GCC-Iran Conflict and its Strategic Implications for the Gulf Region. *Strategic Analysis*, vol. 35, no. 2, p. 265-276
- [65] Roe, Paul (1999). The Intrastate Security Dilemma: Ethnic Conflict as a "Tragedy"? *Journal of Peace Research*, vol. 36, no. 2, p. 183-202
- [66] Romancov, Michael (2009). Rusko a jeho pohled na mezinárodní systém: výzvy pro ČR a střední Evropu. *Acta Politologica*, roč. 1, č. 2, s. 102-117

- [67] Rosenfield, Daniel (2009). National Missile Defense. *Defense and Security Analysis*, vol. 25, no. 2, p. 205–213
- [68] Sagan, Scott – Waltz, Kenneth – Betts, Richard (2007). A Nuclear Iran: Promoting Stability or Courting Disaster? *Journal of International Affairs*, vol. 60, no. 2, p. 135-150
- [69] Samson, Victoria (2007). Prospects for Russian-American Missile Defence Cooperation: Lessons from RAMOS and JDEC. *Contemporary Security Policy*, vol. 28, no. 3, p. 494-512
- [70] Sessions, Jeff (2008). Ballistic Missile Defense: A National Priority. *Strategic Studies Quarterly*, vol. 2, no. 2, p. 22-30
- [71] Shearman, Peter (2009). Russia, Post-Communist Europe, and the Geopolitics of Eurasia. *The Russian Review*, vol. 68, no. 1, p. 122–125
- [72] Shoamanesh, Sam Sasan (2009). How and Why to Promote US-Iran Rapprochement. *MIT International Review*
<http://web.mit.edu/mitir/2009/online/us-iran.pdf>
- [73] Schreer, Benjamin (2008). Heiße Kartoffel Raketenabwehr. *Internationale Politik*, Jg. 63, Nr. 3, s. 44-49
- [74] Snyder, Glenn (1984). The Security Dilemma in Alliance Politics. *World Politics*, vol. 36, no. 4, p. 461-495
- [75] Sperandei, Maria (2006). Bridging Deterrence and Compellence: An Alternative Approach to the Study of Coercive Diplomacy. *International Studies Review*, vol. 8, no. 2, p. 253-280
- [76] Stefanachi, Corrado (2009). Obama e la Russia. *Quaderni di Relazioni Internazionali*, n. 11, p. 30-41

- [77] Suchý, Petr (2007). Americká protiraketová obrana a ruský pocit nejistoty. *Obrana a strategie*, roč. 7, č. 1, s. 29-44
- [78] Szlajfer, Henryk (2006). The USA and the European Family (polemic with Roman Kuźniar). *Polish Quarterly of International Affairs*, vol. 2, no. 4, p. 18-32
- [79] Švestka, Jaroslav (2008). Ruské strategické síly a americké jaderné prvenství. *Obrana a strategie*, roč. 8, č. 1, s. 31-48
- [80] Talmadge, Caitlin (2008). Closing Times: Assessing the Iranian Threat to the Strait of Hormuz. *International Security*, vol. 33, no. 1, p. 82-117
- [81] Tan, Erwin (2009). North Korea's Rocket and Nuclear tests, 2009: A Threatening Pyongyang or an Afraid Pyongyang? *Korea Observer*, vol. 40, no. 3, p. 551-585 (stránky v odkazech uváděny podle on-line verze textu ve Scribd. na Academia.edu)
- [82] Tang, Shiping (2009). The Security Dilemma: A Conceptual Analysis. *Security Studies*, vol. 18, no. 3, p. 587-623
- [83] Tardieu, Jean-Philippe (2010). Le bouclier antimissile américain en Europe : les ambiguïtés de la main tendue. *Politique étrangère*, vol. 75, no. 2, p. 443-453
- [84] Toft, Peter (2005). John J. Mearsheimer: an offensive realist between geopolitics and power. *Journal of International Relations and Development*, vol. 8, no. 4, p. 381-408
- [85] Tůma, Miroslav (2007). Dočkáme se militarizace vesmíru a je takový případný vývoj žádoucí? *Mezinárodní politika*, roč. 31, č. 10, s. 28-30
- [86] Vašíček, Milan (2008). Operační účinnost systému protiraketové obrany GMD. *ATM*, roč. 6, č. 8, s. 6-11
- [87] Wheeler, Nicholas (2007-2008). "We Don't Speak to Evil". US-Iranian Mistrust. *Planet: The Welsh Internationalist*, no. 186, p. 6-13

- [88] Zaborowski, Marcin – Longhurst, Kerry (2003). America's Protégé in the East? The Emergence of Poland as a Regional Leader. *International Affairs*, vol. 79, no. 5, p. 1009-1028
- [89] Zolotukhina, Elizabeth (2010). Ballistic Missile Defense: New Plans, Old Challenges. *Journal of Strategic Security*, vol. 3, no. 2, p. 39-44
- [90] Obama's new missile-defence strategy. *Strategic Comments*, vol. 15, no. 8, Oct2009
<http://www.iiss.org/publications/strategic-comments/past-issues/volume-15-2009/volume-15-issue-8/obamas-new-missile-defence-strategy/>

Prameny a ostatní zdroje

Dokumenty, mezinárodní smlouvy

- [91] An Open Letter to the Obama Administration from Central and Eastern Europe (*Gazeta Wyborcza*, 15.7.2009)
http://wyborcza.pl/1,98817,6825987,An_Open_Letter_to_the_Obama_Administration_from_Central.html
- [92] Dohoda mezi Českou republikou a Spojenými státy americkými o zřízení radarové stanice protiraketové obrany Spojených států v České republice (tzv. Hlavní dohoda, z 8.7.2008)
<http://www.vlada.cz/assets/media-centrum/aktualne/Hlavni-dohoda-cesky.doc>
- [93] The National Security Strategy of the United States of America (americká Národní bezpečnostní strategie), September 2002
<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/nsc/nss/2002/index.html>
- [94] Treaty between the United States of America and the Union of Soviet Socialist Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems (smlouva ABM z roku 1972) <http://www.state.gov/www/global/arms/treaties/abm/abm2.html>

- [95] Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (Smlouva o nešíření jaderných zbraní z roku 1968)
<http://www.fas.org/nuke/control/npt/text/npt2.htm>

Články v tisku a na internetu

- [96] Anderson, Robert. Základna je příliš velké riziko. *Hospodářské noviny*, 31.8.2006
http://ihned.cz/c4-10041240-19197420-000000_d-robert-anderson-zakladna-je-prilis-velke-riziko
- [97] Boyle, Francis. US Missiles in Europe: Beyond Deterrence to First-Strike Threat. *Global Research*, 6.6.2007
<http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=5893>
- [98] Čáslavka, Jiří. Radar podstatně zhorší naši bezpečnost. *Lidové noviny*, 30.5.2008
http://www.lidovky.cz/radar-podstatne-zhorsi-nasi-bezpecnost-fcl-/ln_noviny.asp?c=A080530_000003_ln_noviny_sko&klic=225695&mes=080530_0
- [99] Dokulilová, Veronika – Klímková, Adriana (2010). Geopolitika rozšiřování NATO. *Global Politics: časopis pro politiku a mezinárodní vztahy*
<http://www.globalpolitics.cz/clanky/geopolitika-rozsirovani-nato>
- [100] Eichler, Jan. Přinese větší (ne)bezpečí? *MF Dnes*, 1.9.2007
- [101] Rašek, Antonín. Tucet let kolem radaru. *Právo*, 10.12.2007
- [102] Robejšek, Petr. Radary, rakety a geopolitika. 18.12.2007
<http://www.robejsek.com/czech/publikationen/online/artikel3.pdf>
- [103] Traynor, Ian. Wikileaks cables: Poland furious over getting 'potted plants', not missiles. *The Guardian*, 6.12.2010
<http://www.guardian.co.uk/world/2010/dec/06/wikileaks-cables-poland-plants-missiles>

- [104] Jeffrey Sachs: Radar v Česku nebude, je provokací. *Týden*, 8.9.2008
http://www.tyden.cz/rubriky/byznys/jeffrey-sachs-radar-v-cesku-nebude-je-provokaci_79433.html
- [105] Presidents condemn US shield plan. *BBC*, 23.5.2008
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/7416734.stm>
- [106] Physicists challenge U.S. missile claims. *USA Today*, 27.9.2007
http://www.usatoday.com/news/washington/2007-09-27-missile-defense_N.htm
- [107] US Missile Shield In Ukraine And Caucasus Could Spark Regional Crisis.
Spacewar.com, 5.3.2007
http://www.spacewar.com/reports/US_Missile_Shield_In_Ukraine_And_Caucasus_Could_Spark_Regional_Crisis_999.html
- [108] Rusko si začíná v Evropě nárokovat postavení bývalého SSSR. *Právo*, 24.2.2007
<http://strana.zeleni.cz/3965/clanek-ulozit/schwarzenberg-rusko-si-zacina-v-evrope-narokovat-postaveni-byvaleho-sssr/>